

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ: Priusz 577

BALASSA PÉTER: A törvény kapujában? 613

DOMOKOS MÁTYÁS: Álmokon a kurtavas (*Bertók László: Kő a tollpihén*) 614

*

TAKÁCS ZSUZSA versei 619

DANILO KIŠ: The magical place (*elbeszélés*) 621

PÁKOLITZ ISTVÁN versei 623

SÁNDOR IVÁN: Arabeszk (*regény, X.*) 625

ZELEI MIKLÓS verse 638

KASZÁS MÁTÉ: Hol jártál (*elbeszélés*) 639

TOMPA GÁBOR versei 645

KÁNTOR LAJOS: Művek és emberek (*Romániai szemle VI.*) 646

VISKY ANDRÁS verse 651

BÉCSY TAMÁS: Színházelméletek – elméletek? (*I.*) 652

*

LENGYEL BALÁZS: Két verseskötet – avagy a szonett-írás
veszedelmei (*Ferencz Győző: Omlásveszély; Markó Béla: Mindenki
autóbusza*) 661

DRASKÓCZY TÖRÖK GÁBOR: Az égi és a földi szépről (*Források
a későantik és a középkori esztétika történetéhez*) 667

DARVASI LÁSZLÓ: Hogy néz ki a költő? (*Szép versek, 1989*) 671

1990

JULIUS-AUGUSZTUS

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Földényi F. László: *A túlsó parton (esszék, tanulmányok)*

megjelenés: 1990. október

Lengyel Balázs: *Visszatérés (esszék)*

megjelenés: 1990. október

Pálinkás György: *Hermína (regény)*

megjelenés: 1990. október

Mircea Dinescu: *A halál újságot olvas (versek)*

megjelenés: 1991. tavasza

JELENKOR

XXXIII. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN,
TAKÁTS JÓZSEF

*



Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, Széchenyi tér 17.

Telefon: 72/10-673

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest, Lehel u. 10/A –

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 264,- Ft, külföldre: 464,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

AZ 1990-ES KÖNYVHÉT Baranya megyei központi ünnepségére június 4-én került sor a Művészetek Házában, a Jelenkor, az Írószövetség Dél-dunántúli Csoportja, a Pécsi Városi Könyvtár és a Művészetek Háza közös rendezésében. A találkozón részt vett Bertók László, Csiki László, Göncz Árpád, Parti Nagy Lajos és Sándor Iván. A beszélgetést Csuha István vezette.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában a Janus Pannonius Múzeummal közös szervezésben július 8. és szeptember 2. között tekinthető meg a XI. Országos Kerámia Biennálé. – A Kisgalériában július 8-tól augusztus 5-ig Fürtös György, augusztus 10. és szeptember 2. között pedig R. Füzesi Zsuzsa pécsi kerámikuspályázatok munkái láthatók. – A pécsi Ságvári Endre Művelődési Ház június 4. és 30. között Rónási Tibor Siklóson élő grafikus munkáit mutatja be. – A Szentendrei Képtár június 3. és július 29. között rendezi Balogh László szentendrei festőművész életmű-kiállítását. – A székesfehérvári István Király Múzeumban június 23-án nyílik és szeptember 9-ig

látogatható a *Késő római üvegművesség Magyarországon* című kiállítás.

*

TÜSKÉS TIBOR HATVAN ÉVES. Szeretettel köszöntjük lapunk első főszerkesztőjét, munkatársunkat születésnapja alkalmából.

*

VAS ISTVÁN költőt köszöntötték 80. születésnapja alkalmából a Fészek Klub és a Magyar Írók Szövetsége által rendezett esten, május 24-én. Bevezetőt Lator László költő mondott.

*

MŰFORDÍTÓI DÍJAK. Az Európa Könyvkiadóban május 14-én osztották ki a Wessely László-díjat, melyet idén Kántor Péter kapott műfordítói munkásságáért. A Zoltán Attila-díjat Radics Viktória nyerte el a délszláv irodalom jelenségeit elemző esszéiért és kiemelkedő prózafordításaiért.

*

HÉTVILÁG címmel a Harmadkor új folyamaként jelent meg a szegedi egyetem hallgatói által szerkesztett irodalmi-kritikai kiadvány első száma.

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

Balassa Péter: Hiába: valóság (Civilpróza)
268 oldal, ára 86 Ft

Hegyi Lóránd: Utak az avantgárdból (tanulmányok)
232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft

Mészöly Miklós: A pille magánya (esszék)
228 oldal, ára 86 Ft

Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (mintamondatok nulla)
188 oldal, ára 48 Ft

Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (regény)
228 oldal, ára 100 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17). Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

BERTÓK LÁSZLÓ

Priusz

Kérem, ezek itt családi iratok. Gyerekkoromban otthon, az „ómárium” „fő-ső” fiókjában volt egy jókora fémdoboz. A tetejére színes páva volt föstve. Nem tudom, eredetileg mire szolgált, de amióta az eszemet tudom, fontos családi iratokat tartottak benne a szüleim. Száz évre visszamenőleg. Dédapám földvásárlási papírai, pálinkafőzési engedélye 1885-ből, „móringlevél” ugyanabból az időből, bírósági, örökösödési végzések, anyakönyvi kivonatok, az éppen aktuális adóívek stb. Az a doboz őrizte évekig ezeket a papírokat is. Aztán „átköltöztek” az én fiókomba. Néha már úgy nézek rájuk, mintha egy idegen emberéi volnának, mintha másnak a titkaiban turkálnék. Máskor meg mintha a villám csapna belém, „vágom” vissza őket a fiókba. A kulcsot is ráfordítom. Összetép-ném, megtaposnám valamennyit.

Házkutatói jegyzőkönyv, 1955-ből. „Tényállás”, ahogy egy negyvenhat éves parasztember, az apám szavai nyomán fölvtették. Levél, hogy „ugrott” a fő-iskola. Levelek ügyvédtől, bíróságtól, büntetésvégrehajtási irodától, téeszcsétől, tanácstól. „Vélemény az iskola volt tanulójáról.” Szabadlábrahelyezési igazol-vány. A rendőri felügyelet dátumai, pecsétjei, aláírásai. „Aláírásgyűjtő ív”, alá-írásokkal, 1956 márciusából. „Erkölcsei bizonyítvány”, amely „erkölcstelensége-met” bizonyítja, 1958-ból. „Mentesítés” a büntetőjogi következmények alól, 1962-ből. Versek tizenkilenc éves koromból... Hoppá! Legfölül az új személyi igazolványom, amelyet tegnap kaptam, mert a régi lejárt, s amelybe azt írták, hogy „Érvényes: Határidő nélkül”.

*

BELÜGYMINISZTERIUM

Házkutatói jegyzőkönyv

Felvéve V é s e község /város/ 1955 augusztus 19 /dátum/, a Belügyminiszté-rium számú-án kelt rendelete alapján Papp Ferenc áv.alhdgy belügyminisztériumi beosztott és Sipos Sándor áv.alhdgy Hat.tanuk: Kincses József és Bertók Gyula tanúk jelenlétében fogatosított házkutatás és sze-mélyi motozás alkalmával.

A házkutatás foganatosítva /Bertók István/ Bertók László /név/ Vése Rákóczi út 44 szám alatt szám alatti lakásán.

A házkutatás kezdete: 1955 augusztus 19 9 óra - perc

A házkutatás befejezve: 1955 augusztus 19 11 óra 45. perc

A házkutatás alkalmával lefoglalt tárgyak jegyzéke

1/..1 csomag levél.

2/..8 drb. füzet.

3/..1 drb 5 részes röpcédula.

Tanuk: A házkutatással kapcsolatban
pa aszom nincs:

Bertók Gyula

A házkutatás során

Kincses József

panaszom nincs:

érdekelte személy

Bertók Istvánné

A B.M. operatív
beosztottai:
Sipos Sándor
áv. alhdgy.

Papp Ferencz
áv. alhdgy.

*

Kérem, én nem voltam író. Az írók mind ismert, komoly, felnőtt emberek, s többségükben, legalábbis azok, akik az újságokban megjelentek, a kommunista párt tagjai voltak. Én csak mindenféle versikéket írkáltam már 11-12 éves koromtól kezdve, és a családban, a rokonság körében, meg az iskolában arattam velük sikereket. Másodikos gimnazistaként, 1952-ben két osztálytársammal „folyóiratot” „adtunk ki” Csurgón, dehát az sem jutott túl az iskola falain. Magunk gépeltük, „Vadvirágok” volt a címe, három száma jelent meg, ártatlan írásokkal volt tele.

Kérem, nekem harmadikos koromban, 1953 tavaszán jelentek meg nyomtatásban először verseim Szántó Tibor pécsi folyóiratában, a Dunántúlban. Az egyiknek az volt a címe, hogy „Kenyér”, a másiknak meg az, hogy „Csokonai él”. Éppen akkor halt meg Sztálin. Szántó Tibor még külön levelet is írt Csurgóra az iskolám igazgatójának, hogy figyeljenek oda rám, segítsenek, amiben lehet. Dehát én Szántó Tiborral sem találkoztam sohasem. Persze, olvastam az Irodalmi Újságot, a Csillagot, meg mindent, ami a kezembe került, s leginkább Csoóri Sándor szomorúszókimondó falusi versei, meg Benjámin László önkritikus elszántsága tetszettek. Az iskolában meg azt tanultam, hogy a költők a nép vezérei, prófétái, fájdalmaik kidalolói „voltak mindig”, s akkor írták a legfontosabb, a legszebb műveiket, „amikor az egyéni és a társadalmi fájdalom egybeesett bennük”.

*

Kérem, én nem akartam megdönteni a rendszert. Fogalmam sem volt, hogy hogyan kell elkezdni az ilyesmit. Én csak torkig voltam már a hazugságokkal, az igazságtalanságokkal, az elkeseredéssel, csak nem volt mit enni, csak nem lehetett már élni. Én csak éppen leérettségiztem, és szerettem volna továbbtanulni. Nem azért, mert mindenki futott a föld elől, menekült a faluból, hanem mert már tíz évvel azelőtt eldöntötték a szüleim, hogy taníttatnak. Mert a kilenc-tíz hold föld már két gyereknek is kevés lett volna, mert aztán megszületett a kisebbik öcsém is, mert jól tanultam, és a tanító meg a pap is rábeszélte őket.

Amikor 1954 nyarán az Egri Pedagógiai Főiskoláról is, ahová a budapesti bölcsészkarról „átirányítottak”, megjött a levél, hogy „a felvételi vizsgán megfelelt, de férőhely hiányában felvenni nem tudom”, bennem csak akkor „merült

föl", hogy a kitűnő bizonyítvány, meg a jeles érettségi, meg a „középparaszti” származás önmagában talán mégsem elég ahhoz, hogy tovább tanulhassak. Hol vétettem el? Talán már tanácsot is adott valaki (papék? tanítóék?), nem tudom, de akkor írtam meg az első „protekciót kérő levelet”, Pécsre, a Dunántúl szerkesztőségébe. A Pécsi Írócsoport nevében Galsai Pongrácz azonnal „megkereste” a Pécsi Pedagógiai Főiskolát, ahol megígérték, hogy behívnak pótfelvételizni. Aztán mégsem hívtak be. Az Oktatási Minisztériumba is föllebbezttem, de nekik már nagyon könnyű dolguk volt: „Elkezdődött közben a tanév”. Aztán már csak az „Átok” című versemet írtam meg, és küldtem el a barátaimnak, akikkel leveleztem. Azazhogy, a vádirat szerint kettőnek. Két volt osztálytársamnak. A verset a keserűség és az indulat feszíti, alig emelkedik a föld fölé. De talán éppen ezért ijedtek meg tőle, akik már mindentől rettegetek.

*

Átok

Kivert kutyaként lődörgök az utcán,
felém köszönnék, de én nem tudom.
Tiprom a földet és bámulom maflán,
s rámbökök a való: már ezt is unom.
Unom az esti motoszkáló csendet,
unom a poros utak illatát,
unom a vigaszt, hogy kevés a felvett,*
mert elémhuppan mindig: nincs tovább.
És ezt makogja mindenütt a kecske,
ezt csipogja a veréb fenn a fán,
és ezt busongja messze minden este
még a harang is imádság hián.
Hogy nincs tovább, előttem szakadékok,
betonfal, semmi, farkasfogó csapda,
köröttem roncsok: vágyak, tervek, célok,
átkozd meg Isten, aki így akarta.
Aki lefogta tovább lépő lábam,
aki betömni igyekszik a szám,
aki kínosan röhög majd utánam,
ha elkerülöm, s le hagyom talán.
Ki akarta mindezt? Bomba szórja széjjel,
akták közt sorvadjon patkány életével,
kígyó másszon kopasz feje alá éjjel,
köpjön rá mindenki, ha mellette lép el
sose haladhasson egy úton a néppel,
verje meg az Isten örök verésével.
Mert sereg vagyunk, tízek, százak, ezrek,
akiket becsaptak, mint szél a kaput,
akiket köd, bánat, elszántság öveznek,
s nem tudjuk, hogy éltünk útja merre fut.
Kinek köszönhetjük? Meg fogjuk köszönni!
Ha nehéz is addig törött lábbal menni.
Meg fogjuk köszönni, de úgy megköszönni,
hogy köszönés után nem marad ott semmi.

*

* A sor változata: „unom, utálom ezt a piszkos rendet,”

Kérem, én első munkahelyemen, a Marcali Postahivatalban 1955. március 27-én álltam munkába, és „hbt.m.” azaz „havibéres tiszti munkaerő” lettem, ötszáz forint alapfizetéssel és kétszázötven forint munkaköri pótlékkal. Ez két nappal azután történt, hogy Budapesten megalakult a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) Petőfi köre. A kettőnek persze semmi köze egymáshoz. Én örültem, hogy kilenc hónappal az érettségim, és fél évvel az egyetemi-főiskolai elutasításaim után végre valami „hivatalban” dolgozhatok, kiröpülhettem hazulról, önálló életet kezdehettem, s készülhettem az újabb felvételre. Ezúttal alacsonyabbra állítottam a „mérce”-t, már nem az ELTÉ-re, hanem eleve a Pécsi Pedagógiai Főiskolára jelentkeztem, oda is magyar-országi szakra, ahová, állítólag, a legtöbb hallgatót veszik majd föl.

Örültem azért is, mert 1955. április 17-én „bemutatott” a Somogyi Néplap. Egyszerre közölte három versem, életrajzi vallomásomat, sőt csurgói iskola- és költőtársam, Gőbölös Sándor hozzám írt versét is. Mindezek mellett hevesen udvaroltam, írtam, túlságosan jól kezdtek menni a dolgok. Nem tudtam, mit jelent, jelent-e valamit, hogy leváltották az Irodalmi Újság szerkesztőjét. Molnár Miklós? Hámos György? Csak most, két éve? három éve? láttam, egészen véletlenül, az Irodalmi Újság 1954. január 2-i számát, amelyben H. M. (?), aki a Dunántúli első, 1952-53. évi évfolyamát „értékelte”, ott például Szécsi Margittal együtt engem is „emleget”.

Arról sem maradt bennem semmi emlék, amikor április 14-én „az MDP KV ülésén Nagy Imrét kizárják a PB-ből és a KV-ből, és visszahívják miniszterelnöki megbízatásából.” Bár az aznapi Ludas Matyiból bemásoltam „kockás füzetembe” a „Nagy emberek, nagy tévedések” című közleményt, amelynek az volt a mottója, hogy „Ha nem volnának nagy tévedések, nem volnának nagy igazságok sem”, és Voltaire, Heine, Petőfi, Tolsztoj, Nietzsche, Jókai, Bernard Shaw „tévedéseit” tartalmazza.

A Somogyi Néplapban április 17-én megjelent „Magamról” című vallomásom is tele napfénnel, romantikával, de a „Lefekvés előtt” című versem, az ugyanott közölt három közül az egyik, fél év múlva, már mint „bűnjel”, a vádiratom mellékletét „képezi”.

*

Magamról

Szeretem az irodalmat, mint az életet. De szívesebben beszélek az irodalomról, mint az életéről, hiszen az ember húsz éves korig mennyit is él? Mennyit? Csak nagy tervei, vágyai, álmai vannak és fiatalos hite. Élményei most jönnek seregestől, és most kezd az élményein igazán elgondolkozni.

Szeretem a dolgos embereket. Szeretem szűkebb hazám küzdő magyarjait. Gondjaikat magaménak érzem, örömeikben osztozom.

Szeretem a munkát és az ifjúságot. Jó barangolni a fiatalság rózsakertjében, győzedelmeskedni a száraz tüskék okozta fájdalomkon. Szüleim parasztok.

Vésén születtem. Az általános iskolát ott végeztem. Majd a csurgói gimnáziumba kerültem. Tavaly érettségiztem. Jelenleg a marcali postán dolgozom. Szeretnék egyetemre vagy főiskolára kerülni, olyan szakra, amely szoros kapcsolatban van az irodalommal.

Sokat akarok írni és olvasni. Kedves magyar íróim: Petőfi, Ady, József

A., Mikszáth, Móricz. A ma élők közül: Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Veres Péter.

Verseim először 1953-ban jelentek meg, a Dunántúlban. Ötödik elemista koromban írtam az elsőt, azóta sok rossz és kevés jó verset írtam.

Mik a terveim? Nagyon sok van – amennyi egy húszéves emberbe belefér. Dolgozni, tanulni akarok és nem utolsósorban írni, jó és igaz verseket írni.

*

Lefekvés előtt

Kezembe fogom ceruzám,
míg elringat az este.
/Kisebbik óramutatónk
most csusszant a tízesre./

Egy Csillag van asztalomon,
s az égen csillag mennyi...
Hej emberek, mikor tudunk
a csillagokra menni?

Mars-lakókról beszél ez itt,
az Vénusz-emberekről.
Megérem-é, ó bölcs, felelj,
hogyan valóság lesz ebből?

Valóság lesz, s pokolba jut
az álszentesség, vakság,
s Chikágótól Japánhonig
egy úr lesz, az igazság?

Valóság lesz, s boldog ki él:
a háborúknak vége,
s eljön a kapzsik, zsarnokok
elsőprő veresége?

Hiszek: elhull a férgesünk:
bürokraták, csibészek,
bérencek, talpnyalók, gazok,
honáruzó pribékek.

Hiszek: kiáll majd unokám
egy marsi hegytetőre,
s örömkönnyei közt mosolyog
apáira, a földre.

*

Kérem, engem az érettségi utáni évben fölvettek a pécsi főiskolára, havi 520,-forintos ösztöndíjjal. Majdnem annyival, amennyit a marcali postán kerestem. Fölmondtam, és 1955. augusztus 16-án hazaköltöztem Vésére, a szüleimhez, hogy kicsit otthon legyenek, s „készülődjek” a főiskolára, ahol augusztus 31-én kellett volna megjelennem. Az aratás utáni idő ez, édesapám gabonát hordott valakinek, Viktor öcsém a cséplőgépnél dolgozott. Ötéves Pista öcsém, hetvenhárom éves beteg nagyanyám, anyám és én voltunk otthon. A ház körül tettemvettem, fát vágtam, hoztam be, enni adtam az állatoknak, verseket írogattam, komoly munkára nem fogtak be. Így eshetett, hogy amikor 1955. augusztus 19-én délelőtt kilenc órakor két ávós alhadnagy „csak úgy”, civilben beállított a ve-

randára, ott álltam a „pitarban”, s amikor kiderült, hogy miért jöttek, s hogy a házkutatáshoz kerített két tanú is ott van már a hátuk mögött (a kisbíró és unokabátyám a harmadik szomszédból), én engedtem be őket.

Édesanyám Pista öcsémet szalasztotta el a géphez Viktorért, ő apám után futott a mezőre, ezek meg ott elkezdtek összeforgatni mindent. Leveleimet, füzetemet, könyveimet, mindent átlapoztak, „olvastattak”, a szoba közepére két csomóba dobáltak. Közben alig kérdeztek valamit. Talán az elvitt sok levél miatt gondolták anyámék, hogy bennük lehet a „bűnöm”, mert ugye, a versek „nem komoly dolgok”, azokra nem is gyanakodtak. Amikor déltájt végeztek, összehapokoltak, és rám mutatva azt mondták, „maga velünk jön”, már édesapám is otthon volt. Akkor ő beállt az ajtóba, a két kezét az ajtószárfának feszítette, és elkiáltotta magát: „Laci, nem mész el!”. Erre valamelyik alhadnagy elővette a zsebéből a bilincset és megzörgette: „Azt akarja, hogy megbilincseljük?” Apám, aki életében addig közelről bilincset talán nem is látott, s talán nem is értette, hogy mit mondanak, csak valami borzasztót érzett, lassan leengedte a kezét és félreállt. Akkor már nem voltunk magunknál. A pobjeda orral a kapu felé ott állt a veranda előtt, beültettek, elhúzták a függönyöket és elindultak velem. Kérdeztem, hogy hova visznek, de nem válaszoltak. Most olvasom valahol, hogy aznap, 1955. augusztus 19-én jelent meg a Szabad Népben Rédei Jenő(?) „A dolgozó osztályok áramlása” című cikke. Hát, „elkapott az áramlás” engem is.

*

Tényállás:

felvétel a kaposvári 1. sz. ügyvédi munkaközösségben 1955. augusztus hó 25. napján.

Bertók István kisbirtokos vései lakos akinek 9 hold földje van, házas belsősége, két lova, és egy tehene és a szükséges gazdasági felszerelése van, előadja, hogy fiát B e r t ó k L á s z l ó t, aki a csurgói főgimnáziumban érettségizett, augusztus hó 19-én az államvédelmi hatóság elvitte elötte ismeretlen okból. Annyit tud, hogy érettségizett volt barátaival levelezett. Azokból a levelekből az államvédelmi hatóság többet elvitt, de hogy mit tartalmaz azt megmondani nem tudja.

Közli egyben, hogy fiát a pécsi egyetemen (!) annak bölcsészeti szakára felvették most és augusztus hó végén, illetve szeptember hó elején kellene neki az egyetemen jelentkeznie, amiól való távolmaradás esetleg az egyetemi jogosultságának az elvesztésére vezet.

Az őrizetbe vett fián kívül még két gyermeke van, akik közül az egyik 18 éves, otthon dolgozik a gazdaságban, a másik öt éves. Ezenkívül még a felesége van otthon, aki a háztartásban dolgozik.

Megbízta a kaposvári 1. sz. ügyvédi munkaközösséget a fiának a védelmével, s ezzel kapcsolatban, kéri, tudakozódjanak aziránt, hogy a fia hol van, mivel van esetleg vádolva és van-e mód a szabadlábra helyezésére különös tekintettel egyetemi hallgató voltára.

A fiával kapcsolatban egyelőre csak annyit tud előadni, hogy a fia a nyolc általános iskolát Vésén kitűnő eredménnyel, a gimnázium négy osztályát Csurgón végezte jeles eredménnyel, melynek következménye lett, hogy mint bölcsészt a magyar-orosz szakra a Pécsi Tudományegyetem felvette.

Tudomása nincs arról, hogy a fia bármilyen illegális cselekményt követett volna el, vagy ilyen szervnek lett volna a tagja, avagy bármilyen államel-

lenes, vagy demokráciaellenes bűncselekmény előkészítő munkálataiban részt vett volna.

A fiamat a múlt évben nem vették fel az egyetemre, otthon dolgozott és famunkát végzett, dolgozott az erdőgazdaságnál, majd ezt követően ez év március 15.-től augusztus 15.-ig a marcali postán dolgozott mint kisegítő.

Részletes tényállást majd a nyomozás befejezése, az iratok áttanulmányozása után fog tudni adni, s akkor történik majd a munkaközösség részéről a díjmegállapodás is.

Tudomásul veszi, hogy egyelőre az ügy intézését dr. Marton Ernő István munkaközösségi vezető fogja irányítani, s amennyiben nem politikai bűncselekménynek minősül a fiának a cselekedete, az esetben kívánságára dr. Mayer Ferenc ügyvéd kartárs fogja az ügyet képviselni.

A díjazásra egyelőre 100.- Ft-ot tud lefizetni, további 200 Ft-ot külön csekkklapon fog befizetni.

A tényállás másodpéldányát átvettem.

K.m.ft.

*

Kérem, attól, hogy 1953 júliusában Nagy Imre miniszterelnök lett, és meghirdette az „új szakasz” programját és az amnesztiát, vagy attól, hogy 1954 júliusában szabadon engedték az „ártatlanul elítélt kommunistákat”, Csurgón meg Vésén szinte semmi sem változott. 1954 őszén, amikor „az MDP KV ülésén Nagy Imre jelentős győzelmet arat”, a padlásunkat ugyanúgy lesöprik, mint azelőtt. Én nem olvastam a Szabad Nép 1954. november 21-i számában Darvas József cikkét „A túllícitálásról”, amelyben „támadást indít az írók és újságírók reformmozgalma ellen”, de öt nappal előbb, amikor elvitték minden gabonánkat, azt is, amit öcsém és én kerestünk a nyáron a cséplőgépnél, megírtam a „Csendélet” című versemet. Ekkor telt be a pohár. Itt van előttem egy kockás iskolai füzet, amely a 17. sz. bűnjelként „volt jelen” a tárgyalásomon, s amelyet valaki 1985-ben visszajuttatott hozzám. Belőle idézek:

Megtanultam Csoóri Október szaka szép idő című versét. Tetszik. Igaz vers. Az októberi Csillag részletes kritikája szerint újabban baj van Kónyával... Füst Milántól is olvashattam egy elbeszélést vagy minek nevezzem... Jól rajzolja a bőbeszédű asszonyt. /1954. nov.11./ "Nem tudok jól termelni, mert nincs trágyám. Nincs trágyám, mert kevés az állatom... Így több búzát termelni nem lehet!" - jön rá a Béke és Szabadság. /1954. nov. 13./ Tegnapelőtt elvitték minden gabonánkat és kukoricánkat. Becsaptak. Keresetet, meg Viktorét tulajdonították el.

Csendélet

Elvitték minden gabonánkat.
Anyám sírt, apám hallgatott.
Öcsém lopott a sajátunkból
a lónak egy marék zabot.

Ülünk az esti lámpafényben,
latolgatjuk, hogy mi maradt:
Üres padlás, s apám szemében
egy ki nem mondott gondolat.

Ő senkiben sem bízik most már,
a munkabére lett oda.
Felelj te Buzgó,*ki elvitted,
neki ahhoz mért nincs joga.

/1954. november 18./

Ma szántottuk be a pap szőlejét. L. azt mondja: ma nincs egy magyar írónk se. Ezek mind kis csenevésznek, akiknek azelőtt vidéki lapokban vagy itt-ott megjelent egy-egy írásuk, vagy pedig árulók. Neki: Arany J. a legnagyobb magyar költő. Ady senki. /Nem normális/. Juhász Gyula szerencsétlen alak. Gyónit, Babitsot, Kosztolányit tartja a XX. sz. legnagyobb költőinek. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, v. Somogyvári, Tolsztoj, Dickens, Dumas az írói. /Harsányi Zsolt, Gulácsy Irén/... Sokban nem értek vele egyet. /1954. nov. 18./

1955. január 30-án megalakítottuk Nagyatádon az Ady Endre Irodalmi Kört. Zsovár, Weisz, Horváth és én. Kötetet akarunk kiadni "Útkeresés" címmel. A kötet mottója Ady idézet: "Ifjú szívekben élek, s mindig tovább...". A költéseket Zsovár szerint - az N. M. (Népművelési Minisztérium) fedezi.(?) /1955. febr. 1./ Megvettem Csoóri kötetét /Felröppen a madár/. Hogy népiessége vagy igazmondása tetszik-e, nem tudom. Néha opportunistá... /1955. febr. 4./

Hogy maradhatna független a maroknyi Magyarország éhes nagyhatalmak között? Non bene dissimiles inter se foedera jungunt. /Egyenlőtlen felek nem köthetnek jó szövetséget egymással./ Hazám függetlenségét és szabadságát egyszeri kivívás után megtarthatónak vélem, ha létrehoznák a Kis Nemzetek Szövetségét /KINSZ/. Tagjai lennének Európa kis népei: a Benelux államok, Dánia, Skandinávia és a dunavölgyi népek /Ausztria, Csehszlovákia stb/. Ha ezek kötnének kölcsönös gazdasági- és hadi-segélynyújtási egyezményt, számíthatnánk rá, hogy meg is tartják. Együttesen - a szövetségen belül minden nemzet önálló életet élne - olyan erőt képviselnénk, ami a mindenkori európai nagyhatalmak egyenrangú társává tenné őket. /1955. márc. 2./

Rákosi ismertette az új politikát. Vissza a Nagy Imre előtti elvhez! Termelőszövetkezet! - Mindent pénzzé kell tenni, és minden pénzt a beszállításba, adóba. Ma nyűg a föld. Mindenki menekülne tőle, ha tudna.

Intés

A föld, ezer év délibábja
ráfonódik népem nyakára,
és szívja vérét, fojtogatja.
Ó jaj bekapja, nézd, bekapja.

Dózsa előtt, s utána hányan
buktak el vérszomjas porában,
akik érte rohantak harcba.
Bekapta őket, mind bekapta.

Ma menekül, kit visz a lába
városba: gyárba, iskolába.
Nem érte, ma előle futnak,
míg végére érnek az útnak.

De kit köt tenyérnyi darabja,
azt torkon kapja, fojtogatja.
Szívja a vért, szívja a könnyet.
Ó mivé tettétek a földet?

* A szó változata: „Bérenc”

Ma átok lett minden göröngye.
Jajszó tapad ma minden rögre.
És mindez még nem elég néki...
Népem, szólj rá! szavadat érti.

Ti emberevő vad kufárok,
akik miatt a föld ma átok,
vigyázzatok: a nép szavára
a föld bekapja, aki bántja.

/1955. márc. 10./

Az ávós nyomozó zöld tintával a következőket írta a versek mellé, a margóra: „Elismerem, hogy a Csenedélet című verset én írtam és Weisz Jenő, Zsovár József és Pál Ilonának egy példányát elküldtem”, illetve: „Elismerem, hogy az intés (!) című ellenséges szövegű verset én írtam a saját tulajdonomat képezte melynek egy példányát elküldtem Nagy Józsefnek. elolvasott.” Mindkét szöveg alatt ott az aláírásom.

*

Kérem, én csak három hónapot ültem. Kilencvenöt napot. Ennyit abból a nyolcból, amire elítéltek. Ezt sem 56 után, hanem 1955-ben és 1956 tavaszán. Öt hétig voltam a kaposvári ÁVH pincéjében, a legelején huszonöt napig magánzárkában. Egy két lépés széles, három lépés hosszú „összkomfortban”, ahol minden berendezés egy priccs volt egy pokróccal, amire nappal csak leülni volt szabad, s a cipőmet másnap reggelre kiverte a penész.

Naponta séta, tíz perc (?), fél óra (?) a magas falakkal bekerített, 40-50 négyzetméternyi „sétálóban”, ahol azért az eget lehetett látni. Mindig egyedül. Az őt ül a lépcsőn és néz. Néhány évvel idősebb csak nálam. Talán sajnál is. Néha meg is kérdez valamit. Egyszer azt: „Basztál már?” Ilyesmiket. S persze, az első napokban többször is, kihallgatásra visznek. Újra meg újra el kell mondanom az életrajzomat, meg mindent, mert összetépi, mert új „kérdező” jön be, aki a szomszéd szobában vagy hol, bizonyára addig is hallotta, amit mondtam. Azt akarják rám bizonyítani, hogy valami összeesküvés tagja vagyok. Az „Átok” című versem még lovat is ad alájuk, ezekkel a sorokkal: „Mert sereg vagyunk, tízek, százak, ezrek, akiket becsaptak, mint szél a kaput...” „Miféle sereg?” „Kik vagytok a seregben?!” „ordítazza még napok múlva is egy Borbély nevezetű hadnagy, akinél aztán véglegesen „kikötök”. „Hová rejtettétek a fegyvereket?” „Fordítsd le ezt az angol levelet!” „A Zsovár nem így fordította...” és így tovább.

Kérem, én beismerem, hogy ott egy kicsit „begolyósodtam”. Az örök vastag futószőnyegen járkáltak a zárkák előtti folyosón, hogy ne halljuk a csizmájuk kopogását. Abból tudtam meg, hogy belestek hozzám, hogy a „cirkli” visszajuttették a „kukucsálóra”. Abból, hogy valami baj van, hogy kivágódott az „etető” – a „kisajtó” a nagyajtón, ahol az ennivalót adták be – s elkezdtek ordítani velem. Aztán egyszer csak azt hallottam, hogy anyám ott zokog a zárkaajtó előtt. Vagy valahol fölöttem, a zárka fölötti helyiségben. És a nevemet kiabálja. Amikor nem bírtam tovább, verni kezdtem ököllel az ajtót, és ordítottam. Fölvittek, megvizsgált valami orvos, injekciót adott, s attól kezdve gyógyszert is kaptam a csajka mellé etetéskor. Azóta van, hogy pánikba esek, ha észreveszem, hogy „figyelnek”, hogy az ablakon át esetleg belát valaki, hogy tetten érnek, bármilyen ártatlan dologban.

*

ÁLLAMI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
Pécs,

Pécs, 1955. szept. 2.

Bertók László
Vése
Rákóczi u. 44.

Kedves Elvtárs!

Főiskolánk egyizben már értesítette, hogy magyar-orsz szakra 520,- Ft. ösztöndíj és szoc. juttatással felvételt nyert. Közzöltük azt is, hogy aug. 31-én 8 órára jelenjék meg főiskolánkon.

Felkészítésünk kézhezvétele után sziveskedjék azonnal bejönni, hogy a tanulás területén lemaradás ne legyen. Az első kiértékelés alapján legkésőbb 3-ig jelentkeznie kellett volna.

Amennyiben legkésőbb 6-ig nem érkezik be, a főiskolás hallgatók sorából törölnünk kell.

Somogyvári János
/Bolla Ferenc/
tan.o.vez.

*

Ügyiratszám:
8551-1/1-1955.

ÁLLAMI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
Pécs, Ifjúság utja 6.

Címzett:
Bertók Istvánné
elvtársnő
V é s e
Rákóczi u. 44. sz.

Értesítését - melyet fia távolmaradása ügyében irt, - megkaptuk. Az OM. rendelethez értelmében jelentkeznie kellett volna legkésőbb szept. 6-ig. Sajnos ezen követelménynek fia nem tudott eleget tenni és így a felvételt nyertek sorából törölnünk kellett. Helyét fenntartani nem áll módunkban, hiszen fogvatartásának sem okát, sem idejét nem tudjuk.

Pécs, 1955. szeptember 9.
Igazgató megbízásából:

Bolla Ferenc
tan. oszt. vez.

*

Kérem, én nagyon örültem, amikor öt hét után, 1955. szeptember 23-án aláírtak velem egy papírt, mely szerint az ÁVH-n semmiféle bántódás nem ért, semmi panaszom nincs, és átvittek a megyei börtönbe. Az ávon az utolsó tíz napot közös cellában töltöttem már, először ketten, majd hárman voltunk együtt. Akkor már nem vittek kihallgatásra, de volt ott egy koma, a másik kettő közül az egyik, aki állandóan angolul akart velem beszélgetni, és mindenre kíváncsi volt, amit fönt már többször elmondtam. Nos, ő mindennap ment „kihallgatásra”, s amikor visszajött, ragyogott róla, hogy teleette magát, ávos vagy valami spicli volt.

A kaposvári megyei börtönben nyolcan voltunk a négy ágyas cellákban. Egy idősebb nagyszegű pécsi bányással feküdtem egy ágyban. Ez mégis más világ volt. Az ajtó mellett ott volt a kibli, egy vasfazék, fedővel, abba hugyoztunk,

szartunk, s mindennap zörögtek egyszer, kinyílt az ajtó, ott állt benne „Takács úr”, a smasszer, és elkiáltotta magát, hogy „Bliii...”. Erre ketten megragadtuk, kitettük az ajtó elé, ott megfogták ketten, elvitték, kiürítették, visszahozták stb. Itt a börtönben csoportosan sétáltunk a nagy udvaron, körbe-körbe, kettős sorokban, a toronyban, a kapunál meg a sarkokon ott álltak a géppisztolyos őrök. És dolgoztunk: babot válogattunk a szomszéd épületben, a munkateremben. Bár meglehet, hogy ez már akkor volt, amikor az ítélet után, 1956 tavaszán újra behívtak, a „hátralévő rész” letöltésére. Egy balatonboglári öreg „kulák” régi nótákra, kuplékra tanított, tervezgette, hogy hogyan lesz, ha innen kimegyünk, és „átvesszük a hatalmat”. „Ti csináljátok majd az újságot” – mondta. Vigasztalt, bátorított, hogy ne ijedjek meg, ne nyugodjak bele, akármilyen lesz. A világról, a politikáról ő tudott a legtöbbet a cellában.

Ettük a dohos burizst. Mindig azt. Meg volt főzve vízben, zöldpaprika-darabok voltak benne. Kanállal ettük, ugye, hiszen más evőeszközünk a zárkában nem lehetett. Azzal a kanállal, amelynek a nyelét „késsé” lehetett reszelgetni az ágy vasánál, vagy amellyel ugyanott szikrát lehetett pattintani, amivel a terpen-
tines cipőpasztával bekent, a pokrócból kihúzogatót „szövetszálak” (?) tüzet fogtak, és izzani kezdtek, és meg lehetett gyújtani a munkateremből becsempé-
szett cigarettát. A leves meg, ha volt, szinte mindig „lógulyás”. Folytak nagy erővel a téesz-szervezések, irtották a lovakat, hogy majd mindent a gépek vé-
geznek. Különben sem volt nekik ennivaló. A rózsaszínű, kicsit édeskés főtt ló-
hús ízét most is a számban érzem.

*

KAPOSVÁRI 1. SZ. ÜGYVÉDI MUNKAKÖZÖSSÉG
KAPOSVÁR, ADY ENDRE UTCA 3. I. EM.

Kaposvár, 1955. okt.1.
Ügyintéző: dr. Marton

Bertók István

Vése

Közlöm, hogy fia ügyében tegnap eljártam az ügyészségen és azt az értesítést kaptam, hogy a fia már a kaposvári ügyészség fogházában van. A vádirat azonban még nem készült el ellene, míhelyt elkészül akkor beszélgetési engedélyt kérek és bemegyek és beszélni fogok vele. Ennek megtörténtéről majd szintén értesítem.

Tisztelettel:
Marton

*

Somogy megyei ügyészségtől.
1955. Bül.0048. szám.

V á d í r a t

Zsovár József és társai ügyében népi demokratikus államrend és népköztársaság elleni izgatás büntette miatt indított bűnügyben.

A nyomozás adatai alapján a következőket állapítottam meg:

Zsovár József szegényparaszti származású 8 ált. iskolát végzett utána a csurgói Csokonai gimnázium hallgatója lett 1954. június 20-án évvégi vizsgát tett. Ezt követően felvételt kért a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemre. Bölcsészeti karon az első évet sikerrel elvégezte. 1955. ju-

lius 1-én katonai szolgálatra vonult be Lentibe, 1 hónap múlva leszerelt és az iharosberényben élő szüleihez tért vissza, ahol földműveléssel foglalkozott. Itt ismerkedett meg Weisz Jenővel aki az Iharosberényi kulturothton helyettes igazgatója volt. Többször járt a könyvtárba amely a kulturothton felügyelete alatt állt így került baráti kapcsolatba Weisz Jenővel. Mindketten irtak verseket azokat kicserélték és egymásnak elküldték. Mindketten narodnyik nézeteket vallottak és ellenséges verseket irtak. Ezután megbeszélték az Ady Endre illegális irodalmi kör megalakításának kérdését. Zsovár József levélben értesítette Bertók Lászlót és Horváth Imre csurgói diák-társait, akik eljöttek és 1955. január 30. napján Nagyatádon a kulturothtonban megalakították az Ady Endre irodalmi kört. Az alakuló gyűlésen jelen voltak Weisz Jenő, Zsovár József, Horváth Imre, Bertók László. Az irodalmi kör célja az lett volna "hogy az elnyomott parasztságot verseivel kiemelje a nyomorból". Célja volt a körnek olyan irodalom létrehozása, amely küzd a beadás ellen, nem lesz pártos, hanem csupán művészi és nem fogja támogatni a Párt politikáját. Olyan irodalom lesz, amely rámutat a parasztság "kizsákmányolására". Az irodalmi kör távolabbi célja egy verses kötet, úgynevezett antológia kiadása lett volna amelynek címe az Utrakelés lett volna. Az alakuló gyűlésen Zsovár kijelentette, hogy helyteleníti a párt vezetők dicsőítését, helytelen volt az irodalmi kört (!) a Pártnak alárendelni. Azt is kijelentette, hogy az ÁVH. hatalmába kerülő személyeket, akik az MDP. politikájától eltérő ideológiát vallanak megkínózzák. Megemlítette, hogy nálunk a demokráciában nincsen sajtó és szólás szabadság, csak papíron van, aki ki nyilvánítja meggyőződését becsukják. Az összes demokratikus államok a Szovjetunióval szemben gyarmati függőségben vannak, a nyugati államok technikájától a Szovjetunió le van maradva. Megjegyezte, hogy az MDP. tagok nem meggyőződésből lettek párttagok, mert csak érdekből kommunisták, mert féltik a kenyerüket. A Zsovár József a népi demokratikus állam alapintézményeire rágalmozó és gyalázkodó verseket irt. Ilyen volt péld. "Pártosokhoz", "Új utakra, új mezőkre", "Sir még a paraszt", "Magyarország", "Ady Endréhez", "Mi lenne", "Vértanu" című verseinek tartalma alkalmas a rendszer elleni gyűlölet felkeltésére. Az általa megírt verseket elküldte Weisz Jenőnek és Bertók Lászlónak.

Bűnösségét beismerte, beismerésének kívül bizonyíték arra Weisz Jenő, Bertók László és Horváth Imre vallomása, és az ügghöz csatolt tárgyi bizonyítékok.

Zsovár József az eljárás során védekezésül azt adta elő, hogy nagy hatással volt rá a külföldi rádió hallgatása és az, hogy Bertók László panaszkodott neki arról, hogy a szüleitől mindent elvittek beadás fejében. Ugyancsak egy agitációs munka során a parasztok is panaszkodtak neki a magas mértékű beadás miatt Inke községben.

II. rendű Weisz Jenő középparaszti származásu apjának 9 kh. földje van, 8 elemi végzett, iharosberényben kulturothton helyettes igazgató volt.

Weisz Jenő iharosberényben közelebbi ismeretségbe került Zsovár Józseffel és előtte egy beszélgetés során kijelentette, hogy harcolni kell a fennálló irodalom ellen, a parasztságnak segítséget kell nyújtani. Ezután Zsovár Budapestre került, levelezés során tartották fenn a további kapcsolatot.

1955. január 30. napján a kulturothtonban Nagyatádon megalakították az Ady Endre irodalmi kört. Megalakításáról előzőleg senki sem tudott. Az alakuló gyűlésen Weisz Jenő beszélt arról, hogy nem ért egyet a fennálló rendszerrel és annak irodalmával sem, mert az gyenge és erőtlen. Megjegyezte, hogy ez a rendszer nem törődik a parasztság helyzetével. 1954. április 15-től 1955. április 15-ig volt kulturház igazgató helyettes ez alatt az idő alatt több verset írt köztük olyanokat is, amelynek tartalma izgató, a gyűlölet fel-

keltésére alkalmas a fennálló rendszer ellen. Ilyen verse volt a "Röplap", amelyet Zsovár Józsefnek és Bálint János budapesti lakosoknak küldött el. A "Békesség" című versét Zsovárnak és Bertók Lászlónak küldte meg, ezen kívül több verset írt és küldött meg a kör tagjainak.

Bűnösségét beismerésén kívül bizonyítja Bertók László, Zsovár József és Horváth Imre vallomása és a lefoglalt tárgyi bizonyítékok.

III. r. Bertók László középparaszti családból származik. 8 ált. iskolát végzett, az iskola elvégzése után a csurgói gimnázium növendéke lett. Ott ismerkedett meg Zsovár Józseffel. Bertók László már Csurgón is írt ellenséges tartalmu verseket. Az iskola elvégzése után levélbeni kapcsolatot tartott fenn Zsovár Józseffel. A későbbiek során megismerkedett Weisz Jenővel levélküldözgetésen keresztül. 1955. év január 30. napján pedig részt vett az Ady kör megalakításán Nagyatádon. Az alakuló gyűlésen kijelentette Bertók László, hogy a mai irodalmat meg kell semmisíteni és újat kell alkotni. Bertók László is írt izgató és ellenséges verseket. Ilyen versei pld. "Csendélet", "Lefekvés előtt" című verseket megírta és postán elküldte Zsovár Józsefnek, Weisz Jenőnek, Pál Ilonának. Az "Átok" című versét Krénusz József és Kiss Edit nagyszakácsi lakosoknak küldte el. Az "Intés" című versét Nagy József marcali lakosnak küldte el. A "Nem tagadom" című versét megmutatta Zsovár József, Göbölös Sándor, Varga Gyula és Sziy Piroska nevű személyeknek.

Az eljárás során Bertók László beismerte bűnösségét, beismerésén kívül bizonyíték arra, Pál Ilona 108, Krénusz József 110, Süle Zoltán 112 alatti tanuk vallomása.

Az eljárás során azzal védekezett, hogy végső elkeseredésében követte el a bűncselekményt, mert nem vették fel az egyetemre.

IV. rendű Horváth Imre terhelt kulák családból származik szüleinek 26 hold földjük van, 5 elemi végzett Nagyatádon, a 6 és 7-ik osztályt Pécsen végezte. Az általános iskolából a Csurgói gimnáziumba került és itt ismerkedett meg Zsovár József és Bertók Lászlóval. Ismerték egymás politikai beállítottságát és egymás előtt nyíltan beszéltek. Horváth Imre már Csurgón írt több ellenséges verset. Levélen keresztül kapcsolatot tartott Zsovár József és Bertók Lászlóval még az iskola elvégzése után is. Az ellenséges verseket postán küldözték egymásnak. Weisz Jenővel levelezésen keresztül később pedig személyesen is megismerkedett. Ő is részt vett az Ady Endre irodalmi kör alakuló ülésén, és ott több izgató kijelentést tett péld. ilyeneket mondott "egész Nagyatádon nincs egy igaz kommunista, mindenki érdekből Párttag." "Nincs igazi sajtó szabadság sem". Én igazi politika mentes irodalmat akarok. Horváth kijelentette, hogy a szövetkezeti mozgalom tönkre teszi az országot. Magyarország külpolitikája hasonlít egy süjdedő (így!) hajóra. Ezt úgy értette, hogy ez a rendszer nem sokáig áll már fenn. Azt is kijelentette, hogy Magyarországnak nincs önálló politikája, Szovjetunió gyarmata a többi demokráciával együtt. Horváth Imre bűnösségét bizonyítja saját beismerő vallomásán kívül Zsovár József, Weisz Jenő és Bertók László vallomása, valamint a bűnjelként lefoglalt versek.

A fenti tényállás alapján 1955. augusztus 19. napja óta előzetes letartóztatásban lévő:

I. rendű Zsovár József terhelt /:aki 1934. április 28. napján Nemesdében született: apja: Zsovár József, anyja: Simon Rozália, nőtlen, egyetemi hallgató, pártönkivüli, büntetlen előéletű, szegényparaszti származásu, Disz tag, katona volt, vagyontalan, magyar állampolgár, letartóztatása előtt szülei gazdaságában volt, iharosberény Mártírok útja 24. szám alatti lakos:/ és

II. rendű Weisz Jenő terhelt /: aki 1955. augusztus 15. napja óta letartóztatásban van, 1935. február 18. napján Kőtcse községben született, anyja Sipos Teréz, apja: Ádám, nőtlen, újságíró foglalkozású, legutóbbi munkahelye a Somogyi Néplap szerkesztősége volt, 8 ált. és 6 hónapos kulturpolitikai iskolát végzett, Nagyatádon (!) 1954. ben kulturotthon igazgató helyettes volt 1 évig, középparaszt származású, apja: 9 kh. egyéni gazda, pártonkivüli, Disz tag, büntetlen előéletű, katona nem volt, magyar állampolgár, vagyontalan, Kaposvár, Hunyadi János ut 40. szám alatti lakos:/ - és

1955. augusztus 19. napja óta letartóztatásban lévő

III. rendű Bertók László terhelt /: aki 1935. december 6. napján Vése községben született, anyja: Papp Zsófia és apja: Bertók István, magyar állampolgár, nőtlen, középparaszt származású, utolsó foglalkozása posta tisztviselő, munkahelye marcali postahivatal, iskolai végzettsége gimnáziumi érettségi, katona nem volt, büntetlen előéletű, 1954. óta Disz tag, alapszervezeti Disz titkár volt, vagyontalan, Vése Rákóczi ut 44. szám alatti lakos:/ - és

1955. augusztus 19. napja óta letartóztatásban lévő

IV. rendű Horváth Imre terhelt /: aki 1935. január 25-én Nagyatádon született, apja: Horváth Imre, anyja Lengyel Erzsébet, magyar állampolgár, kulák származású, szüleinek 26 holdja van, apja demokratikus államrend elleni izgatás büntette miatt letartóztatásban van, katona nem volt, büntetlen, vagyontalan, kizárt Disz tag, iskolai végzettsége gimnáziumi érettségi, földmives foglalkozású, Nagyatád Kápolna ut 57.-es szám alatti lakos terhelteket

v á d o l o m

I. rendű Zsovár Józsefet a BHÖ. 2. pont b. alpontjába felvett 1. rendb. folytatólagosan elkövetett államrend alapintézménye ellen elkövetett izgatás,

II. rendű Weisz Jenő a BHÖ. 2. pont b. alpontjába felvett 1. rendb. folytatólagosan elkövetett államrend alapintézménye ellen elkövetett izgatás,

III. rendű Bertók László a BHÖ. 2. pont. b. alpontjába felvett 1. rendb. folytatólagosan elkövetett államrend alapintézménye ellen elkövetett izgatás,

IV. rendű Horváth Imre a BHÖ. 2. pont b. alpontjába felvett I. rend. folytatólagosan elkövetett államrend alapintézménye ellen elkövetett izgatás büntetében,

m e r t

1955. január 30. napján Nagyatádon alkult Ady Endre illegális irodalmi kör ülésén izgató kijelentéseket tettek és rendszer ellenes verseket irtak, folyamatosan letartóztatásuk napjáig.

Bírói eljárás lefolytatására a Bp. 23.§ a. pont értelmében a kaposvári megyei bíróságnak van hatásköre és illetékessége.

Közlöm, hogy az ügy tárgyalásán részt kívánok venni.

Tárgyalásra idézendők:

1-4. Terhelt a megyei börtönből.

Tanuként:

1./ Pál Ilona Nagyszakácsi Ady Endre ut. 2. szám.

2./ Krénusz József Nagyszakácsi Kossuth Lajos utca 26. sz.

3./ Süle Zoltán Vése Szabadság tér 2. szám.

Az iratokkal együtt az összes tárgyi bizonyítékot megküldöm. /:A terheltek nevére szóló 4 drb. iratcsomó, versek és egyéb iratok:/
Kaposvár, 1955 évi október hó 1. napján.

/: Csiszár János :/
megyei ügyész

/:Kiss Sándor:/
különleges ügyek ügyésze

(körbélyegző:
Megyei Ügyészség Kaposvár)

A kiadmány hiteléül:
Bácskai Erzsébet
elnöki adminisztrátor

Megyei Biróság Elnökének,

Kaposvár.

*

KAPOSVÁRI 1. SZ. ÜGYVÉDI MUNKAKÖZÖSSÉG
KAPOSVÁR, ADY E. U. 3.

Kaposvár, 1955. október 4.
Ügyintéző: dr Marton

Bertók István

Vése.
Rákóczi ut 44. szám

Hétfőn eljártam az ügyészségen, ahol közölték velem, hogy fia ügyében a vád-irat elkészült. El is olvastam, még az ügyészségen. A bírósághoz nem érkezett be az irat. Beszélgetési engedélyt is kértem, s ma délelőtt beszéltem is vele a börtönben. Jól néz ki, természetesen azonban bántja az eset és különösen sokat aggódik a szüleiért. Ha ideje van, látogasson meg engem. Ha mint mondtam, vasárnap bejött volna, talán beszélhetett volna a fiával. Így a legközelebbi látogatás csak e hó 30-án lesz. Azt hiszem azonban helyénvaló lenne, ha vasárnap bejönne, s az ügyészségen egy rendkívüli beszélgetés engedélyt kérne.

Minthogy tudomásom szerint az előzetes letartóztatásban lévőknak szabad egy 3 kg-os csomagot beküldeni, az a kérésem, hogy küldjenek be neki háztól-házig való szállítás mellett egy csomagot, amelyben zsirszalonna és sütemény van. Ez a fiuknak a kívánsága.

Részletesebb felvilágosítást majd beszélgetésünkkel adok, -

Marton István
ügyvéd

*

Bertók László ügyének védelmével megbízott 1. sz. ügyvédi munkaközösség védői díját az iratok ismeretében, valamint a vádlottal való beszélgetés után a munkaközösség vezetője 600 Ft-ban állapította meg, amelyet a képviselőre megbízást adó apa tudomásul vesz. Egyben bejelenti, hogy fia érdekében úgy a csurgói gimnáziumból, valamint a marcali postáról és a saját tanácsuknál is bizonyítványokat fog beszerezni és azokat legkésőbb a tárgyalásig be fogja hozni. Előadja, hogy fia mindig szorgalmas és csak tanulnivaló fiú volt, hibája az volt, hogy könnyen befolyásolható és a barátai ezt a hibáját és amiatti elkeseredését kihasználva, hogy nem vették fel az érettségi után az egyetemre, vonták be a vád tárgyává tett illegális társaságba.

Kaposvár, 1955. október 5.

*

Kérem, én beismerem, hogy értem aggódó, kétségbeesett, az ilyesmiben járatlan szüleim az ördöghöz is elmentek volna bizonyítványokért, és el is mentek mindenkire, akihez csak lehetett. Dr. Marton Ernő István ügyvéd úr október 4-én kelt levelének a hátoldalán olvasom anyám kezeírását, azt a szöveget, amit

számításaim szerint október 6-án telefonált az ügyvédnek: „Bertók Istvánné beszél voltam a tanácsnál A fiamról kádervéleményt kérni de ők csak hivatalos úton adhatják ki. Az ügyvéd úr kérje a bíróságot, hogy a Vései tanácstól kérje a káder véleményt a Fiamról. és ők kiadják”.

Nem tudom, kérték-e, adták-e. Amit a csurgói gimnázium és a kollégium igazgatója adott, az itt van előttem. Vajon miért? Mert későn adták? Mert nem a bíróság, hanem a szüleim kérték, és emiatt nem fogadta el a bíróság? Az ügyvéd? Vagy mert benne van, hogy „Egy időben a magyar nyugatos költészet termékei lelkesítették”, s ezt esetleg valakik félreérthették volna a tárgyaláson? Vagy mert nem volt igaz az, hogy „az utolsó tanévben a szocialista költészet felé is megtalálta a hangját”? Hiszen a vádiratban benne van, hogy „már Csurgón is írt ellenséges hangú verseket”. Ilyesmit csak az ügyvéd dönthetett el. Mindezenesre a „dokumentum” itt van, a „családi doboz” őrizte meg, ha nem segített, nem is ártott a tárgyaláson.

*

**CSURGÓI ÁLL. CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUM**

Vélemény az iskola volt tanulójáról.

Hivatalosan igazolom, hogy Bertók László, aki Vése községben 1935. évben született, anyja neve Pap Zsófia, a vezetésem alatt álló iskolának 1950. szept. 1-től 1954. júniusáig rendes tanulója volt. 1954. évben érettségi vizsgát tett.

Nevezett törekvő, szorgalmas tanuló volt, aki iskolai tanulmányi kötelezettségeinek mindig törekedett eleget tenni. 1951-ben kitűnő rendű, 1952-ben kitűnő rendű, 1953-ban kitűnő rendű, 1954-ben jeles rendű tanuló volt.

1952/53-ban hosszabb időn át betegeskedett, a tüdejének volt baja. Az iskolába való visszatérése után nagyon visszavonult életet élt. Visszahúzódását betegsége következményének tartottuk. Ezért tapasztalt és többször szóvátett passzivitása indokául betegségét elfogadtuk.

Szemlélődő, olvasgató, irodalmi törekvésű tanuló volt. Egy időben a magyar nyugatos költészet termékei lelkesítették. De az utolsó tanévben a szocialista költészet felé is megtalálta hangját. Néhány verse megjelent a Dunántul c. folyóiratban és a Somogyi Néplap c. ujságban.

Osztálytársaival barátságosnak mutatkozott, bár természete alapján visszahúzódó és tartózkodó volt. Az irodalmi érdeklődésű tanulókkal tartott fenn szorosabb kapcsolatot.

Tanulmányi ideje alatt a csurgói fiudiákotthon lakója volt.

Csurgó, 1955. október 8.

Cselényi János
diákotthoni igazgató

Kincses Ferenc
igazgató

*

KAPOSVÁRI 1. SZ. ÜGYVÉDI MUNKAKÖZÖSSÉG
KAPOSVÁR, ADY E. U. 3.

Kaposvár, 1955. október 15.
Ügyintéző: dr Marton

Bertók István részére

Vése

Fia ügyében ma bent jártam a börtönügyészségnél. Ott azt a felvilágosítást kaptam, hogy a csomag küldéséhez az ügyészségen előzetes jóváhagyást kell szerezni. Épen ezért a mai napon kértem egy engedélyt a börtönügyésztől, és

kaptam is, és azt a börtönfelügyelőségnek beadtam. Így most már azt hiszem semmi akadály nem lesz annak, hogy a 3 kg-os csomagot postára adhassák.

Marton Ügyvéd

*

Kérem, én azt a csomagot sohasem kaptam meg, mert október 20-án, a tárgyaláson „ideiglenesen” szabadlábra helyeztek, de kérem, én az ÁVH-n és a bíróságon a nem létező „bűneimet” is beismertem, s még föllebbezni se mertem, mert attól félttem, hogy a második fokon többet kapok. Azazhogy fogalmam sem volt, mi lenne a jobb. Az ügyvédemtől, aki végül is nem az lett, akit apám szeretett volna, vagyis hát akit apámnak az ismerősök ajánlottak, hanem akihez az efféle ügyek tartoztak, a „munkaközösség vezetője”, tőle szinte semmit sem tudtam meg, „emberi kapcsolat” nem alakult ki közöttünk.

Amikor a börtönben a tárgyalás előtt megkaptam a vádiratot, a következő séta során úgy helyezkedtem, hogy Dr. Léhner János mellé kerüljek. Ő ügyvéd volt, mellesleg az egyik volt vései földesúrnak a fia. Apám korosztálya, talán az ő apja már nem is élt akkor, s ő lett volna a földesúr, ha nincs a földosztás negyvenötben. Én a nevén kívül annyit tudtam róla, hogy Marcaliban él és ügyvéd. Amikor az ávóról átvittek a megyei börtönbe, ötvenöt szeptemberében, ő már ott volt. Másik cellában, dehát jöttek, mentek a hírek, hamar megtudta, hogy vései vagyok, ő kezdte az „ismerkedést” sétáláskor a börtönudvaron.

Az egyik sétán a markába csúszttam a vádiratomat, másnap visszadugta a kezembe. Rémülten adta tudtomra, hogy „ezért tíz évet is kaphatsz”. Dr. Léhner János szavaival a fülemben mentem a tárgyalásra. Valósággal megkönnyebbültem, amikor kihirdették az ítéletet – amit egyébként sohasem láttam – hogy 8 hónapot, a közügyektől való hároméves eltiltást kaptam, s hogy a két hónap „előzetest”, az ávót is beszámítják, s hogy ezennel szabadlábra helyeznek, a „büntetés hátralévő részének a letöltésére később hívnak be”. Talán hirtelen azt hittem, hogy vissza se hívnak már. Zsovár, az elsőrendű vádlott tizenhat hónapot kapott, Weisz, a másodrendű vádlott ugyanannyit, mint én, Horváth viszont megint csak tizenhat hónapot, mint Zsovár, hiába volt negyedrendű vádlott, ha egyszer „kulágyerek” volt. Egyébként egyedül ő fellebbezett, s ezzel is összefügg, hogy egyedül neki nem kellett ismét visszamennie a „hátralévő rész letöltésére”.

Mentem haza a szüleimmel Vésére, s öt nap múlva beléptem a „Táncsics” Mezőgazdasági Termelőszövetkezetbe. Abba, amit szeptemberben, akkor kalapáltak össze, amikor engem az ÁVH kaposvári pincéjében puhítottak. S ahová édesapámat azzal kényszerítették be, hogy azt mondták neki, „sohasem fogja megtudni, hogy hol van a fia, ha nem írja alá a belépési nyilatkozatot.” Rajtam kívül két idősebb parasztot is elvittek, megverték, nem is beszélve az egyéb eszökökről. A falu össze volt roppantva, ki a félelem, ki az úgy-is-minden-mind-egy-már érzésével „belépett”.

Volt már egy régebbi téesz Vésén, többségében a valamikori cselédekből, akik földet igen, de se jószágot, se szerszámot nem kaptak a földosztáskor, s kínlódtak csak, úgy is, így is. Most egyszerre két téesz is alakult. Az egyik a „szegényebb népekből”, a másik a középparasztokból. „Kulák” csak kettő volt, a két malomtulajdonost minősítették azzá, amikor államosították a malmukat. Ez a három „kis téesz” oszlott aztán föl, robbant széjjel egy év múlva, ötvenhat

őszén, s nem maradt utánuk más, csak a mérhetetlen adósság, amit aztán évekig fizetgettünk, miközben talpra kellett volna állítani a tönkretett kisgazdaságokat, lovakat, vetőmagot, egyebet kellett volna venni. S a „szabadság” három évig se tartott, ötvenkilencben megjöttek az újabb „téesz-szervezők”.

*

Kaposvári Megyei börtön

Törzslapszám: 570-H-638

Személyi igazolvány száma: HB.I.025 260

Szabadlábrahelyezési igazolvány

Bertók László részére, akit a mai napon a börtönből szabadonbocsátottam, mert a Kaposvári megyei ügyészség - bíróság a Izgatás bűntette miatt 1955 év szeptember hó 23 napján B 0052/1955 szám alatt elrendelt előzetes letartóztatását megszüntette.

Személyi adatai: Vése-n született 1935 év december hó 6 napján foglalkozása Postai alkalmazott, lakik Vése Rákóczi u. 44. Szabaduláskor átvett -80 Ft.- forintot és-t.

Kaposvár, 1955 év október hó 21 napján.

(Körbélyegző: Megyei Börtön Kaposvár)

F. (J?) Kozma Lajos (?)

olvashatatlan aláírás

bv törm. (?)

(Zsideg vagy Hideg vagy valami hasonló)
börtönparancsnok

*

A kaposvári megyei bíróság bv. irodája
Sznv. 694/1955. szám.

Felhívom, hogy a kaposvári megyei bíróság B. 0052/1955. számú ítéletével jogerősen megállapított 8 hó börtönbüntetésének megkezdése végett a kaposvári megyei bíróság bv. irodájában /:Kaposvár, Bajcsy Zsilinszky u. 3. szám I. emelet 33. ajtó:/ 1955. évi n o v e m b e r hó 18. /tizennyolc/ napján reggel 8. órakor jelenjék meg, mert különben elővezetése iránt fogok intézkedni.

Élelmet ne hozzon magával, kétrend alsóruhát hozzon magával.

Kaposvár, 1955. évi november hó 2. napján.

(Körbélyegző: Megyei Bíróság Kaposvár)

Sziklainé

bv. előadó.

Bertók László

Vése

*

Kérem, én beismerem, hogy ha már egyszer szabadon engedtek, én semmiképpen sem akartam visszamenni a börtönbe, s mindent elkövettem, hogy húz-zam-halasszam a visszamenést, ameddig csak lehet. Ezért léptem be a téeszbe, ezért kezdtem el írni a kérvényeket, futkosni fűhöz-fához tanácsért, segítségért. Talán újságot is olvastam, és reménykedtem, hogy változik közben, azaz javul a „helyzet”. Talán eljutott hozzám a híre, hogy 1955. november 2-án „az Írószövetség pártgyűlésén Zelk Zoltán fölolvasta az írók, művészek és újságírók memorandumát, amely a sztálinista kulturális politika ellen tiltakozott”, s hogy a „Memorandumot továbbították a KV-nek”. Dehát más volt az „újság”, s más volt a valóság.

Ugyanezen a napon keltezték a kaposvári megyei bíróság büntetésvégrehajtási irodájának a „felhívását”, hogy 1955. november 18-án jelenjek meg ismét a börtönben. Pedig akkor már bent volt a bíróságon a kérvényem, amelyben a „jogerős szabadságvesztés-büntetésem megkezdésének elhalasztását” kértem. A téesz is, a tanács is adott hozzá egy-egy igazolást. Mintha a mindössze nyolc hónapos ítélet hallatán velem együtt mások is megkönnyebbültek volna. A helyi „hivatalos hozzáállás” szemmel láthatóan megváltozott. Nem volt egészen tiszta a lelkiismeretük sem, de arra is gondolhattak, hogy ha „ott fönt” olyan fontos a téeszcsé, hogy bármi áron „meg kellett szervezni”, akkor talán rá hivatkozva el lehet érni valamit. Valamit, ami szerintük is „jogos”, hiszen az én ügyemben „nem voltak benne”, hiszen amit ezen a „szerencsétlen gyereken”, rajtam, segítenek, az akárhonnan nézve is „jócselekedet”.

Az igazolásokat, fellebbezéseket, kérvényeket ettől kezdve szinte mindet a tanácstitkár fogalmazta, gépelte, akinek – úgy tetszett – ebben nagy gyakorlata volt, s aki viccelődött, nevetett, „öntötte belém a lelket”. A téesz és a „pártszervezet” velem kapcsolatos papírjait is ő „szerkesztette”, azok csak aláírták. Sőt, minden művéből adott egy példányt nekem is, talán hogy lássam, hogy segítenek, hogy olvassam, ha elkeserednék...

Valószínű, hogy nem ez a teljes igazság, de akkor jó volt hinni benne, hogy az egész falu, hogy mindenki mellettem áll. S nem gondolni arra, hogy találkozom az utcán, a téeszben, a tanácsházán olyanokkal is, akik – hogy „finom” legyenek – ha nem is kötnek belém, de „rossz szemmel néznek rám”. Hogy nem csak a megnyomorítottak, megfélemlítettek, hanem azok is ott éltek, sőt, még mindig azoknak a kezében volt a hatalom a faluban, akik a megnyomorításban, megfélemlítésben maguk is részt vettek. Hogy az egyik „régí paraszt”, aki mindig, tehát akkor is „jól helyezkedett”, s a téeszben hamarosan valami „ugrómókusz” lett, aki ötvenhat októberében eliszkolt, de aztán megint gyorsan „feltört”, most öreg korára meg egy „szentfazék”, rendszeres templombajáró, mi több: presbiter lett belőle, nos, ő például azt mondta édesanyámnak, hogy „Hát ha olyan nagy esze van a fiadnak, akkor tudnia kellett volna, hogy mit szabad megírni, mit nem”.

De van itt egy aláírásgyűjtő ív is harmincöt aláírással, amelyen a vései „Táncsics MG. Tsz. tagjai” „illetékes szervektől” ügyem „kedvező elbírálását” kérik. S talán nem csak „ügyes fordulat” a téesz által 1955. október 26-án írt első igazolásban sem, amelyben büntetésem megkezdésének elhalasztását javasolják, hogy „Bertók László... esetleges behívása a tsz tagság körében elégedetlenséget váltana ki”. Ezt is a már említett tanácstitkár fogalmazta, s a két aláíró közül az egyik, az elnök ugyanaz az unokabátyám, aki tanúként jelen volt, amikor letartóztattak. A másik Bertók nem rokonom, Vésén akkor ötven Bertók család élt.

Unokabátyám új „pozíciója”, amit „polgári” iskolájával, „értelmességével”, tekintélyével szerzett, s hogy elfogadta a téesz-elnökséget, amikor a tagság rá szavazott, bizonyára sokat számított. 1956. március közepén, miután a téesz által is támogatott kegyelmi kérvényemre még mindig nem jött válasz, Budapestre is fölutazott, hogy „az Elnöki Tanács Elnökénél, a Minisztertanács Elnök helyettesénél és az Igazságügyi Miniszternél eljárjon”. Valószínű, hogy az aláírásgyűjtés erre az alkalomra „készült”.

S hogy márciusban mégiscsak be kellett mennem a kaposvári börtönbe, április 7-én már ott volt a téesztől az újabb kérvény, hogy „a nyári mezőgazdasági

munkák idejére a könyvelési munkák hatalmas megnövekedése" miatt, a „Belügy és Igazságügyi Miniszter rendelete értelmében” engedélyezzék büntetésem végrehajtásának megszakítását. S most egyszerre szorul el a torkom és önt el a melegség... Hiszen nem csupán az igazságtalan meghurcoltatáson és az évtizedekre rám süttött bélyegen, hanem a felém sugárzó szereteten is „múlt”, hogy közben „felnöttem”, s hogy amikor gyöngült a „szorítás”, föl tudtam állni.

*

Vései "Táncsics" termelő szövetkezet Üzemi Pártszervezetétől.-

Vései "Táncsics" termelő szövetkezet vezetőségétől.-

I g a z o l á s . -

Alulírott üzemi párttitkár és tsz. elnök ezennel igazoljuk, hogy Bertók László Vése Rákóczi utca 44. sz. alatti lakos 1955. október hó 26-tól termelő szövetkezetünk tagja. Igazoljuk továbbá, hogy termelő szövetkezetünk 1955. év őszén mint újjonnan alakult termelő szövetkezet munkaerőhiánnyal küzd. Éppen ezért legjobb tudásunk szerint javasoljuk Bertók László tagtársunk szabadságvesztés büntetésének elhalasztását. - Szövetkezetünk jelenleg az őszi munkákkal tekintettel a késői szervezésre nagyon le van maradva. Bertók László fiatal agilis tag kivétele a mezőgazdasági munkából kétségtelen a munka rovására menne. Ugyis mint kézi erő és úgy is mint fogatos. - Termelő szövetkezetünk tagsága, intéző bizottsága, leghőbb óhaja, hogy Bertók László fogatukkal résztvegyen a mezőgazdasági munkába, esetleges behívása a tsz. tagság körében elégedetlenséget váltana ki. - Ismételten: támogatjuk kérelmét, jelen igazolást kérelme mellékleteként adtuk ki, s kérjük a Tisztelt bíróságot kérelmének kedvező elbírálására. - Nevezett a családból ugyyszólván egyedüli teljes, munkaképes oszlopos tag. -

Vése, 1955. október hó 26.

Bertók Endre

üzemi párttitkár

Bertók Gyula

tsz. elnök

*

Vése község tanácsának végrehajtó bizottságától. -

Telefon: Vése: 4. -

I g a z o l á s . -

Bertók László személyes kérésére, valamint a helyi TÁNCSICS termelő szövetkezet pártszervezete és vezetősége kérésére a végrehajtó bizottság Bertók szabadságvesztés büntetésének elhalasztása iránti kérelméhez való csatolásra az alábbi igazolást adja ki:

Bertók László kérelmében indoklásban foglaltak a valóságnak mindenben megfelelnek. Szövetkezetünk csakugyan, sajnos súlyosan munkaerő hiánnyal küzd. - Bertók nélkülözése a termelő szövetkezetben határozott visszaesést eredményezne. Egészségi állapotára való hivatkozása ugyszintén fedi a valóságot. 1955-ös gazdasági évben elvégzendő egyéni munkáinak állása ugyan csak a kérelemben foglaltak szerint fedi a valóságot. A végrehajtó bizottság bár tisztában van a törvényes igazságszolgáltatással, mégis, reális, alapos ügyiratokban felsorolt okok miatt arra az álláspontra helyezkedik, hogy Bertók László kérelmét, közérdek és egyéni érdekek szemelőttartásával támogatja, sőt kéri a T. Bíróságot kérésének kedvező elbírálására. -

Vése, 1955. október hó 26.

Gombai János

v.b. elnök

Papp János

v.b. titkár

*

A kaposvári megyei bíróság bv. irodája.
Szvn. 694/1955/3. szám

A kaposvári megyei bíróság, mint büntetőbíróság az államrend elleni izgatás büntetése miatt Bertók László és 3 társa ellen indított bűnügyben a megyei bíróságon, Kaposváron az 1955. évi november hó 16. napján tartott zárt ülésen meghozta a következő

v é g z é s t:

A megyei bíróság Bertók László elítéltnek szabadságvesztésbüntetése megkezdésére az 1956. évi j a n u á r hó 16. napjával záruló 2 hónapi halasztást ad, felhívja nevezett elítéltet, hogy a halasztás zárónapját követő napon büntetése végrehajtásának a megkezdése végett a hivatali idő alatt, különbeni elővezetés terhe mellett a megyei bíróság büntetésvégrehajtási irodájában /:Kaposvár, Bajcsy Zsilinszky u. 3. szám I. emelet 33. sz.:/ jelentkezék - erről az elítéltet és Szvn. 694/1955/2. számra hivatkozással a megyei bíróság büntetésvégrehajtási irodáját e végzéssel értesíti.

I n d o k l á s:

Az elítélt szabadságvesztésbüntetés megkezdésére Szvn. 694/1955/2. számú beadványában a mellékletét képező okiratok szerint a kért halasztást - meghosszabbítást az elítélt munkaviszonyának természete - rendkívül fontos termelési érdek: figyelmen kívül nem hagyható terhes személyi, illetve családi érdek indokolják, s minthogy a kiszabott börtönbüntetés a két évet nem haladja meg, s az elítélt szökésétől tartani nem kell, a megyei bíróság a kért halasztást a 29/1954. sz. együttes utasítás 45.§-ának 3. bekezdése alapján a rendelkező rész szerinti keretben megadta.

Kaposvár, 1955. évi november 16. napján. Dr. Pápai Sándor s.k. mb. bíró.

Körtési István s.k. ülnök. Klein Sándor s.k. ülnök.

A kiadmány hitelül:
Sziklainé
bv. előadó.

*

KAPOSVÁRI 1. SZ. ÜGYVÉDI MUNKAKÖZÖSSÉG
KAPOSVÁR, ADY E. U. 3.

Kaposvár, 1956. jan. 9.
Ügyintéző: dr. Marton

Bertók Lászlónak

V é s e.

Kegyelmi ügyben eljártam a bíróságnál és megállapítottuk, hogy az iratok még fent vannak a minisztériumba. A kérelem benyújtásával kapcsolatban leghelyesebb volna annak előadása, többek között, hogy mert kegyelmi eljárás van folyamatban, addig függesztessék fel az ítélet végrehajtása.-

Marton
/dr. Marton E. István/
ügyvéd

*

Vései "Táncsics" termelészövetkezettől.
Vése
V-6/1956. sz.

Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnökének
Budapest

Alulírottak, a termelészövetkezet vezetősége és üzemi pártszervezete az alábbi felterjesztést vagyunk bátrak előterjeszteni Bertók László Vése, Rá-

kóczi u. 44. sz. alatti lakós, termelőszövetkezetünk könyvelőjének ügyében.

Bertók László fenti lakós, könyvelőnk a Kaposvári Megyei Bíróság B. 0052/1955. sz. ítéletével jogerősen megállapított 8 hónapi börtönbüntetésre lett ítélve. Ebből a büntetésből 2 hónapot letöltött előzetes letartóztatásban. Nevezett 1955. nov. 12-én az Igazságügyi minisztériumon keresztül a Népköztársaság Elnöki Tanácsához kegyelmi kérvényt adott be, termelőszövetkezetünk, annak üzemi pártszervezete és a községi tanács végrehajtó bizottságának javaslataival a büntetés kegyelemből való elengedése végett. Nevezett büntetésének letöltése végett már másodizben tett a Somogy-megyei Kaposvári Megyei Bíróság B. V. irodájához halasztási kérelmet és kapott is. Az utolsó kérelmébe nyomós, a termelőszövetkezet érdekeinek figyelembe vételével, fontos indokok alapján és a kegyelmi kérvények el nem bírált volta miatt kapott 1956. márc. 16-ával záruló 2 hónapi másodszori halasztást.

Fentiek után termelőszövetkezetünk vezetősége és üzemi pártszervezete azzal a kéréssel fordul a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnökéhez, hogy Bertók László könyvelőnknek beadott kegyelmi kérvényét mielőbb és kedvezően elbírálni sziveskedjék az alábbi indokok alapján.

Termelőszövetkezetünk 1955. szept. 4-én alakult. A vezetőség megválasztásakor termelőszövetkezetünk egy könyvelésre kevésbé alkalmas tagot választott. Ő az adminisztratív teendőket elvégezte 1955. dec. 15-ig. Akkor súlyos tüdővérzéssel kórházba szállították. Azóta a könyvelési teendőket Bertók László könyvelőnk látja el, aki erre feltétlen alkalmas, szövetkezetünk tagja. Mint ujonnan alakult termelőszövetkezet lehetőségünk arra nincs, hogy havi fixes könyvelőt állítsunk be és fizessünk. Bertók László eddigi munkájával bebizonyította, hogy kiválóan alkalmas a könyvelési teendők elvégzésére, iskolavégzettsége alapot ad erre. Termelőszövetkezetünk tagsága szereti, a szövetkezet tagjainak bizalmát megnyerte. Más, erre a munkára alkalmas termelőszövetkezeti tagunk nincs. Iskolázatlan könyvelő beállítása lehetetlen, hiszen termelőszövetkezetünk 1000 holdas 125 taggal bíró termelőszövetkezet. Biztosak vagyunk abban, hogy kegyelmi kérelmének elbírálása után ezen feladatát nevezett még jobban, szövetkezetünk érdekeinek szolgálatában ellátja...

Kérésünket megismételve, annak kedvező elbírlását kérve, tisztelettel:
Vése, 1956. jan. 30.

tsz. elnök

vez. tagok.

üzemi párttitkár

*

A kaposvári megyei bíróság büntetésvégrehajtási irodája.

* Szvn. 694/1955/5. szám.

Felhivom, hogy a kaposvári megyei bíróság B. 0052/1955. számú ítéletével jogerősen megállapított 8 /nyolc/ hónapi börtönbüntetésének megkezdése végett a kaposvári megyei bíróság büntetésvégrehajtási irodájába /: Kaposvár, Bajcsy Zsilinszky u. 3. szám. I. emelet 33. ajtó:/

1956. évi m á r c i u s hó 15. /tizenöt/ napján reggel 8 órakor jelenjék meg, mert különben elövezetése iránt fogok intézkedni. Élelmet ne hozzon magával, kétrend alsóruhát hozzon magával.

Kaposvár, 1956. évi március hó 10. napján.

(Körbélyegző: Megyei Bíróság Kaposvár)

Sziklainé

bv. előadó

Bertók László

V é s e

*

Alulírottak, a vései "Táncsics" MG. TSZ. tagjai azzal a kéréssel fordulunk illetékes szervekhez, hogy Bertók László, könyvelőnk ügyét kedvezően elbírálni szíveskedjenek.

Nevezett, mióta a tsz-ünk könyvelője, munkájával bebizonyította, hogy kiválóan alkalmas erre a megbízatásra. Politikai magatartása ellen kifogás nem merül fel, sőt mióta tsz-ünk tagja a szövetkezetben fontos társadalmi és politikai munkát végzett. Nevezettre szükségünk van, mivel jelenleg a tagság körében a könyvelési munka elvégzésére alkalmas tag nincs. Mivel újonnan alakult tsz vagyunk, havi fixes könyvelő beállítása nem áll módunkban. Területünk meghaladja a 800 kh-at.

Ismételten kérjük számunkra és Bertók számára is kedvező elbírálását ügyének.

Vése, 1956. márc. 12.

Bertók Endre	Bertók Istvánné	Vida Jenő
Kislaki Sándor	Balázs Lajos	Bertók Péterné
Kovács Imre	Pap István	Bertók János
Lancsalics Ferencné	Horváth József	Ágh Jánosné
Varga Jánosné	Kardos József	Németh János m.
Bertók Péterné	Pongrácz Sándor	Özv. Takács Sándorné
Bertók a. János	Kincses József	Bertók Gyula
Futó József	Lébár Józsefné	Bertók Mihály
Takács Béla	Kuti Jánosné	Ágh János
Antalics Lajos	Bertók F. János	Király Péter
Bertók Ferencz	Kálmán János	Varga László
Nagy Györgyné		Leposa János

*

KAPOSVÁRI 1. SZ. ÜGYVÉDI MUNKAKÖZÖSSÉG

KAPOSVÁR, ADY E. U. 3.

Kaposvár, 1956 márc. 13.

Ügyintéző: dr. Marton E. István

Bertók László

V é s e

Márc. 3. napján irt leveledet megkaptam. Eddig azért nem válaszoltam, mert vártam, hogy időközben talán kegyelmi kérvényed valamilyen formában elintéztetést nyer. Sajnos az ügy még elintézetlen. Tudomásom van arról, hogy az ítélet végrehajtásának elhalasztása iránt is újabb kérvényt adtál be a bírósághoz, amely bent van Pápai bíró kartársnál. A valószínűség az, hogy kérelmed el lesz utasítva s így minden valószínűség szerint 16. án a bűntetőd letöltését meg kell kezdeni.-

Marton

/dr. Marton E. István/
ügyvéd

*

Megbízás

A vései "Táncsics" Tsz vezetősége megbízta Bertók Gyula tsz elnököt, hogy Bertók László a tsz könyvelőjének ügyében az Elnöki Tanács Elnökénél, a Minisztertanács Elnökhelyettesénél, az Igazságügyi Miniszternél eljárjon.

Vése, 1956. márc. 13.

(Körbélyegző: "Táncsics" Mg. Termelőszövetkezet Vése)

Balázs Lajos
vezetőségi tag

Ágh Ferenc
vezetőségi tag.

*

Kaposvári Megyei börtön.

Törzslapszám: 570-A-638

Személyi igazolvány száma:.....

Szabadlábrahelyezési igazolvány

Bertók László részére, akit a mai napon a börtönből szabadonbocsátottam, mert a B.M.Bv. Parancsnokság ügyészség - bíróság a dem.ell.izgatás büntetése miatt 1956 év április hó 13 napján B.....szám félbeszakítást engedélyezett, azzal, hogy 1956. október 10-én. 8-h-kor köteles a kaposvári megyei börtönben a hátralévő börtönbüntetés letöltésére jelentkezni.

Személyi adatai: Vése -n született 1935 év december hó 6 napján foglalkozása Postai alkalmazott, lakik Vése Rákóczi u. 44.sz. Szabaduláskor átvett 21. Forintot és.....-t.

Marcali járási osztályon

A Böhönyi rendőr őrsön köteles április 14-én jelentkezni.

Kaposvár, 1956. április 13-án.

(Körbélyegző: Megyei Börtön Kaposvár)

Horváth hdgy.

börtönparancsnok

(Az „igazolvány” hátoldalán a következő, kézzel írt dátumok, aláírások, körbélyegzők, hogy mikor, hol kell jelentkezni a rendőrségen, illetve hogy mikor, hol jelentkeztem:)

Elküldve Marcali Járási Osztálynak
910-25/33/1956.sz. alatt IV. 9-én.

(Körbélyegző: Belügyminisztérium
Somogy Megyei Főosztály
Kaposvár Városi és Járási Osztály)

Jelentkezett 1956.V.6-án

Sörös (?)

Jelentkezett 1956. V. 20-án

Sörös (?)

Jelentkezett 1956. június 2-án

Péter

(Körbélyegző, dátummal is

ellátott, háromszor:

Rendőrőrs Böhönye)

Jelentkezett 1956.IV.14-én.

Továbbá jelentkezni köteles az

alább feltüntetett napokon

Böhönyi rendőrőrsön:

1956.évi ápr.29-én

Jelentkezett (Aláírás, bélyegző)

1956.évi máj.6-án

1956.évi máj.20-án

1956.évi jun.3-án.

Marcali 1956.évi április 14.

Rendőri Helyettes:

Zanek (? olvashatatlan)

r.hdgy.

(Körbélyegző: Belügyminisztérium

Somogy Megyei Főosztály

Marcali Járási Osztály)

Jelentkezett 1956.IV 14-én.

Sörös örv. (?) /Rendőrőrs Böhönye/

*

A kaposvári megyei bíróság.

B. 0013/1956/10-d. szám.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1956. május hó 16. napján kelt elhatározásával - a vonatkozó ítéletek egyéb rendelkezéseinek érintetlenül hagyása mellett - a kaposvári megyei bíróság által demokratikus államrend elleni izgatás büntetése miatt 1955. október 20. napján B. 0052/1955/6. szám alatt hozott ítéletével B e r t ó k L á s z l ó /:1935. XII. 6. Vése, anyja: Papp Zsófia, vései lakos:/ elítélttel szemben kiszabott 8 hónapi börtönbüntetést kegyelemből 3 évi próbaidőre felfüggesztette.

Kaposvár, 1956. évi június hó 5. napján.

dr. Pápai Sándor s. k. mb. bíró. A kiadmány hitelül:

Magai Erzsébet

jegyzőkönyvvezető

B e r t ó k L á s z l ó

V é s e

Kérem, négy nappal azután, hogy 1956. június 15-én a kaposvári megyei bíróságon a kezembe adták a határozatot, hogy az Elnöki Tanács a „8 hónapi börtönbüntetést kegyelemből 3 évi próbaidőre felfüggesztette”, engem 1956. június 19-én behívtak katonának. „Munkaszolgálatosnak”, ahogy mindenki nevezte, „építő honvédnek”, ahogy a katonakönyvembe írták.

Pécs mellett, Kővágószőlősen akkor kezdődött az uránbányászat. Az első bánya működött már, ávósok őrizték, be volt kerítve szögesdróttal. Álltak a dróton kívül azok a fabarakkok is, amelyekbe a mi „zászlóaljunkat” („ezredünket”?) elhelyezték. Máig sem tudom, hány emberből áll egy zászlóalj (vagy ezred) – raj, szakasz és század az biztos, hogy volt. Nem bányában, hanem a külszíni „járulékos beruházásokon” dolgoztunk. Kőművesek segéd munkásai voltunk, csatornákat ástunk, téglát, cementet raktunk ki az állomáson a vagonokból. Később „kőművestanulóként” magam is raktam és vakoltam falat. Kulákgyerékek, valamikori falusi jegyzők, s egyéb „gyanús elemek” gyerekei, meg a hozzámmal hasonló „rovott múltúak”, „megbízhatatlanok” voltunk ott, közénk keverve néhány „bűntelen” is, bár lehet, hogy csak letagadták, hogy kicsodák.

Húszéves voltam, a „tényleges katonaidőmet” töltöttem, s ha nem jön közbe 1956 októbere, két évig tartott volna a szolgálát. S én még örültem is, hogy akaratom ellenére itt lehetek, hogy nem kell a börtönben aszalódnom. Meg azért is, mert ahogy két vádlott-társamat, vihetek volna a bányába is, hiszen senki sem kérdezte meg, hogy kívánom-e a két kezemmel szolgálni a hazát, és hol kívánom szolgálni. De talán föl volt írva náluk valahová, hogy „baja van a tudósnak”, hogy 1953-tól két éven keresztül nagyon erősen kellett szednem a PAS nevezetű port, illetve tablettát, s hogy olyan nyamvadt voltam még 1955 őszén is, hogy a börtönben, amikor babot kellett volna zsákolnom, az első zsák alatt összeestem.

Szőlősen egyébként katonásdit is „játszottunk”. Munkaidő után, néha holdvilágnál, meg a hétvégeken a barakkok mögötti réten gyakoroltuk az egyszerű lépést, a laposkúszást és a hasonlót. Tömött sorokban, énekelve kellett menetelnünk a civilekkel közös étkezdébe, s ha közben nem voltunk hajlandók énekelni, akkor az étkezde ajtajában „menetközben hátraarcot” vezényeltek, visszairányítottak bennünket a „körletbe”, hogy az ágy alatt, meg ahol még elképzelhető, „keressük meg a nótát”. (Járt ott egyszer Maléter Pál is, ő volt ezeknek az alakulatoknak az országos parancsnoka.)

Volt néhány puská is, néhány „dióverő”. Azokat kellett néha zsírozni, mert velük gyakoroltuk a „lábhoz”, „vállra” stb. mozdulatokat, de lőszer nem volt hozzájuk, s a „raktárban” őrizték őket. Mindaddig, amíg el nem vitték az ávósok október 26-án, amikor bennünket is elfogtak Pécsen, a Kórház téren. Mi akkor gyalog „vonultunk be” Kővágószőlősről Pécsre, ez kb. tíz-tizenkét kilométer a hatos országúton, kuruc dalokat, negyvennyolcas nótákat, régi katonanótákat, népdalokat stb. énekelve mentünk tüntetni. Aztán egyszer csak, a Kórház téren ott álltak velünk szemben, ránk szegezett géppisztolyokkal, „láncban” az ávósok. Gyorsan bekerítettek, az egyik házsorhoz „szorítottak” bennünket, majd mindenféle szemét fasisztának titulálva, ordítózva-ütve arra kényszerítettek, hogy ötös sorokba „rendeződjünk”, s induljunk el „előre”. Közben jó nagyokat odasóztak a géppisztollyal annak, akit értek.

Egy magas fallal bekerített udvarra értünk. Ott őriztek bennünket reggelig, akkor kivitték az ávós laktanyába, ahol mint a heringeket a dobozba, begyömőszöltek néhány „töküres” szobába. Leülni sem lehetett, mert csak állva fértünk el egymás mellett. Két nap múlva engedtek ki, s mentünk vissza Szőlősrre, akkor, amikor az ávósokat csukták be – átmenetileg – a saját laktanyájukba. Szőlősrön a parancsnok meg a „politikai tiszt”, mert az is volt, nagy barátsággal fogadott, mindjárt gyűlést hívtak össze, közhírré tették, amit addig is mindenki tudott, hogy „Itt nem bauxitot bányásznak ám, hanem uránt”, amit mostantól majd annak adunk el, akinek akarunk, s hogy ez fogja kihúzni az országot a kákából. Aztán aznap vagy másnap, nem tudom már, ők ketten meg a többi tiszt, tiszthelyettes is eltűntek, mi meg megalakítottuk a katonatanácsot.

Tenni nemigen tettünk semmit, talán csak annyit, hogy parancsba adtuk, mindenki a győri rádiót meg a Szabad Európát hallgassa. S vártunk, valószínűleg arra, hogy valaki bemondja, hogy az ilyen alakulatokat, mint a mienk, tehát a „munkaszolgálatot”, megszüntetik, mehetünk haza. Ehelyett a Szabad Európából többször is megtudtuk, hogy „Kővágószőlősrön az uránbánya körül heves harcok folynak”, az itthoniakból meg november negyedikén hajnalban, amikor mint a katonatanács tagja éppen szolgálatban voltam, Nagy Imre kétségbeesett szózata, majd Kádár János „szolnoki” bejelentkezése hallatszott. S jöttek a hírek, hogy az oroszok elfoglalták Pécsset, hogy a pellérdi elágazásnál, a közelünkben, „be van ásva egy orosz tank”, satöbbi, satöbbi. A „katonatanács” gyorsan döntött: „Menjen mindenki haza.”

Elindultunk öten, szomszéd falukból való fiúk, toronyiránt, gyalog, Belső-Somogyba. Vigyázva, hogy az utakat, a falukat ne érintsük, hogy oroszokkal ne találkozzunk, hogy el ne kapjon bennünket senki. Éjszaka faluszéli istállóknban aludtunk, s a harmadik napon kora délután nyitottam be otthon az ajtót, nagy örömet és újabb riadalmat keltve a családban. Egy hónap múlva hívtak vissza „leszerelni”, merthogy megszüntették ezeket az alakulatokat. 1957 áprilisában a katonai és a személyi igazolványom „együttes felmutatása ellenében” az Országos Takarékpénztár marcali járási fiókjánál még a „munkabér-járandóságot” is felvehettem, ami novemberben Kővágószőlősrön maradt.

*

ORSZÁGOS TAKÁRÉKPÉNZTÁR

baranyamegyei fiókja

Ügyintéző: Rozsnyainé

Pécs, 1957. március 27.

Bertók László

V é s e, Rákóczi ut 44.

Somogy megye.

Hivatkozunk f. hó 20-án kelt levelére és közöljük, hogy fióknknál zárolt takarékbetétben kezelt munkabér-járandóságát a mai napon átutaltuk az Országos Takarékpénztár marcali járási fiókjához, Ft. 429.60 összegben, ahol azt katonai igazolványának és személyi igazolványának együttes felmutatása ellenében majd felveheti, amint az összeg megérkezéséről fenti OTp fióktól külön értesítést kap.

(Hosszúbélyegző:

Országos Takarékpénztár Baranyamegyei Fiók)

(Két olvashatatlan aláírás)

*

Marcali Járási Tanács VB. Személyzeti
Nyilvántartójától
Szám: 6/1958.
Tárgy: erkölcsi bizonyítvány visszaküldése.

B e r t ó k L á s z l ó
V é s e .

Mellékelten visszaküldjük az erkölcsi bizonyítványát, melynek alapján elhelyezkedési kérelmének eleget tenni nem tudunk.

Marcali 1958. január 30.

(Körbélyegző: Marcali Járási Tanács Végrehajtóbizottságának Titkársága
Somogy megye)

Nagy Béláné
sze.nyilv. tartó

*

BM. SOMOGY MEGYEI RENDŐRSÉG
Marcali Járási Rendőrkapitány

BM. 01312/1958. szám.

Hatósági erkölcsi biz.

A rendőrség Marcali Járásán
bizonyítja, hogy BERTÓK LÁSZLÓ
(asszonyoknál leánykori név.)
aki az 1935. év December hó 6. napján VÉSE
született, nős, családi állapotú, házasság
foglalkozású, atyja neve: BERTÓK ISTVÁN
anyja neve: PAPZSOFIA KESEI János
Szem. ig. sorozata: A.B-1 száma: 00260
Kaposvári Megyei Bizny. B-002/1957.

bűnügyi nyilvántartásban szerepel.

Ezt a hatósági erkölcsi bizonyítványt a fél kérelmére
Munka hely vállalt
előjából adtam ki.
Marcali, 1958. évi Január hó 21. nap.
A Kapitányság vezetője
Bucó László
rendőr phagn

Raktári szám: R. 1. - 2. - 2073. Terv Nyomda, 1957.

Kérem, én beismerem, hogy
miután kiengedtek a börtönből,
miután fölfüggesztették a büntetése
m hátralévő részének a le-
töltését, s miután a munkaszol-
gálatból is szerencsésen meg-
szabadultam, énbennem to-
vábbra is az munkált, hogy va-
lamiképpen talpra álljak, hogy
tovább kell tanulnom, folytat-
nom kell az életemet valahol
ott, ahol kettétörték. Nem men-
tem el harcolni a Mecsekbe 1956
novemberében, nem mentem
neki az ávosokból lett karhatal-
mistáknak, rendőröknek, akik
1957 tavaszán-nyarán az én fa-
lumból is összefogdosták, elvit-
ték, összevissza verték a pa-
rasztokat meg a papot, mert va-
lamilyen szerepet vállaltak,
vagy járt a szájuk októberben. S
nem is disszidáltam, holott
minden okom megvolt rá, s az
egyik „bűntársam”, s az egyik
tanúm is elment. Megvallom,

nekem eszembe se jutott. S nem azért, mert „itt kell helyt állnom, ha beledöglök
is”, nem. Voltam csak, mint a fa, mint a fűszál, ami oda van nőve a földhöz.

Ötvenhét tavaszán még az EPOSZ-ba (Egyesült Parasztifjúság Országos Szö-
vetsége) is beléptem. Ez, mint sok egyéb, afféle „mézesmadzag” volt, s ahogy
erősödött a rendszer, ha jól emlékszem, már 1957 őszén, a többi „rétegszerve-

zettel" együtt beleolvastották a KISZ-be. Így lettem én Vésén EPOSZ titkárból egyszerre KISZ titkár. Miközben paraszt meg napszámos voltam, s nem törődve semmivel, már ötvenhétben ismét felvételemet kértem az egyetemre. Ezúttal a jogra, Pécsre. A „Hatósági vagyoni bizonyítványban”, amit „egyetemi felvétel” céljából adtak ki számomra Vésén, 1957. május 9-én, az áll, hogy „Foglalkozása: napszámos”, „Jövedelme: a szokásos 40 Ft. napszám”. Persze, nem vettek fel, s még a tanácsról is, ahol ötvenhét végén valami írtnak alkalmaztak volna, három nap múlva kirúgtak. Jött Marcaliból a telefon, hogy „forradalom van, a Bertókot azonnal elbocsátani”. Azt írta a munkakönyvembe a tanács titkár, amikor visszaadta, hogy „téves bejegyzés”.

Persze, voltak az esték meg a hétvégék. Télen színdarabokat tanítottam nemzedéktársaimnak, a vései fiataloknak, s játszottam velük magam is. Varrótanfolyamot „szerveztem” a lányoknak, bált rendeztem, amikor annak volt az ideje. Az élet a fedő alatt is „fortyogott”, a repedésekben is megkapaszkodott. Hordtam a könyveket Lakatos Györgytől, a lelkésztől, Szabó Péteréktől, a tanítóéktól, meg Németh Feri bátyámtól, akinek az adóívén is az állt, hogy „Németh Ferenc költő”, s aki nemcsak „mintagazda” és „nyakas paraszt” volt, hanem „költő” is. A harmincas években és a negyvenes évek legelején, akárcsak egy másik vései paraszté, Németh Józsefé, somogyi antológiákban, országos lapokban jelentek meg a versei. Sok-sok könyve volt, a „népiektől” szinte minden. Őt már 1948-49-ben összeverték, s az írást, mint mondta, „örökre” abbahagyta.

Kérem, én, miközben Nyíró, Szabó Dezső, Stendhált, Sienkiewiczet meg a hasonló többiekét „bújtam”, 1958-ban megint csak jelentkeztem továbbtanulni. Ezúttal, „pofátlanul” azt a bírót kerestem meg segítséget kérő levelemmel, aki 1955-ben elítélte. Meglepődött, de továbbküldte levelemet Pécsre, barátjának, a pécsi „Jogi Egyetem Rektorának”. Sorait az én levelem üresen maradt utolsó oldalára írta. Többek között ezt:

Te csúnya Miska!...haragszom Rád. Hogy miért? Hát olvasd el ezt a levelet, s nyúlj a szőrös kebledbe, próbálj ott szívet, magyar, emberi szívet találni. Bertók Lacit három társával együtt én ítéltem el népi demokratikus államrend elleni izgatás büntette miatt még 1956. tavaszán (!), tehát az ellenforradalom előtt. Verseket, igen szép, igen elkeseredett verseket írtak, ami szűk diákkörben végzett egy kis körforgást. Kegyelmet már javasoltam neki, s meg is adták: a büntetés végrehajtását három évi próbaidőre felfüggesztették. – Te meg ezt a csupa tehetség gyereket nem vetted fel az egyetemre. – Te csúnya. Most adj valami tanácsot, hogyan kerüljük meg a szőrös szívedet. A jogi lehetőségeket majd az I. M.-ben kicélszerűzöm, de a legegyszerűsebb megoldás volna: célbatalálni, bejutni az egyetemre.. Tanácsodra hagytam helyet. – Szeretettel üdvözlöl vén barátod: Sándor.

„Tanácsodra hagytam helyet”, igen, ez a levél az utolsó oldal bal felén van. Mellette a válasz:

Kedves Sándor! Az ügyre már nem emlékszem, 180 felvételi ügyünk volt. Javaslom: adja be minél előbb a kérelmét még egyszer. Azt hiszem, hogy most nehezebb, mint a korábbi évek felvétele volt. Azt se feledd el, hogy most nem vagyok dékán, tehát nem én veszem fel a hallgatókat, hanem én is csak kérem a másikat, hogy vegye fel. Ez pedig olyan „áttétel”, mely erőtlenség és ritkán vezet eredményre. Pécs, 1958. IV. 28. Meleg szeretettel régi-régi barátod: K. Miska.

Miért van nálam ez a levél? Miért ez a kettő? Mintha eleve úgy íródtak volna, hogy lássam majd őket. Hogy így együtt lássam. Hát nem mondhatom, hogy nem „szerettek”, s hogy nem volt meg kinek-kinek „az maga mentsége”, dehát egyetemre megint csak nem vettek fel. Takáts Gyula meséli, hogy a bíró, Dr. Pápai Sándor az ő öccsének keresztkomája volt, s így vele is közvetlen kapcsolatban, s hogy elmondott nekik sok mindent a mi ügyünkről, s hogy ők is megpróbálták befolyásolni az ítéletben, de többet már senki sem tehetett. Ma már azt is tudom, hogy az egyik vádlott-társam szülei is tárgyaltak vele az ítélet előtt, után, s tanácsai szerint cselekedtek, „sikerrel”. Talán így volt. S talán ezért történt, hogy amikor a tárgyaláson azzal védekeztem, hogy a vádiratomban igazatónak és ellenségesnek minősített öt vers közül kettő megjelent a Somogyi Néplapban, a bíró azt válaszolta, „az meg is jelenhetett”. S így csak három lett az ítélezés „tárgya”. Egy év múlva aztán „keményebb” levelet írhattam a „bíró úrnak”, mert így kezdte a választát:

„Kedves Barátom! Hű de melegem lett, amikor – de ilyen ez a mai fiatal-ság – fejemre olvasta, hogy mit is mondtam valamikor... Szóról-szóra idézem a Legfelsőbb Bíróság 162. számú bttő kollégiumi állásfoglalásának az utolsó bekezdését: 'Az említett tartalmú kegyelmi elhatározások nyomán t o - v á b b i v i t á s k é r d é s m a r a d a z, hogy a kérdéses határidő (t. i. a 3 évi próbaidő) lejártával vele jár-e a Btá. 55 §./2/ bekezdés utolsó mondatában szabályozott mentesítés /rehabilitáció/? – A kifejtet-tekéből /- és itt jön a puff! vagyis a L. B. magas állásfoglalása -/ az kö-vetkezik, hogy n e m.' Tehát... a próbaidő sikeres eltelte automatikusan még nem rehabilitál. A L. B.-gal pedig nem lehet vitatkozni, de nem is érde-mes... No de írja csak meg, hogy mi a fenének is kellene most magának az a rehabilitáció? Az egyetemre akar bejutni? T. i. ezidőszerint csak a kegyel-mi elhatározás keltétől számított 10 év múlva kérhetné a bíróságtól a re-habilitációt! Más út nincs, mint újabb kegyelmi kérvény az Elnöki Tanács-hoz... valami jó szocialista kapcsolatra – nem szeretem azt a régi reakciós kifejezést: protekció – lenne szükség...”

A levél dátuma: 1959. VI. 2. „Mi a fenének kellene...” Nos, itt a kör bezárul. Vésén ekkor már én írtam szinte minden kérvényt, fölbebevezést, beadványt, s nem csak a rokonoknak, szomszédoknak, hanem mindenkinek, de rehabilitáci-óm ügyében legközelebb csak 1962-ben mozdultam meg, amikor „nemzetközi nyomásra”, s mert a Kádár-rendszer „megerősödött”, egy kicsit megemelték a fedőt, kiengedtek a börtönből súlyosabb ötvenhatos elítélteket is, „elbocsátot-ták”, állítólag, a karhatalomtól a volt ávósokat stb. stb.

1962-ben már könyvtáros voltam Nagyatádon, ahová úgy kerültem oda, mintegy a „hátsó ajtón”, hogy az egyik csurgói osztálytársam, Marek János, aki közben elvégezte az egyetemet és a kaposvári megyei könyvtárban dolgozott, el akart menni tanítani, és engem ajánlott maga helyett. A könyvtárigazgató, aki-ben írói ambíciók mocorogtak, emlékezett rám, behívatott, és miután elmesél-tette, hogy mi is van velem, azt mondta, ha beszerzek különféle ajánlásokat (ta-nácstól, KISZ-től), akkor fölvesz. Nagy „gyakorlatom” volt már ebben, vittem a papírokat. Aztán közölte, hogy mégsem vesz föl Kaposvárra, de elmehetek Nagyatádra, oda is kell egy ember, s oda is a „megye” nevezi ki a könyv-tárosokat.

Aztán az egyik kaposvári utamon beállítottam Takáts Gyulához, a „költőhöz és múzeumigazgatóhoz”, akinek addig csak a nevét és egy-két versét ismertem.

Barátsággal fogadott, segítséget ígért. Az ő leveleivel a zsebemben utaztam el még azon a nyáron, 1959-ben Pécsre, a tanárképző főiskola két tanárához, Kolta Ferenchez és Vargha Károlyhoz. Ők, elolvasva a leveleket, nagyon kedvesek lettek hozzám, és szeptember 4-én felvételizhettem, s még azon az őszön „felvételt nyertem” a főiskola magyar-történelem szakára, „levelező tagozatra”. Már három éve könyvtáros és főiskolai hallgató voltam, amikor megint a rehabilitációt kértem, és kijött a rendőr Nagyátádon, kérdezgetni a főnökömet, a kollegáimat, a „házinénimet” és a szomszédokat, meg mit tudom én kiket, hogy mi a véleményük rólam, hogy ki is vagyok én stb. Aztán egyszer csak, 1962 júliusában megjött az értesítés.

*

A kaposvári megyei bíróság.
R. 518/1962/2. szám.

Bertók László

NAGYATÁD
Zrinyi u. 47.

Rehabilitáció iránt benyújtott kegyelmi ügyében értesitem, hogy - mivel a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a büntetése hátralévő részét 1956. V. 16.-án kegyelemből három évi próbaidőre feltételesen felfüggesztette és a próbaidő kedvezően telt el - a 8/1959. I. M. sz. rendelet 5.§. értelmében az 1959. évi 39. tvr. alapján mentesült a büntetőjogi következmények alól.

Kaposvár, 1962. évi július hó 10. napján.

Dr. Révy György s. k. mb. tanácsvezető
(körbélyegző: Megyei Bíróság Kaposvár)

A kiadmány hitelélül:

Sziklainé
irodavezető.-

*

Kérem, én ettől kezdve, ha nem akartam bevallani, letagadhattam, hogy büntetve voltam. Megtörtént ez is, az is. Lett ott belül, bennem, valahol nagyon mélyen egy rettenetes súly, egy kőhegy, egy vasbánya, ami húzott lefelé, de ami tartott is, hogy a szél irányába el ne röpüljek, hogy „gyanakodjak”, tartózkodjak akkor is, ha talán nem kellene. S lett kifelé, kívül, egy sokáig „elmosódott” arc, egy képmás, egy élet, amely „beteljesedni”, élni akart.

1963-ban, ugye, „meglett” a főiskola, mégha levelező tagozaton is. Utána mindjárt (hogy miért csak akkor?) megnősültem. Meg voltam jelölve, de ha akartam, azt hihettem, hogy „egyenrangú polgára vagyok a hazának”. Kenyerm van, munkám van, „tudok” zsákban futni, hogy utolérjem a többieket, „tudok” gerendával a vállamon táncolni. Bebizonyíthatom, hogy valami különlegesre is képes vagyok, olyasmire, amire mások nem, vagy csak nagyon kevesen. Már-már akkorát szippanthatok a levegőből, mint akárki, amekkorát tudok. Persze, azért mindig emlékezni kellett.

Két évvel a „rehabilitáció” után, 1964 végén, a szilveszteri bálban Nagyátádon mellém sodródik egy „volt ávós”, aki akkor ott egy hivatalt vezet, de aki ötvenötben Kaposváron szolgált, s aki mindent tud rólam. Azzal köt belém, hogy ő figyel ám engem, ugyanazt csinálom, amit akkor. A verseim, amiket az újságokban ol-

vas, éppen olyan rendszerellenesek, mint amilyenekért elítéltek stb. stb. Szó szót követ, ordítózunk, már-már összeverekedünk, amikor ifjú nejem kétségbeesve végigfut a termen, s odajön valaki, egy „hivatalos ember”, s megragadva a szószátyár ávós mellén a zakót, elkiáltja magát: „Fogd be a szád, a ti időtök lejárt”. A fickó elkotródik, mi riadtan hazamegyünk. Olyan riadtan, hogy otthagyva csapot-papot, állásunkat, éppen akkor kapott lakásunkat, „szülőmegyénket”, fél év múlva száz kilométerrel arrébb, albérletben, idegenek között kezdünk „új életet”.

Aztán harmincötötől harmincnyolc éves koromig azt az egyetemet is elvégzem, ahová érettségi után legelőször jelentkeztem, s ahová akkor nem vettek föl. „Mi a fenének” kell ez? S miért, hogy csak ekkor, ez után a diploma után, hogy negyven éves korom körül „találok magamra” költőként is? Magamra találok-e? A „rehabilitációs papír” a fiókban pihen, már-már eszembe se jut, hogy valaha még szükség lehet rá. Azazhogy, ki tudja? Hiszen őrzöm.

Aztán huszonegy esztendővel az ítélet után a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának a tagjai megválasztanak a titkárukna. Mit sem sejtve arról, hogy ez „bizalmi pozíció”, elvállalom. Másnap aztán az életrajzommal együtt sürgősen bekérik a megyei pártbizottságra, ahol akkor járok életemben először, a rehabilitációs papiromat is. Az „illetékes elvtárs” elolvasa és azt mondja: „ez nem jó”. Aztán, kezében a papírral kimegy a szobából. Gondolom, fűt-fát fölhev, valakiket még le is tol, hogy miért nem választottak „titkosan” valaki mást, s amikor jó sokára visszajön, azt mondja, „mégiscsak jó lesz”. S végtelen jóindulattal „el példázza”, hogy bizony ő már tizenhét évesen tudta, hogy hol a helye, dehát, ugye, nem vagyunk egyformák. Én sűrűn bólogatok, hogy úgy van, de a bogarat beleteszi a fülembe. Elkezdek „utána járni”. Kiderül, hogy az enyém tényleg nem igazi rehabilitáció, hiszen nincs benne, hogy téves volt az ítélet, hogy nem követtem el „bűnt”, csak az, hogy „mentesült a büntetőjogi következmények alól”. Hát akkor, le vagytok szarva! Különben is húsz éve már, meg huszonöt éve, meg harmincöt éve, meg az egész élet már.

1990. január

*

Amikor három hónappal ezelőtt itt befejeztem, nem gondoltam volna, hogy a korrektúra javításakor az ítélet is a kezemben lesz. Csak kérem kellett a bíró-ságtól, s megküldték. Sőt, a Kádár-rendszer utolsó országgyűlése a legutolsó ülésén, 1990. március 14-én az 1945-1963 között hozott jogtalan politikai ítéletek semmissé nyilvánításáról is határozott. Azt is csak kérni kell.

Kedves dolog látni, amit közben elfeledtem. Például, hogy „egész ingatlan-vagyonom” elkobzására is ítélték, holott néhány sorral följebb azt írják, hogy vagyontalan vagyok. Vagy hogy a „bűnügyi költséget egyetemleg”, majd külön-külön is meg kell térítenünk a magyar államnak. Aztán itt van az „Arany János Irodalmi Kör” alapszabálya 1952 elejéről, Csurgóról, s benne a 3. pont, miszerint „ha valamelyikünk, írása miatt bajba keveredik, segítségére sietünk”. Hát ennyire tudtuk, hogy mit csinálunk? Hát igaz az ítéletben is „súlyosbító körülményként” főlemlegetett „folyamatosság”? Itt még csak tizenhat-tizenhét évesek vagyunk. Butaság, de kedvem támadt belekukkantani abba a véleménybe (javaslatba?), amit az egyetemi felvételi kérelmemre írtak Csurgón 1954-ben.

Hol lehet? Aztán itt van a bíró, Dr. Pápai Sándor, aki egy „másik szint”, nem ugyanaz, mint a vádiratot fogalmazó ügyész. Csúri-csavarja, ki-kirohan, de végül is minden enyhítő körülményt figyelembe vesz, mintha tényleg segíteni akarna, mintha csak „játszásiból” ítélné el bennünket.

Alljon itt legvégül ez a harmincöt év után kézhez kapott ítélet, kihagyva belőle, ami ismételts lenne, vagy ami csak valamelyik „bűntársamra” tartozik.

1990. április

A kaposvári megyei bíróság.
B. 0052/1955/6. szám.

A Népköztársaság Nevében!

A kaposvári megyei bíróság mint büntető bíróság a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntette miatt Zsovár József és három társa ellen indított bűnügyben a megyei bíróságon Kaposváron, 1955. évi október hó 20. napján tartott nem nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő

i t é l e t e t:

Zsovár József 1934.évi április hó 29. napján Nemesdédén n. Zsovár József és neje: Simon Rozália szülöktől született magyar anyanyelvű, magyar állampolgár, gimnáziumi érettségit tett, nőtlen, egyetemi hallgató, vagyontalan, büntetlen előéletű, I. r.

Weisz Jenő 1935.évi februárius hó 18. napján Somogy megyesén Weisz Ádám és neje: Sipos Teréz szülöktől született, magyar anyanyelvű, magyar állampolgár, kaposvári lakos, az általános iskola 8 osztályát végezte, nőtlen, havi 840 Ft keresettel újságírógyakornok a Somogyi Néplapnál, vagyontalan, büntetlen előéletű, II. r,

Bertók László 1935.évi december hó 6. napján Vésén Bertók István és neje: Papp Zsófia szülöktől született, magyar anyanyelvű, magyar állampolgár, vései lakos, gimnáziumi érettségit tett, nőtlen, postatisztviselő, vagyontalan, büntetlen előéletű III. r., és

Horváth Imre 1935.évi januárius 25-én Nagyatádon Horváth Imre és neje: Rengyel Erzsébet szülöktől született magyar anyanyelvű, magyar állampolgár, gimnáziumi érettségit tett, a somogyzobi vegyesipari kt.sz. könyvelője, vagyontalan, büntetlen előéletű IV. r.

vádlottak bűnösök egy-egy rendbeli, a népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett izgatás büntetében;

ezért a megyei bíróság főbüntetésül Zsovár József I. r. vádlottat 1 /egy/ évi és 4 /négy/ hónapi - Weisz Jenő II. r. vádlottat 8 /nyolc/ hónapi - Bertók László III. r. vádlottat 8 /nyolc/ hónapi - Horváth Imre IV. r. vádlottat 1 /egy/ évi és 4 /négy/ hónapi börtönre, - mellékbüntetésül mindegyik vádlottat a büntetőtörvénykönyvben meghatározott egyes jogok gyakorlásától 3 /három/ évi időtartamra való eltiltásra, valamint jelenleg meglevő egész ingatlan-vagyonuk elkobzására ítéli;

pénzmellékbüntetés kiszabását mindegyik vádlottal szemben mellőzi;

a Zsovár József I., Bertók László III. és Horváth Imre IV. r. vádlottak által 1955. augusztus 19-től 1955. október 20-ig, Weisz Jenő II. r. vádlott által pedig 1955. augusztus 15-től 1955. október 20-ig előzetes letartóztatásban eltöltött időt a vádlottak szabadságvesztésbüntetésébe teljes egészében beszámítja;

az eddig felmerült 451,80 Ft bűnügyi költséget egyetemleg, az ezután még felmerülő bűnügyi költségeket pedig külön- külön kötelesek a vádlottak a magyar államnak megtéríteni.

I n d o k l á s .

A megyei bíróság a vádlottak nyilatkozatai, a tárgyaláson kihallgatott Pál Ilona, Süle Zoltán, Krénusz József érdektelen tanúk vallomása, a vádlottak vagyoni és erkölcsi bizonyítványainak, továbbá Zsovár József I. r. vádlott "Ady Endréhez", "Magyarország", "Uj mezőkre, uj utakra", "Sir még a paraszt", "Vértanu", "Pártosokhoz", "Mi lenne", "Egy tanárhoz", "K. F.-hez", - Weisz Jenő II. r. vádlott "Röplap", "Békesség", "Parasztors", "Bűnbánat", "Élni", "Vallomás", "Kesergő", "Harsona", - Bertók László III. r. vádlott "Csendélet", "Átok", "Intés", "Lefekvés előtt" című a tárgyaláson felolvasott verseinek, a III. r. vádlottnál lefoglalt röpcédulának a tárgyaláson ismertetett tartalma, ezek egybevetése és a belőlük vont ténybeli következtetés alapján a következő tényállást vette bebizonyítottak:

Az I. r. vádlott szülei földműves napszámosok, a II-III. r. vádlott szülei középparasztok, a IV. r. vádlott szülei pedig kulákok. Az I. r. III. r. és a IV. r. vádlottak a csurgói gimnáziumban érettségiztek. Az I. r. és III. r. vádlottak tandíjmentes államköltséges kollégisták voltak, a IV. r. vádlott pedig "bejáró".

Zsovár József I. r. és Bertók László III. r. vádlottak osztálytársak voltak, Horváth Imre IV. r. vádlott pedig egy osztállyal felettük járt. A gimnáziumban az egyes tantárgyakban való önképzés lehetőségét az un. szakkörök biztosították. Zsovár József az orosz szakkörnek, Bertók László pedig a törtenelmi szakkörnek volt tagja. A gimnáziummal kapcsolatos kollégiumba járt a "Szabad Nép", a "Csillag", az "Uj Hang", a "Köznevelés" és a "Szovjet Kultúra" s ezeken kívül az ifjúság rendelkezésére állt még a vezetékes rádió is. Mire a vádlottak a IV. osztályba jutottak, a kollégium még egy világvevő rádiókészüléket is az ifjúság rendelkezésére bocsátott. Ezen és a fizikai szakkörben készített amatőr rádióvevőkészülékeken azonban a fiatalság - a tanárok tudta nélkül - nem egyszer a magyarnyelvű - sokszor ellenséges külföldi rádióadásokat is meghallgatta. Zsovár, Bertók és Horváth mind a hárman tagjai voltak a Disz szervezetnek is. Zsovár egy időben faliújság felelős, Bertók pedig osztály-, majd alapszervezeti titkár volt a Disz-ben. Bertók jeles, Zsovár és Horváth elégséges tanulók voltak, mind a hárman egyforma ambícióval verseltek. A három paraszti származású, azonos érdeklődésű diák a diákelet kollektivitásában hamarosan egymásra talált, s ebben a találkozásban revelálódott az "Arany János irodalmi kör" ötlete, amit aztán - tanárok nélkül, de több más diáktársuk bevonásával, - 1952 februárius 24-én a következő pontozatok szerint alapítottak meg: "Mi alulírottak megalakítjuk az "Arany János irodalmi kört", képességeink fejlesztése és egymás segítésének érdekében. Kötelezzük magunkat a következő pontok megtartására: 1./ Egymás verseit, vagy prózai írásait megbiráljuk és a hibákat megmagyarázzuk. 2./ Költői versenyeket indítunk, a benyújtott írásokat először közösen, majd valamelyik tanárral megbiráltatjuk. 3./ Ha valamelyikünk, írása miatt bajba keveredik, segítségére sietünk. 4./ Mindegyikünk verses műveket olvas, s a szerzett tapasztalatairól beszámol. 5./ Minden héten legalább egyszer összejevünk az időszéri problémák megbeszélésére. 6./ A gyűléseken hozott határozatokat hiánytalanul megtartjuk. - Csurgó, 1952. február 24-én, az "Arany János irodalmi kör" alakuló gyűlésén. - Bertók László s. k. Zsovár József s. k. Varga Gyula s. k. Göbölös Sándor s. k. Horváth Imre s. k. Göbölös Sándor II. s. k." Ez az irodalmi kör "Vadvirágok" címen egy irodalmi folyóiratot is elindított, amelynek azonban - a diáktársak sokszorosításában - csak három száma jelent meg, éspedig az első 3, a második

6, a harmadik ismét csak 3 példányban. - 1952. őszén az "Arany János irodalmi kör" feloszlott, s ugyanakkor - most már tanári vezetéssel - megalakult helyette a "Csokonai irodalmi kör". Ennek az első évben Zsovár, a második évben pedig Bertók lett az elnöke. A Csokonai kör tagjainak a versei a kör ülésein kívül a kollégium klubdelutánjain kerültek előadásra, sőt, 1953-ban már Bertók több verse a pécsi Dunántulban is megjelent. Ugyanebben az évben - miután leérettségizett - Horváth Imre IV. r. vádlott ki is vált a Csokonai körből, s ezzel közte és az I. és III. r. vádlott között a kapcsolat is meglazult. Horváth kiválását követően Zsovár egy Disz-gyűlésen a II. r. vádlottal ismerkedett meg s vette fel a kapcsolatot, ami azonban csak személyi kapcsolat maradt és nem terjedt ki a Csokonai irodalmi körre. - Amikor aztán 1954-ben az I. és III. r. vádlott is leérettségiztek, a l'art pour l'art irodalom hívei, ők is közvetlenül szemben találták magukat az élet nyers realitásával. Ilyen volt mindjárt, hogy az éppen csak "érett" Zsovárt tandíjmentesen, havi 460 forint ösztöndíjjal nyomban felvették az Eötvös Lóránd tudományegyetem bölcsészeti fakultásának ujságíró szakára, a teljesen érett Bertók László azonban mehetett cséplőgép-ellenőrnek, a cséplés után pedig a szülei gazdaságába parasztnak, mert az egyetem az ő felvételi kérelmét elutasította. Ez váltotta ki a III. r. vádlottból "Egy egyetem és két főiskola elutasított" mottóval az "Átok" című következő verset: (...) - Ugyanilyen ideges érzékenységgel reagálnak ő is meg Zsovár is a paraszt-politikának a gyakorlatban kiütközött egyes visszasságaira, amelyeket már diákkorukban is észleltek, mint a begyűjtésben is résztvevő népnevelők. Ilyen reakciók Bertók következő versei: "Csendélet" (...) "Intés" (...) S még türelmetlenebbül, így vicсорit a népi demokráciára az I. r. vádlott, az ösztöndíjasa: "Ady Endréhez - ... A te korodban a grófok, s bárók Habszolták az élet levét, Ma pedig mitugrász elvtársak Szabdalgák földünk szerteszt ... Le-huz a dudva és a muhar, Szívünk befedi a hulló hó, S életünk felett kacagva igaz ... A vérrel festett vörös lobogó". - "Pártosokhoz - A párt és Rákosi elvtárs Ez minden, amit kértek, Szivetekben helye sincs Az igaz értelemnek. - A párt, a nép, a haza! Puffanó frázis, semmi több. A nép hangja egyszerűbb, De ezerszerte különb." - "Magyarország - Azt gondolod édes hazám, Most már minden rendben van, Építkezünk, békét védünk, Aztán élünk boldogan? Nem lesz így jó! Mig egyfelől óriási gyárak nőnek Másol pedig - a föld-eken - Hullajtják a könnyeket. Ugy csinálsz, hogy egyik zsebbe betesz az összeget, Ahol pedig szükség lenne, Onnan szépen kiveszed".

Weisz Jenő II. r. vádlott az általános iskola 8 osztályának az elvégzése után egy évig Somogygyegesen az apja gazdaságában dolgozott, aztán - 1949-ben - Komlóra ment bányásztanulónak. Miután két év alatt elvégezte a vágáriskolát, szakérettségire jelentkezett, de nem vették fel. E helyett a tabi földművesszövetkezet vette fel terményadminisztrátornak, 1952. végén pedig Bábonygyegyerre helyezte át könyvelőnek. 1953-ban a Megyei Tanács először népművelési tanfolyamra küldte Hévizre, a tanfolyam elvégzése után pedig az iharosberényi kulturotthonba helyezte igazgatónak. Ebben a minőségben, itt ismerkedett meg az I. r. vádlottal. 1953. szeptemberében a II. r. vádlottat egy hathónapos kulturpolitikai tanfolyamra küldték Budapestre, a tanfolyam után pedig igazgatóhelyettesnek helyezték ki a kulturotthonba, Nagyátára, ahol 1954. utolsó negyedében megismerkedett a IV. r. vádlottal, 1955. január 30-án pedig, amikor Nagyátádon megalakították az "Ady Endre irodalmi kört", az alakuló gyűlésen az I. r. vádlott révén megismerkedett a III. r. vádlottal is. Amikor a II. r. vádlott nesztét vette egy olyan intézkedésnek, amely szerint a kulturotthonok vezetői állását középiskolai érettségihez kötik, elvesztette önbizalmát, s 1955. április 15-én lemondott igazgatóhelyettesi állásáról, s visszament a szüleihez Somogygyegesre. A család anyagi körülményei azonban nem engedték meg, hogy oda vonuljon vissza, s kénytelen volt ujságírógyakornoknak jelentkezni. 1955. július 13-án fel is vet-

ték a Somogyi Néplaphoz(...) Weisz Jenő, aki tele volt narodnyik nézetekkel, maga is érezte, hogy válaszutra érkezett, s ez az érzése zárkózottá tette. Beszéltek azonban helyette a versei: "Röplap" - Mennyi holnapot kell még várni, Hányszor borul még ránk az este, Meddig hullatja veritékét Agyongyötört parasztok teste, Mig piros, fehér, zöld színével Fölragyog ismét a szivárvány?(...)Hisszük: eljön a fényes hajnal És felcsendülhet háladalunk, Annak, ki "megszabadítónknak" Rácsai alól fölszabadít(...)" - "Élni" - (...)" - "Békeség" - Egyik kövér volt, másik szikár, Harmadik nyájas, vad pofa, "Törvény nevében, van-e pénzed? Adóért jöttünk, add oda!" - Figyeltem némán, s láttam anyám Kezét és ajkát: reszketett, Majd el-elcsukló zokogással Nincs pénzem - szólt és könnyezett. - Jegyzett a szorgos írástudó: "Két süldőt zálogba veszek", Ird alá hamar édesanyám! Tagadás rá a felelet. - Ott voltam én is, kezdő költő, Kacagtak, anyám zokogott ... Szívembe szurt egy égő kérdés: Mikor leszünk mi boldogok?"

Zsovár, Weisz és Bertók fentidézett versei természetesen nem kaphattak teret és nyilvánosságot a népi demokrácia sajtójában, a vádlottak azonban azokat kölcsönösen megküldözgették egymásnak. Különben pedig egészen a lefoglalásukig állandóan fennállott annak a veszélye, hogy a versek izgató tartalma más uton is nyilvánosságra jut. Ugyanez áll a III. r. vádlottnál lefoglalt, "Szabad Magyarország, Nemzeti Ellenállási Mozgalom" feliratu, minden szavában izgató tartalma röplap 2. számára is.

Horváth Imre IV. r. vádlott azt követően, hogy a II. r. vádlottal megismerkedett, azt több ízben a lakásán is meglátogatta, s egyik másik ilyen alkalommal - a többi közt - olyan kijelentést tett, hogy egész Nagyatádon nem lehet egy igazi kommunistát találni, hogy a mostani rendszernek a politikája a süllődő hajóhoz hasonlít, hogy Magyarországnak nincs önálló külpolitikája, hogy függő viszonyban van a Szovjetunióval.

Az I., II. és III. r. vádlottnak fentidézett versei, valamint a IV. r. vádlott fentidézett kijelentései mindegyik vádlott terhén kimerítik a B.H.Ö. 2. pontjának b./ alpontjában meghatározott egy-egy rendbeli folytatólagos népi demokratikus államrend elleni izgatás büntettének törvényi tényállását, ezért a megyei bíróság a vádlottakat a rendelkező rész szerint ebben a bűncselekményben bűnösnek is mondta ki.

(...)

Az I-III. r. vádlottak személye a társadalomra nem veszélyes, cselekményük társadalmi veszélyességét azonban fokozza az izgató kijelentések tetszetős verses formája, kulák osztályhelyzeténél fogva ugyancsak fokozottan veszélyes a társadalomra a IV. r. vádlott személye. Enyhítő körülménynek vette a megyei bíróság mind a négy vádlottal kapcsolatban fiatal korukat, II. és III. r. vádlottaknál töredelmes megbánásukat, s mellőzöttségük miatti elkeseredésüket, I-II. és III. r. vádlottakkal kapcsolatban végül még azt is, hogy politikai nevelésüket nyilvánvalóan elhanyagolták. Sulyosbító körülményként mind a négy vádlott terhén csak a folytatólagosság jelentkezik. A bűnösségi körülmények ilyen állása mellett a megyei bíróság úgy találta, hogy a vádlottak cselekménye büntetési tételének törvényi minimuma is aránytalanul sulyosnak mutatkoznék, ezért a vádlottak javára az enyhítő szakaszt alkalmazta, s a vádlottak büntetését a B.H.Ö. 11. pontjának 3. és 5. bekezdése, a Btá. 39.§-a., 40.§-ának 1-2. és 4. bekezdése, 41. és 42.§-ai, 51.§-a 2. bekezdésének d./ pontja alapján a rendelkező rész szerinti mértékben szabta ki, mert a bűnösségi körülményekre valamint a büntetés általános és különös céljának elérése érdekében az látszik szükségesnek és egyben elégségesnek.

Törvényi feltételeinek a hiányában a megyei bíróság pénzmellékbüntetés kiszabását mellőzte.

(...)

Az előzetes letartóztatás beszámítása felőli rendelkezés a Btá. 54.§-án, a bűnügyi költségek felőli rendelkezés a Bp. 244.§-án alapszik.

Kaposvár, 1955. évi október hó 20. napján.

dr. Pápai Sándor s. k. megyei bíró, a tanács elnöke az aláírásban akadályozott Lassu Ferenc és Goldstein György ülnökök helyett is.

A kiadmány hitelül:

(Körbélyegző: Megyei Biróság Kaposvár)

Maqai Erzsébet

jegyzőkönyvvezető.

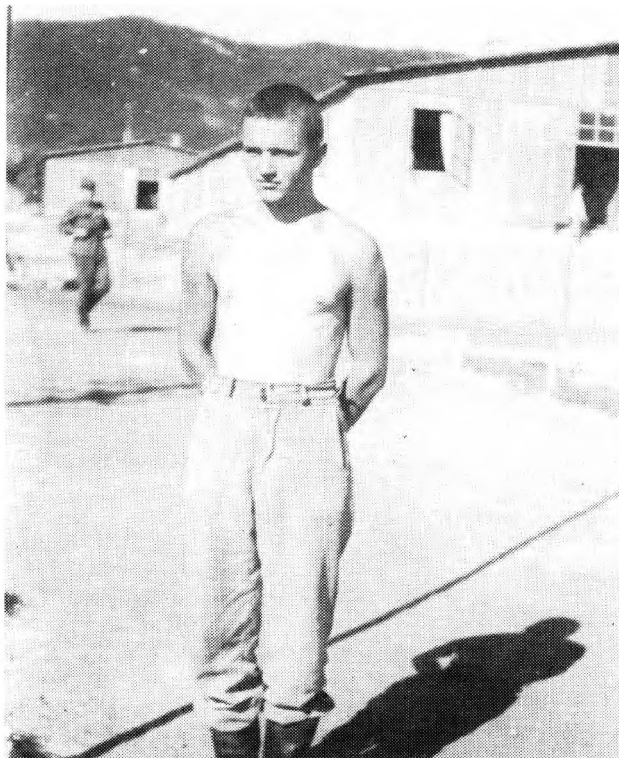
Ez az ítélet az I., II. és III. r. vádlottakkal szemben jogerős és végrehajtható. Kaposvár, 1955. november 1. dr. Pápai Sándor s. k. megyei bíró.

A kiadmány hitelül:

(Körbélyegző: Megyei Biróság Kaposvár)

Maqai Erzsébet

jegyzőkönyvvezető.



A TÖRVÉNY KAPUJÁBAN?

Nincs helye itt semmiféle elemzésnek és magyarázatnak. Meglepően áttetsző szövegeket olvashattunk az imént: egy „vádlott” 35 évvel későbbi, egyszerű hozzáfűznivalóit (olykor az egykori kérelem évezredes hangján) 1955-ös, 56-os ügyéhez, amelynek dokumentumai szintén itt állnak. Mi a különös mindebben? Éppen hogy semmi. Az, hogy semmi szenzációt nem tartalmaznak. Az, hogy minden ismerős. Az, hogy az egészben van valami fájdalmasan távoli, valami poros, „érdektelen” és néma. Hogy bizony ez kicsi ügy, kis per, kis ítélet, kis gazságokkal, kis megalázkodásokkal, ócska koncepcióval és konstrukcióval – nagy és végtelen védtelenséggel –, vacak, unalmas emberi mechanizmusokkal: cserbenhagyásokkal és „beismerésekkel”. Meg az akkori hatalmasok helyi, porszemnyi képviselőinek nyögve-nyelő erőszakoskodásával, amely nem ritkán paternalista jóindulattal, „atyai” elnyomással keveredik (ez utóbbi szinte az „új világ”, a forradalom leverése utáni korszak előhírnöke). Ami itt a börtönben vagy a vései parasztokkal stb. történik, egyáltalán nem állatias, hiszen „állatinak” azt nevezi a XX. századi nyelv, ami nagyon is tisztán és összehasonlíthatatlanul az emberi lény találmánya. A brutalitás és a nyomor végtelen és névtelen történelmének ez a pici dokumentuma is azt mutatja, mennyire *csak* emberi, s mint ilyen: elviselhetetlen történet ez. Az évezrede szegények: a megalázottak és megszorítottak ügyefogyottsága, ügyetlensége, öntudatlansága, kiszolgáltatott toporgása ez „a törvény kapujában”. De hol a törvény, hol az igazság itt, hol az abszurd vád – sors? – elfogadása vagy a vele folytatott küzdelem okozta katarzis mint az emberi nagyság és méltóság pozitív lehetősége? Sehol semmi efféle. Csak a jogrendnek álcázott pusztá, végtelen erőszak okozta örök, ártatlan bűntudat, lelki csonkolás és félelem. Ez az, ami egy utóbb nagyon jó, jelentékeny költő tényfeltárását különlegessé teszi. A jóvátehetetlen aránytalanság, az Egész csendes és az unalom határát súroló feldolgozhatatlansága. *Hogy lehetséges talán bocsánat, de jóvátétel nem lehetséges.* Hogy a *lenti* világnak, a szegényekének egy a sorsa: a sorsfosztottság elképesztő ereje. Ez az erő a „nem számítanak”-ból táplálkozik. És ezen a ponton hirtelen minden kiszámíthatatlanná válik, minden lehetséges: *vagy* egyenes kaszák, értelmetlen, vak őrjöngés, gyilkolás, vérbe-könnybe fulladó lázadás és téboly, *vagy* örök félelem, kicsiség-tudat („nem számítok”), oktalan, bénító bűntudat, depressziós életszegénység és szabadságnélküliség. Az a jóvátehetetlen és aránytalan tehát mindebben, hogy még a történet, a kerekesség, a tragédia nagyságától, a név szerinti méltóságtól és bukástól is megfosztatnak az elszenvedők. Ki figyelt *erre, rájuk?* Mit jelent ez akár csak *ma*, a rehabilitációs elit diadalának és új hierarchizáltságának fényében? Hiszen az igazság kiderülése *ezen a ponton ugyanúgy* rosszul strukturált. Ki tud róluk, s „méltók-e” az emlékezetre? Holott valójában nem a névteleneké volna-e az igazi örökkévalóság? Vajon nem az ő megoldhatatlan sors nélküliségük: a szegényeknek, a lenti névteleneknek kijáró mindenkori figyelmetlenség, a félkézzel történő lelki-testi megnyomorítás, *a verés* az, ami az egész XX. századi ávós-történelem gatzetteinek a mélyére vezet? Oda, ahol a törvény kapuja egyáltalán nem egyedül, nem kitüntetően „csak neked” áll utadba, hogy bebocsásson, vagy várákoytasson, miközben „te” az örrel alkudozol örökké, hanem ez a kapu *nem igaz*, a csalás és nem az igazság kapuja. Hiszen a törvény akkor semmisül meg, ha nem mindenkinek létezik, ha a törvény semmi több, mint egy unott, mindent leromboló, megsemmisítő ásitás, Sztavrogin mindenkit *ebben* egyesítő ásitása. Mit lehet mondani a jelentéktelenné tétel, az eltörlés gatzetteire, hogyan lehet ezekhez „viszonyulni”, hogyan lehet *végiggondolni*, felszabadítani mindezt?

ÁLMOKON A KURTAVAS

Bertók László új szonettjeiről

A *Kő a tollpihén* új versein, „az álmokon a kurtavas” (az egyik legalábbis) szembeötlően – a *műforma*. A szonett alaki feltételrendszerének a kényszerébe zárt költői koreográfia, amelyről például Berzsenyi Dániel úgy nyilatkozott, hogy az a „legcéltalanabb artistai kötélen táncolás”. Csokonai Vitéz Mihály viszont egyhangúságának a kísértő veszélyére figyelmeztetett: „az ember füle... sőt az elme is ráunatkozik az egyforma tensióra”. Ugyanez a veszélyforrás a szonett meghonosítását szorgalmazó Kazinczy Ferenc előtt sem lehetett ismeretlen, hiszen éppen ő közvetítette egy levélben Berzsenyinek, a szintén klasszicista (görög-latin versformákat kedvelő) német költő, Johann Heinrich Voss lesújtó véleményét, aki „a Sonett schémáját Procrustes ágyának nevezi, mely a gondolatot, ha hosszabb, hogy 14 sorban elférjen, elnyesi, ha rövidebb, kicsigázza”.

Nyilvánvaló, hogy minden szonettköltőnek ma is végig kell menni ezen a műfaji akadálypályán, amelyet költészetünk klasszikusai már két évszázaddal ezelőtt felállítottak. Még akkor is, ha nem tud róla e műforma 20. századvégi megszólaltatója. De hogy is ne tudna róla Bertók László, akinek a költészetében kezdettől fogva érvényesül egyfajta poeta doctus-i hajlandóság? (Ha nem is fitogtatottan, mert elsősorban a mesteremberi tisztesség erkölcsi ambíciója ez benne, s nem a tetszésre sandító művészi hiúságé.) S a magyar szonett bonyodalma is jól kell ismernie, mert éppen Csokonai Vitéz Mihályról írt a hetvenes évek első felében egy kis életrajzi munkát, amely – költőről lévén szó – szintén nem csupán életrajzi összefoglalás.

De e műfaj nehézségei mellett, helyesebben: fölött, Petrarca óta ott lebegnek a szonettnek a költői ambíciót felszító eredményei is; Shakespeare vagy a francia parnasszisták és szimbolisták művei, és a Nyugat nagy nemzedékének – Babitsnak, Juhász Gyulának, Tóth Árpádnak, Kosztolányinak –, majd József Attilának, Szabó Lőrincnek és Weöres Sándornak a „csengődalai”, ahogyan nálunk Kölcsey nevezte egykor e műformát. A szonett terén is világirodalmi és magyar remeklések sorozatával igazolva Kosztolányi artistzikus hitét, hogy a költőnek azért érdemes a szó magasabbrendű értelmében megalkudni a formával, mert a formai kötöttségek kényszerével „gúzsbakötve táncolni” – hát éppen ebben rejlik a művészet igazi próbája!

Igazi költő azonban Kosztolányi igazságának pusztá demonstrálása kedvéért nyilván nem ír szonettet. Miért választhatta tehát éppen ezt a formát – vagy ha tetszik: műfaji akadályfutást – életérzésének, ontológiai helyzetértékelésének – de hadd előlegezzem meg: a létezésről vallott egyre sötétebb, egyre keserűbb meggyőződésének – a kifejezésére a nyolcvanas évek második felében pályája delelőjén álló Bertók László? Aki szeretne közelebb férkőzni a *Kő a tollpihén* nyolcvanegy enigmatikus jellegű szonettjének a világához, genezisük titkához, amelyben természetesen a műforma-választásban rejlő tudatos művészi számítás is lényeges szerepet játszik, annak erre a kérdésre érdemes a választ – a maga választát megkeresnie, vagy legalábbis megkísérelnie. S a „kód” keresése közben (amelynek versen-kívüli fogalmaival persze csak úgy-ahogy rögzíthető Bertók László új szonettjeinek az „üzenete”), a helyes közelítés érdekében a költő majd három évtizede épülő, teljes költői világának a tartalmait és törekvéseit is célszerű figyelembe vennie, különben aligha támadhat hitelt érdemlő elképzelése arról, hogy a tudatosan és műfaji szempontból eredetien kivitelezett forma-szándékokon túl hányféle „kurtavas” fegyvel-

me béklyózza még ezekben a szonettekben egy költő embertársunk álmait a 20. század végén, akinek a költői helyzetmeghatározását így rajzolja ki a *Kő a tollpihén* egyik szonettje: „A térképen Belső-Somogy / a szívben a hely és idő / ahonnan így-úgy mérhető / hogy ki vagyok ha az vagyok” (*A világnak négy sarka volt*).

De maradjunk csak egyelőre a formai kérdéseknél. Bertók új szonettjei nem kizárólag abban az értelemben „új”-ak, hogy a kötetzáró darab alatt olvasható évszámok tanúsága szerint 1986 októbere és 1989 márciusa között íródtak, tehát – egyik közelmúltbeli interjúja szerint („*A jövő oldalán a szárny*”. Vörös T. Károly beszélgetése Bertók Lászlóval. *Népszabadság*, 1988. nov. 26.) – egy nehezen író, s minden soráért megszenvedő („különösen azóta, hogy tudom, mit akarok”) költő munkásságának legfrissebb eredményei. És újdonságuk nem is a formaválasztás gesztusában rejlik, hiszen írt ő már korábban is szonetteket, hanem a forma-megvalósítás módjában; abban a hagyományos szonett-testet átalakító, átstrukturálól törekvésben, ami a *Kő a tollpihén* darabjait a műfaj klasszikus hagyományaitól, és saját költészetének e műformán belüli előzményeitől egyaránt elválasztja. Korábbi szonettjei ugyanis mindenestül a klasszikus „gúzshoz” idomulnak, mert oktáva-sextett osztatúak, vagyis az első nyolc sor két négysoros, a záró hat sor pedig két háromsoros strófára tagolódik. (Például *Triptichon* című kompozíciójának a hatvanéves Csorba Győzőt köszöntő első darabja.) Később, az *Ágakból gyökér* (1984) kötet nyitó darabjaiban módosul olyképpen ez a klasszikus forma, hogy három négysoros és egy kétsoros versszak alkot szonettet, de még mindig 11-10-10-11-es szótagszámú sorokból összeszöve. A *Kő a tollpihén* igazi formai újdonsága: a három négysoros és egy kétsoros strófászerkezeten belül a sorok szótagszám szerinti lerövidülése következetesen nyolc szótagosra, s e nyolc szótagon belül a tagoló-ütemező és az időmértékes ritmus fokozott egymásra játszatása, ami nemcsak a Bertók által létrehozott szonettforma melodikájával, de enigmatikusan tömörítő-szentenciázó versbeszédmódjának személyes-személytelensége révén is a népköltészet lírai erőterébe kerül, s átlépve a régi „magyar szonett” – a Himfy-strófa – formáját, egyfajta új magyar szonettet hoz létre. Gáldi László megállapítása szerint „népdalaink legrégiesebb rétegében a legelterjedtebb strófatípus” alkalmazásával, melynek a felhasználásáról Bertók így ír kötete egyik szonettjében: „gyerünk te vers a tűzön át / uccu neki! nyolc szótagos / kétütemű torony-iránt” (*Mintha gyorsan eloltanánk*). De nem a költő művészi tudatosságának a jellemzésére idézem mindezt, hanem azért, ami utána következik, mert (az én „kódom” szerint legalábbis) ebben van e szonettek genezisének egyik indítéka: „mozogj szonett s te sánta láb - - - s robagjon a zörgő doboz / négykerekű paródiánk”. Ebben a hangvételben és gesztusban ugyanis, megítélésem szerint, bizony benne van az a bizonyos posztmodern „időzőjel” is, amit aztán az egész kötet valamennyi szonettje létezésének formájával és módjával kifejez és megvalósít – az időzőjelbe tett klasszikus formák. (Nemcsak a szonetté, de a népdalé is; együtt és egyszerre.)

Érdekes módon előlegezi meg ezt az újdonságot az előző Bertók-kötet, *A kettészakadt vilamos* formailag hasonló stófaszerkezetű, de még 11-10-10-11-es szótagszámú sorokban írt *Mért akarsz előlről kezdeni?* című szonettje, méghozzá pontról-pontra szinte: „se látomás, se indulat, / csak a monoton lüktetés, ami / viszi a verset”, továbbá: „lemaradnak kezdő sorai / s közepe táján látszik valami / a végéből”, „és csak úgy tudod megállítani, / hogy aki a követ odateszi / tollad elé, már megint nem te vagy”, s végül: „ha nincs erő, hogy szépen abbahagyd, / mért akarsz előlről kezdeni?”. S mintha erre, az Arany Jánoséval rokon, nemesezzilúzióra felelne, illetőleg ezt kérdezné tovább az új kötet egyik szonettje: „A féreg mi belém szorult / reménykedik hogy áttelel // Szégyelljem hogy nem adja fel? / s hogy perceg is a nyomorult?” (*A féreg mi belém szorult*). Nota bene: ez a „percegés”, ha metaforikus érvénnyel kiterjeszthető az egész kötetre, úgy hat, mintha egy végtelen(ített) belső monológból hallanánk a szonett és a népdal hangképző lehetőségeinek a tudatos és rafinált keverésével gerjesztett melódiafoszlányokat. De a *Kő a tollpihén* lírájának a hangszalagján mint háttérzene az egész életmű lét- és világszemléletének a melodikája is rajta van.

S most már ennek a végtelenített dallamnak a „szövegéről” is illenék szót ejteni. Kezdjük azzal, hogy az új Bertók-kötet címe: *Kő a tollpihén*, mint címmé emelt költői kép, úgy tesszük, „beszélő” cím. Mindenesetre valósággal vonzza, követeli a kifejtést, a magyarázatokat (és a belemagyarázások veszélyeit). Így például, a kép immanens logikájából kiindulva, bizonygatni lehetne azt is, hogy a „tollpihén”, mivel az még a szélsőségekben is képes szépen fölemelkedni és föllebegni a magasba, tehát mindazon, ami a költőiség eleve adott komponense a világban, rajta ül, ránehezedik a vaskemény prózai valóság és sziklasúlyával a földhöz nyomja a líra tollpihéjét. Mintha ugyanez a „kő”, a valóság jelképeként, a már emlegetett „kurtavas” szinonimája volna. S mindez még igaz is lehetne, ha ugyan Bertók is így, ilyen egyszerűen gondolkodna a valóságról. Ámde ő – egész költészetéből kiolvashatóan – valamiféle „realitas duplex” létezésének az igazságában hisz, és a hétköznapi, a földi, a nyomorú valóságot megkülönbözteti a szó metafizikai értelmében vett valóságtól. „Az események, a tények elfedik a valóságot – idézi egyik naplójegyzetében Pilinszky nyomán Rilket, majd így folytatja. – Legalább akkora világkép-igazítás ez, mint a Kopernikuszé, hogy a Föld kering a Nap körül. S lám, a szavak is milyen készségesek, serények, mi mindenre kaphatók, ha a valóságot kell eltakarni. Úgy állnak a papíron, mint a kváderkövek, egyetlen rés sem látszik. Pedig, amit leírok, meg sem közelíti azt, amit gondolok. S amit gondolok, az is mily csekély részecskéje annak, amit a világból (a „lényegből”?) most éppen, s éppen én érzékelek”. A kötet egyik szonettjében, verstömören mindez így hangzik: „van a valóság s van a tény / a köztes úr a gondolat / - - - - és senki sincsen a helyén / csak a szótárban a szavak” (*Állunk a világ közepén*). – Idézett naplójegyzetében le is írja birkózását azzal a „kövel”, amely útját állja, megmozdíthatatlan tömege alatt rejtegeti a „lényeg” valóságát: „Mintha egy hatalmas kötőmb előtt állnék, amit meg kell mozdítanom, s képes is lennék rá, ha megtalálnám azt a részét, ahol megmarkolhatom, s ahol a holtpontján a legkönnyebben átfordíthatom. Elindulok, körbejárom-tapogatom, nézem, mint egy alaktalan élőlényt, aki viszont engem néz, de nem támad, nem ellenséges, csak »tudja«, hogy dolgom van vele, s hogy nem segíthet. Vár. Ha meghátrálok, eltűnik, visszahúzódik. Ha odanézek, fölveszi formáját. Át tudom ugrani, lebegni tudok fölötte, de nem tudom, hol foghatnám meg.” – Mert „a valóságnak nincs neve / csak ősz van tél van hazudok”, tenném hozzá legszívesebben az egyik szonett (*A valóságnak nincs neve*) két sorát. De ez csak egyik részlete a magyarázatnak.

Létezik Bertóknak egy emlékezetesen szép, és csakis az ő költészetére, törekvéseire rávalló meghatározása költészet és valóság viszonyáról, amit esztendőkkal ezelőtt, a *Hóból a lábnyom* című versében vetett papírra, s így hangzik: „mint a hóból a lábnyom, vers sajog át a valóságon”. S az ő költészetének egyik alapkoordinátája éppen ez; hogy ami versként átsajog a személyesen megélt élet és a kor, a történelem realitásait is magába záró felszíni valóságon, az nem valamiféle éterikusan tiszta, költői szépség, amely úgy járja át és tölti ki a valóságot, mint az „éterszél” a világegyetemet, ahogyan ezt még a századelőn is hitték a fizikusok, hanem az a *másik*, szavakkal szinte megragadhatatlan metafizikai realitás, amelyről naplójegyzetei is beszélnek, és versei – köztük új szonettjei – is árulkodnak.

Ennek a másik realitásnak, amely a gondolat és érzékelés „köztes úrja”, a költői kifejezésére tett erőfeszítések – Bertók Lászlót is megkínzó – jellegén tűnődve jut elkerülhetetlenül eszembe Weöres Sándor csüggeteg megállapítása a *Rongyszőnyeg*-ciklusból: „A valóságon túlnak reménytelen ostroma mindez”. S az ostrom esélyei, Bertók szerint, egyre romlanak – költészetének hasonlóképpen csüggeteg, sőt: kezdetektől reménytelenségre hajló sugallata értelmében. Először is azért, mert (a hetvenes évek második felében írt *Azt mondja* című versének a diagnózisa ez) „a jellegtelen versek ideje jött el”, amikor nem érdemes verset írni, hiszen milyen költő az, aki beéri a kötelező jellegtelenséggel? Versének születése idején ez a jellegtelenség nem kizárólag metafizikai végzet, hanem a hivatalos közízlés pártállami irodalompolitikájának három T-vel nyomatékostított elvá-

rása; a „gázmester”-esztétika kanonizált eszménye. – Dehát „akit kiválaszt a dolog, / egy lesz vele és nekifog, / / magára többé nem ügyel, / de holtában sem adja fel” (*Egyik rímtől a másikig* – olvasható gyűjteményes kötetének záróversében.) Az a kényszerűség tehát, hogy ő az „akkor szabadna verset írni / ha nem lehet már verset írni” esztétikai és erkölcsi imperatívuszát a jellegtelen versek korában kénytelen megvalósítani, Bertók László költői törekvéseinek, egész költészetének az állandó sziszifuszi jellemvonása – s a másik, mélyebben a húsbá vágó kurtavas a költői álmokon.

S hogy nem kizárólag költői természetű alapmeggyőződésről, hanem sokkal többről: az egyetemes reménytelenség átérésének a kínjáról van itt szó, annak bizonyító erejű példája a *Tárgyak ideje* című kötet egyik versében (*Úgy mégy el*) felbukkanó Sartre-i „választás”-dilemma újrafogalmazása – „feketében”: „Hol a jeltelen keresztutak, ahonnan / bármerre indulsz, oda sohasem”. Azokról az észrevétlen alternatívákról van szó, amelyeken törvényszerűen félrecsúszik az emberi sors. De nem azért, mert – bármelyik szempontból is – rosszul választ, hanem azért, mert elvileg nem létezik jó választás! S verseiben kezdettől fogva, ennek az elkeseredett-sötét meggyőződésnek – létfilozófiának – az üzeneteit hozzák, az ő kifejezésével: „a gének postásai”; csak a „megvilágosodásnak” az életmű kiteljesedésével egy ütemben mélyülő fokozatai kölcsönöznek bizonyos látszólagos mozgást világ-szemléletének. Ezért a megvilágosodás folyamata az ő esetében a rádöbbenés energiájával halad törvényszerűen a sötétség tartalmainak a megnevezése felé.

Keserű, epekeserű anti-Hérakleitoszként hirdeti, hogy a világ realitásai közé tartozik, a szó lesújtó értelmében, egyfajta „örök visszatérés”, örök kurtavas, mert folyton csak ugyanabba a folyóba szökdelünk bele, s nincs mód ebből az ördögi folyóból kilépni. „Minden megtörténik megint, mintha / mindig abba a folyóba, / ugyanabba a szarba lépni, / nem változik, csupán a mélység, / vagy csak a mélység képzete, / s a mese”, írta már az *Ágakból gyökér* című kötet egyik versében (*Minden megtörténik*); s ennek logikus folytatása meg is található az egyik új szonettben: „s ha megszületik a jövő / éppen olyan lesz mint a ma” (*Csak az a biztos ami nő*).

Bertók létszemlélete szinte kozmikus mély ontológiai válság érzületéből táplálkozik, s a szonett kötelező drámai feszültsége is innét ered. Előző kötete, *A kettészakadt villamos* végfelé olvasható, hogy „megvan a kellő okod, hogy / többszörösen szenvedj, hogy kiszolgáltatott / légy, széfeszítsen a nagy meleg, / összeroppantson a hideg, álljon az eső / izületeidben, s örökre / frontátvonulás kínozzon, hiszen ellened / esküdött a mindenség, amit / magaddal egynek hittél, és hinnél még ma is” (*Mintha kővé változtál volna*). De nem ugyan-ez a gondolat – látomás! – fejeződik ki aztán az új kötet nyitó szonettjének kezdő képeiben is? „Ó jóddal teli pajzsmirigy / csurog rólam az őszi kert” (*Mindenki hallott valamit*), a záró-sorokkal együtt: „s nem tudni hogy ki a beteg / csak vacogok és ver a víz”. Mindez nem hagy kétséget afelől, hogy Bertók kozmikus látomásában nemcsak a természet vált irreverzibilis állapotú beteggé, hanem az ember is, aki a természetet megfertőzte és tönkretette. A „jóddal teli pajzsmirigy” viszont az „ellened esküdött a mindenség” visszavágása az ember kozmikus merényletével szemben. Ennek a tragikus hasadásnak és kétoldalú kiszolgáltatottságnak a költői kifejezése, főleg a „csurog rólam az őszi kert” trouvaille-jával megnyugtató módon jelzi, hogy ez a költő rendelkezik a kozmikus sötét lírai felragyogtatásához szükséges eszközökkel, s magas fokon mestere a megzabolázott szómágiának. Mellesleg: ez a vers is, mint az előbb idézett, azt sugallja szinte, hogy a „kő a tollpihén”: mi magunk vagyunk – a sorsunk – a megélt életünk tapasztalatai miatt is önmagunk elől futó ember. Állandóan vissza-visszatérő gondolata - rémülete és újabb kurtavasa – ez Bertók Lászlónak, s ebben „nem tudni ki a bűnösebb / ha valakit megnevezek / a horizontig ér a sor // tehát ez itt a fősodor” (*Közelebb jöttek a vizek*).

A 20. századvégi ember, legalábbis Európában, ennek a természetellenes állapotnak a foglya, ahonnan e szonettek költője szerint nem vezet út visszafelé, a Létezés szabad és paradicsomi Édenébe, hiszen „nagy bajba kerülne, ha egyszer / kiderülne, hogy senki-

sem / vigyáz rád, hogy te vagy az ő is, / és azt kellene csinálnod, / amit akarsz, s ha félrenézel, / magad futsz önmagad előtt" (*Nagy bajba kerülnél*), írta közvetlenül az új szonettek megelőző pillanatban, legutolsó kötete végéféle. S a Bertók-líra keserűségéről beszélve, talán nem véletlenül jut eszembe Nagy Lászlónak egy versben tett kijelentése, még az ötvenes évek közepe tájáról: „csak a jókedvem fogyott el, nem a hit”. Nos, ha ezt összevetem Bertóknak a verseiben tükröződő kedélyállapotával, akkor azt kell mondanom, hogy neki nemcsak a jókedve fogyott el, ugyanakkor, amikor Nagy Lászlóé, hanem a hite is, bár ő egy nemzedékkel fiatalabb, és többszörösen késleltetett indulású költő, hiszen amikor kiléphetett volna a porondra, akkor a kaposvári ÁVH zárkájába kellett belépnie, egy fiatalon, s a beszolgáltatás embertelenségének szívszorító naturalizmussal hangot adó verse miatt. Ha nem így volna, akkor nem jelentené ki most, hogy „örökké tart a pillanat / mert nem hiszem amit hiszek” (*Magasan száll az egyszeregy*). Ennek az állapotnak (mondhatnám: tudatosított és rációval ellenőrzött ontológiai tudathasadásnak) természetes következménye egyrészt a „harminchét fok identitás- / zavara negyven fokon” (*Csúszkál benne a hasadás*), másrészt hogy az ember, aki költőként elvégzi verseiben számadását erről az állapotról, szinte megcsömörlik önmagától: „valaki magammal büntet / futkos a vers a hátamon / s hogy mekkora a fájdalom / akkor érzem ha legyintek” (*Remélni a legjobb üzlet*).

És mégis, és mindezek ellenére, pontosabban: mindezzel együtt Bertók magatartása és költészetének kemény magja nem oldódik fel hitelesen és nagy költői erővel megfogalmazott létfilozófiája keserű levében. Ha lemondóan legyintve is, de változatlanul ragaszkodik a „felelősen légy szabad” magatartásbeli, erkölcsi és szemléleti parancsához, s ez nála nem valamilyen külső függés következménye, hanem tulajdon lelkiismeretének a kótáblájára felírt belső törvény. S ha a világ olyan, olyanná vált, hogy a benne rejlő szépet, a metafizikai realitásnak csak nehezen, de egy-egy kegyelmi pillanatban mégis tisztán felfogható üzenetét csak lopva szabad szinte észrevenni („nekem menedék a titok” – *Én magam előtt szaladok*); akkor ennek a lehetetlen és abszurd állapotnak a kurtavasában kell „kibírni a pillanatot / álmoktól az emlékeig” (*Tele sejtekkel a kavics*). Mert az igazi valóság szondázásának – Bertók László szemérmesen palástolt hite ez – változatlanul mégiscsak a vers, a költészet az egyik – és az ő számára az egyetlen – eszköz, lehetősége. A *Jár mint a nyelvben a világ* szonettje félreérthetetlenül ki is mondja ezt a védelmezett, látszólag védekezésre kényszerített meggyőződést: „Kicsorbulnak a pocso lyák / csupán a költészet örök / nézi az égéboltban magát / lebeg az ég és föld között / [...] / jár mint a nyelvben a világ / ül mint a résekben a köd / de mindig az egész fölött / mindig valami tisztaság”.

Végül is kiderül, hogy a *Kő a tollpihén* megreformált szonettjeiben testet öltött keserű sötétségnek mégiscsak a költészet tisztasága a földalatti napja. S mint a költészet történetében oly sokszor, a költő dezillúziójának Bertók László verseiben is a megőrzött – mélyre temetett – illúzió a végső ellensúlya és hitelesítője. A népdal és a szonett fúziójából kipattogó groteszk szikrák ellenére sem a manapság virágzó groteszk effektusok kiváltása volt Bertók László forma-átalakító elképzeléseinek a művészi célja, hanem egyrészt az „elnyesés” vagy „kicsigázás” klasszikus dilemmájának a feloldása azáltal, hogy természetessé teszi a rövidült szótagszámú sorok alkalmazásával versbeszédének szakadékoságát, amelynek nincs többé szüksége arra, hogy „mondanivalóját” a klasszikus forma „gúzsába” kösse; másrészt pedig, hogy a „csengődalok” régi zenéjéhez képest „diszharmonikusnak” tetsző dallamvezetéssel, annak minden ütemével is figyelmeztessen arra, ami a világ eseményeinek és tényeinek takarásában kifejezhetetlen. De mégis valóságos. Bertók László lírai világa jelzi, hogy igenis lehetséges olyan költészet, amelynek egyszerre ad inspirációt a létezés tragikumának evidenciája és a túlélés ösztönös hite. Sőt! Ez a paradoxon az éltetője. A szívverése. (*Magvető-Orpheusz Könyvek*, 1990)

Eljön az este, és én nem akarom

*Eljön az este, és én nem akarom,
hogy megszólaljon a hang, kicsit kapkodva
és sürgetően a hangod, rémülten ugrom föl,*

*kihúdom a telefondugót, s mint aki halálos
veszedelemben forgott, hátamat a szekrény
lapjának vetve zakatoló szívemet hallgatom.*

*A hangulatvilágítás helyett szinte utcai
fény ül a szobán, hiszen idegenek lakják,
köztük egy nő, aki én leszek, ha sikerül.*

*Napok óta szakad az őszi eső a falon át
a burjánzó zöldekre. Tényleg,
mivel tavasz van, micsoda szeszély.*

Hogy szinte könny szökik tőle a szívembe

*Majd visszazüllök azokhoz, akik
szeretnek, akikhez tartozom. Túl szűkre
vette a gondolat köreit, köréd.*

*Véletlen találkozás majd egy vasárnapi
utcán. De addig rengeteg zene,
addig friss hó e holdkráteren,*

*bomlott-övű nyár és ködfoltok jönnek.
Mintha egy kert végében történne mindez.
Mintha egyetlen házból járnék ki-be.*

*Olyan fiatal ma az arcod, ahogy a párnámon
szinte ájultan fekszel,
hogy szinte könny szökik tőle a szívembe.*

Először csak enni nem volt kedvem

*Először csak enni nem volt kedvem,
később már inni sem. A tagadást
a harmadik nappal végképp túlzásba vittem.*

*A telefon, a taxi, a kórház ideje eljött.
Útközben esett az eső. A zörgő kocsiból
néztem a szombat délutáni nyüzsgést.*

*A hetes buszra várt a túlhízott tömeg.
Még viszolygást sem éreztem irántuk
(szó nélkül lefekszem a járdára,*

*ha a taxis kitesz). Az influenza!
– mondta az orvos, hagytam; a sós víz
a nevedet kiáltozta ereimben.*

The magical place

A.

The magical place

Kotorból (Kotor se trouve dans la région de la Zeta, en Yougoslavie, dans le golfe de Cattaro, une embouchure de la mer Adriatique) öt óra tájban induljunk útnak. Egy órás autótúrá után álljunk meg valahol a meredek szerpentinon, és várjunk.

Az idő legyen derült, de nyugaton néhány fehér felhő is legyen, amelyek fehér elefántok csordájára hasonlítanak.

Ekkor tekintetünk fogja át a tengert, a hegyeket, az eget.

Aztán az eget, a hegyeket, a tengert.

És legyen kétségbevonhatatlan tudomásunk arról, hogy apánk autóbusszal vagy Kotorban bérelt taxival járt erre, és ugyanezt a látványt szemlélte: nyugaton a fehér elefántok csordájára hasonlító felhők közül kibukkanó napot, a ködbe vesző magas hegyeket, a tenger sötét tintakékjét az öbölben, a várost a hegy tövében, egy fehér hajót a móló mellett, a szappangyárat, amelynek kéménye sűrű füstöt ont, hatalmas üvegablakai pedig tűzfényben lobognak.

Figyeljünk továbbá a kabócák ciripelésére (mintha millió karórát húznának fel), különben könnyen megfeledkezhetünk róla, aminthogy megtörténhet, hogy állandósága miatt az útszéli üröm fojtó illatát sem vesszük tudomásul.

Aztán felejtsünk el mindent, és szemléljük ebből az isteni perspektívából az elemek: a levegő, a föld, a víz találkozását.

Amikor így minden érzékünk betelt, megjelenik az örökkévalóság érzése, amelyet Koestler „óceán-érzetnek” nevezett.

P.S. Egy fotóriporter barátom a kapitány engedélyével felvételeket készített egy Kotorban horgonyzó szovjet cirkáló fedélzetéről. Aztán a partról széles látszögű objektívvel lefényképezte az öblöt, és benne a cirkálót. Amikor előhívta a tekerest, az fekete volt, mint a sötét éjszaka.

Az örökkévalóság érményéből, az „óceán-érzetből”, a rádiózavarás (brouillage) adott technikájától függetlenül, csak foltok maradnak a tekercsen – piros, fekete vagy zöld foltok aszerint, hogy a felvétel pillanatában melyik érzékünk hagyott alább éppen: hallásunk, szaglásunk vagy látásunk.

Ugyanezt a látványt szemlélte apám 1939-ben (öt évvel azelőtt, hogy odaveszett Auschwitzban) és 1898-ban Sigmund Freud úr, aki ezután álmodta nevezetes álmát a három Párkáról.

*The worst rathole I visited?**Kívülről:*

A házat egyik oldalról falusi kúria rejt, a másiktól egy faistálló, előlről pedig egy alacsony bükkfa. A ház vályogból van, tetejét megfeketedett cserepek fedik, melyek helyenként töröttek vagy kilazultak. Az ajtó olyan alacsony, hogy egy felnőtt ember csak kétrét görnyedve tud belépni. A szobától mintegy tíz méterre álló fákra néz az egyik ablak, felülete egy négyzetméter. Ez az ablak kifelé nyílik. A másik, „kert” felőli oldalon, ahol az árnyékszék található, meg egy darabka megműveletlen, gazos föld, egy kerek világítóablakot illesztettek közvetlenül a falba. Üvege törött. A lyukat rongyokkal tömték be.

Belülről:

A teret vékony sárfal választja két részre: egy 2 x 2-es nagyobbra és egy 2 x 1-es kisebbre. Az előbbi „hálószobának”, az utóbbit „konyhának” nevezik. A falak okkersárgák; akkor kapjuk ezt a színt, ha agyagot oldunk fel langyos vízben. A nedvesség és a napsütés hatására ez a réteg felhólyagzik, vagy pikkelyes lesz, mint a régi mesterek megfakult vásznai. Az ugyancsak agyagból döngölt padló néhány centiméterrel alacsonyabban van az udvar szintjénél. Párás időben az agyag vizeletszagot áraszt. (Valamikor istálló volt itt.)

A nagyobb helyiségben két faágy és két szekrény található, tíz centire elhúzva a faltól. A padlón ferdén rongyszőnyeg húzódik a bejárati ajtótól a konyháig. A konyha sarkában bádagtűzhely, két-három lábos nagy szegekre akasztva, és egy faláda, amely fekhelyként és éléskamraként szolgál. A tűzhely mellett egy halom korhadt és nyirkos fenyőtoboz, ez a tüzelő. A konyhában olyan sűrű a füst, hogy a faládán vagy az alacsony faszámolyokon ülők alig látnak valamit. A hangok úgy érnek el hozzánk a füstön keresztül, mint a víz alatt.

„Itt volt a vekker, ezen a szögön” – mondom a férfinak, aki Pestről kocsival idehozott. – „Egy részeg orosz katona vitte el, negyvenötben.”

„Ide teszik majd a táblát” – mondja ironikusan a férfi, amikor kimegyünk. – „Azt írják rá: ITT LAKOTT D. K. JUGOSZLÁV ÍRÓ, 1942-1947.”

„Le fogják bontani a házat, szerencsére” – mondom.

„Kár” – mondja a férfi, aki Budapestről kocsival idehozott. – „Ha itt lenne a gépem, lefényképezném.”

P. S. Az A. és B. szöveget titokzatos szálak fűzik össze.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Ökumenikus

*Ifjabb Ausch Ármin
üveges képkeretező kisiparost
jobbadán keresztény kuncsaftjai
keresték föl
filléres megbízásokkal*

*Egérluknyi boltjában
egymás hegyén-hátán várt sorára
a Hétfájdalmú Szűz (galambgyűrűben)
a Lándzsával átdöfött Szív
(szűrés a jobbmelikason)
Jézus az Olajfák hegyén
(a hitvesi ágy fölé szánva)
és egyéb ájtatos holmi
valamint esküvői fotók
regruta-fényképek tömkelege
a féltucatnyi religió
békés együttesében*

*Egy tavaszakarlenni-féle
pénteki késő-délutánon
midőn bejött a sábesz
azon morfondírozott ifjabb Ausch Ármin
vajon kóser dolog-e amit mível
avagy tréfli ügyletről van szó*

*A Bölcs Náthán-formátumú sakter
megnyugtatta skrupulózus atyjafiát:*

*Csináld csak továbbat bóher
tartozhatunk bármelyik gyülekezethez
valamennyien Egyistent imádunk*

Temesvár

*A sátáni Heródes-inas
gyilkolásra uszítja vérebeit*

*A feketekarácsonyi mécsesek
vértanúkat virrasztanak*

*Vér freccsen a Kisded jászolába
keserű könnyet nyelnek a szopósbarányok*

*Némaságra kényszerítettnek az igazszívűek
égre kiált a pokolförtelem*

*A csillagtalan éjszakában
tétova harangszó sóhajtozik
Leheletéből újraéledhet
a bizodalom eltiport virága*

1989. Karácsonyest

Fuimus

*A múltunk:
elvetélt jórészt*

*Jelenünk:
bitangba kórész*

*Jövendőnk:
fuimus Troes*

Arabeszk

(10.)

Egyidőben a zöld csizmával megláttam a fehér muszlinkendőt is, a huzat csapta kifelé. A két hét nem volt túl hosszú távollét. Ennyi idő nem sodorhatta el azokat a szálakat, amelyeket az együttlétünk már kifeszített közöttünk. Az elmúlt napokban sokszor pillantottam a fényképre, amelyen a karomban tartom, mégsem a régi együttlét emlékeztetett rá, a holmijai, a jelenléte hiányzott. Vártam a visszaérkezését.

Mikor egy reggelen meghallottam a kút kerekének nyikorgását, azt hittem, hogy ő meri a vizet, és valamiféle játékos kopogtatást helyettesít a nyikorgás. A lánc zörgése nem szűnt meg. A kútnál a szomszédasszony állt. Fekete gyapjúkendő takarta a fejét, testét természetellenes mozdulattal hátradöntötte; a felsőkar merev volt, a csuklója is. Azt gondoltam, ereje megfeszítésétől ilyen feszes a tartása, de a vödör üres volt. Lassan fordult felém. Tekintetében a magatehetetlenek szégyene, amiért olyannyira leplezetlenül kénytelenek föltární azt, amit pedig titkolni szeretnének. Miközben a fogantyút szorító kezét a forgó kerék a magasba vitte, visszacsúszott a karján a ruhaujj, láthatóak lettek – mint nedves odúk – a barna foltok, a bőr, mintha nem is csontokat, hanem – agyongyúrt pecsétetes papírként – pálcikákból összeeszkábált ráját fedett volna be.

Beszélni kezdett. Forgatta közben a kereket, mint akinek, bármi történik, ez a dolga. Kiugrott a jobb válla, a tapolcai kórházban tették helyre, az orvos azt mondta, hogy minden nap tíz percig tekerje a kútkereket. Ő akkor is erre a kútra járt, amikor én nem laktam még itt, amíg csak be nem vezették a vizet hozzánk is, ismer itt mindent, nem akart megzavarni, azért nem kopogott be a házba. Most, hogy magyarázatot adott rá, miért van az udvaron, eltűnt arcáról a zavar, megbékélt jelenlétének számára láthatóan érthetetlen indokával. A kerék folyamatos nyikorgása – máris engedte le újra a vödröt, hogy azután fölhúzza – elvegyült a szélzúgással, amely az erdő felől érkezett, és már havat is hordott a fák ágairól, lassan, szítálva, mint a permetet. A kerék fogantyújának tenyerek csiszolta simaságában tehát az öregasszony kezének nyoma is benne van, a tenyér bőrkeményedéseiben meg a kerékhajtás nyomai; hány kéz azon a sima fogantyún, és hány még – mert abban biztos voltam, hogy a kút akkor is állni fog, a lánc akkor is zörögni, és a nyikorgás akkor is elvegyül az erdőből érkező viharokkal, nyáresti madárhangokkal, az őszi köd némaságával, amikor én már nem leszek itt –, s miközben az öregasszony mozdulatait néztem (ünnepélyességtől megfosztott nyomorúság, amely legfőljebb szégyenérzettel töltheti el azt, aki a tanúja; állt két méterre a rongyba csavart elmúlástól), megcsapott a lucskos kendőből áradó dohosság szaga, oly erős rohammal, hogy még másnap is éreztem,

amikor anyám mellett ültem a pécsi lakásban; a kötőtűinek járása mintha ugyanazoknak a mozdulatoknak a folytatása lett volna, amelyekkel az öregasszony a kereket hajtotta.

A délutáni gyorsan érkeztem. Megmosdottam, inget váltottam, vacsorázunk, anyám visszaült az állólámpa alá (sárga selyemből készült a már régen rozsdálló drótszalakon feszülő búrája, amíg csak emlékezetem vissza tudott repíteni, ott lebegett a fejem fölött, ha fölmásztam a karosszékre), kérdezősködtem, nemigen volt elmondanivalója, de azt akartam, hogy érezze: fontos számomra az, ami vele történik. A kötőtű dolgozott a kezében, ahogy évtizedek óta; a fonálgombolyag az ölében, a monoton mozdulatok a kűtkereket forgató öregasszony mozdulataira emlékeztettek (akkor éreztem meg a dohszagot, pedig ilyesmiről otthon szó sem lehetett, hiszen az egész lakás – habár már elég régen gázkonvektor fűtött – számomra kandallófa szagú volt).

Azért jöttem, hogy tudassam vele: Vera jelentkezett. De miképpen kezdjek hozzá, hogy szűkülő tudatának falán éppen annyira kopogtasson csak a hír, amennyire szükséges; ne túl halkán – hogy fel se fogja –, ne túl hangosan – hogy belerendüljön. Mit jelent az, hogy Vera jelentkezett? Mit jelent az, hogy újra van lányom? Mi történik kettőnk között és külön-külön bennünk? Lassan kell elkezdeni a leereszkedést a mélybe. Azt mondtam, mit szólna hozzá, ha azt hallaná, hogy hír jött Veráról. Örülne. Óvatosan emelte rám a tekintetét. A régi pillantása, a szelíd elővigyázat, hogy ne fokozza az ő aggodalmával az enyémét; riadtság és önfegyelem egyszerre. Ujjai tovább dolgoztak a kötőtűvel és fonállal. Arra volt kíváncsi, hogy mi van (nem Verával) velem. Mikor leolvasta az arcomról, hogy megnyugodhat, akkor tette csak hozzá, kissé félve a válaszmától, hogy „miért kérdezem ezt tőle?”

Azt mondtam, hírek érkeztek, egyelőre én sem ismerem ki magam. Mint amikor kikapcsolnak egy ventilátort, s a lapátok egyre lassulva tesznek azért még néhány fordulatot, abbahagyta a kötést. Nem nézett a szemembe, a falra pillantott, de nem úgy, mint aki lát ott valamit, inkább, mint aki alkalmat akar nekem adni arra, hogy ha akarom, folytassam. Mind a ketten tudtuk tehát, hogy a másiktól kívánjuk függővé tenni, mi következzen. Újra rajtam volt a sor, mint aki már az imént is valami olyat mondott ki, ami most már csak megerősítésre vár – holott persze az előbb még semmi bizonyosat nem jeleztem –, azzal folytatam, hogy „meglátogatott, most tudta meg hol vagyok, és eljött”.

Kiment a konyhába. Sírt. Nem követtem, nem hallottam a sírását, de bizonyos voltam benne, hogy sír, mert az utolsó néhány lépést már a küszöb előtt oly sietve tette meg, kissé kacszó lépetekkel – ahogy a nők a WC-re szoktak szaladni –, láttam háta görnyedtségén hogy sír, kint majd megáll, mélyeket lélegzik, kifújja annak a négy-öt lépésnek a küzdelmeit.

Teával jött vissza. Frissen főzte, két csészét hozott, azt mondtam, milyen jó, hogy csináltál teát, már kérni akartam; töltött, betette a cukrot a teába (egyformán mindkettőnknek két csapott kanállal, évek óta nem mondtam már, hogy mióta kijöttem a börtönből cukor nélkül iszom a teát, mert néhányszor megemlítettem ugyan, de nem vette tudomásul, talán azzal a gyermekkoromban megszokott két csapott kávéskanálnyi cukorral próbálta elfeledtetni azokat az esztendőket). Kortyolgattuk a teát; az arca olyan lett, mint aki máris ott érzi maga mellett az unokáját. Most gondoltam Verára először úgy, hogy anyám unokája.

Tálcára tette az üres csészéket, kivitte, bejött, megállt, azt mondta, akkor ő süt valamit. Sok idő telt el a következő lépésig. Végre a könyvespolchoz ment, az alsó polc széléről kiemelt egy megfakult félkemény borítású füzetet, a lapjai közül újabb kis füzeteket vett elő (ezek halványbarnák voltak, borítójukon kékszegélyes vignetták, mindegyik számárfüles, a lapjaikon tintaceruzával vagy grafitceruzával írt elmosódott sorok, a lapok között régi naptárakból és újságokból kivágott receptek, az anyja és a nagyanyja fiatalasszony éveiből valók voltak; fontos volt az örökség, „ezt már a nagyanyám is használta”), mintha Vera számára kereste volna a jogfolytonosságot; amint tudomást szerzett a létezéséről, máris megkezdődött a bevonás, a ráhagyás, az összekapcsolódás – ez fontosabb volt a vanília, a porcukor, a liszt, a tojássárga, netán a mazsola, dióbél, fahéj, citromreszelék mennyiségénél –, egész este gyúrt, süttött, többször kipirult arccal beszaladt a szobába, némi zavarral azt mondta, hogy már régen nem süttött nekem semmit, most „kedve támadt, hogy összecsapjon egy kis ezt-azt”.

Tudtam, hogy csomagol is majd a süteményből, nem mondja, de elvárja, hogy azt is tudjam, nemcsak az én számomra csomagolja. Fölhúzta a ruhája ujját, így könnyebben nyúlt a lisztbe, kezét is gyorsabban moshatta meg sűrű időközökben, amikor tepsiket vett elő a kredencből. Karján a bőr ugyanolyan volt, mint a kútkerékot hajtó asszonyé, de nem az lepette meg, hogy olyan, mintha foltos itatóspapír lett volna (a pecsétek barnás-lilák), hanem az, hogy eddig még nem vettem észre a foltokat, pedig az ilyen változás nem hetek, nem is hónapok alatt megy végbe. El kell hoznom Verát mielőbb (nem gondoltam tovább a gondolatomat, hogy „amíg életben találja anyámat”), a receptfüzeteket ő örökli majd; mintha ennek tudata segített volna máris megerősíteni közöttünk a folyamatoságot. Nevetséges és agresszív vágy az ilyen. Attól, hogy valaki harminc, negyven, ötven év múltán kezébe veszi, amit az apja, a nagyanyja, a dédnagyanyja tartott a tenyerén, folytatódik valami? Editre azért emlékezem már olyan ritkán, mert se ideje, se alkalma nem volt arra, hogy pogácsát vagy hókiflicskét süssön anyám receptfüzeteiből? Ebből az ágyból is eltűnt a teste nyoma. Igaz, csak egyszer voltunk itt együtt, ötvenegy nyarán. Délben érkeztünk, másnap utaztunk tovább a mohácsi építőtáborba, hogy a sátorverésre megérkezzünk. Edit emléke már hiányzik ebből az ágyból, de Veráé nem. Az ötvenhármas nyarat itt töltöttük. Anyám talán őriz rólunk fényképeket, reggel megnézem a tála-lófiókban az albumot.

Néhány percnyi alvás után fölriadtam. Ez önvédelem volt. Meg akartam előzni azt, hogy az álmom a cellákba vigyen. Kiszabadulásom után sokszor álmodtam azt, hogy újra jönnek értem, és én újra ott vagyok. De mindig csak ebben az ágyban álmodtam a börtönről. Talán, amiért apámmal már nem találkozhattam, így akartam vele megosztani azt, amit soha nem mondhattam el neki? Láttam magam, amint ugyanebben az ágyban fekszem, és fölriadok attól az álomtól, amit álmodok. Láttam, ahogy föl húzódom a sötétben (ugyanerre) a párnára, föl húzom a lábamat (a paplan kipúposodik a térdem fölött), félig ülök már, a pizsamámat hozzátapasztja a veríték a hátamhoz, és láttam (így ébren), hogy arról álmodok, amint fölriadok a cellában. Hallottam egy kiáltást is, amire fölriadok: „Ne ordíts!”

A következőképpen lehetett volna pontosítani, amit láttam: az emeletes vas-

ágyon egyetlen szürke pokróc alatt fekszem felül, alattam ugyanilyen vastag és durva pokróc alatt fekszik egy másik ember; hideg van; tél van; Vácott vagyok a szigorított zárkában; örökösen hideg van; nem érzek mást, csak azt, hogy örökösen fázom, a pokróc alatt is, éjszaka; láthatóak a betonburkolás repedései; a meszeletlen fal repedései; az ágyvas rozsdafoltjai; az egyetlen vastag, durva pokróc sötét foltjai is (valószínűleg vérfoltok, bár hűgyszagot is áraszt a pokróc); látható, ahogy fölülök, mert meghallom a kiáltást; „Ne ordíts!”; mi az, hogy ne ordítsak? „Mit ordítasz állandóan?” Ezt a fiút halálra ítélték, három hétig volt a siralomházban, életfogytiglanra változtatták az ítéletét, de nem kiabál éjszakánként; látom az arcát, fölcsózik az alsó ágyból, hogy ne ordítsak (cserépes az ajka, beszáradt a szeme az üregébe, seb van a leborotvált koponyáján a jobb halántéka fölött); látom a saját magam álmát, amiből a kiáltása fölriasztott: futok (ezt álmodom) valami árpa- vagy rozsföldön (tehát: nyáron) egy folyó mellett (de a folyón jégtáblák vannak), az árpa- vagy rozsföldön házak is állnak, az angyalföldi régi kolóniákhoz hasonló málló falú szürke épületek, mély kapualjakkal, téglalap udvarokkal (oldalt a poroló), körfolyosókkal; Vera után futok, néha föltűnik egy kapualjban, az egyik emeleti körfolyosón, a roz- (vagy árpa) táblán, az úszó jégtáblákon; látom, hogy anyám jelenik meg az ajtóban, fölülök az ágyban (úgy, mint most). „Kiáltozol” – mondja.

Fölkeltem. Így bizonyosabb volt, hogy elkerülnek az álmok. Kislámpát gyújtottam, papucsba bújtam. A két ablak között a cseresznyefakomód. Kihúszom a felső fiókat. Itt volt régen a fényképalbum. Most fehérneműt, vászont tapintottam, frissen keményített huzatokat. A második fiókban az alsóneműk és a harisnyái mellett fémdoboz. Nem volt szaga, és ahogy kiemeltem, éreztem a régi ka-kaóillatot. A dobozban apám öngyújtója, egy fekete hajfürt kék szalaggal átkötve, egy tejfog és egy foszladozó hajnecc. A tejfog az enyém volt (anyám megmutatta néhányszor), a hajfürtöt nagyon régen nem láttam, de emlékeztem rá, hogy Veráé volt. A masni is. Ezeket régen nem tartotta anyám együtt. Kiraktam az asztalra a doboz tartalmát. Most láttam, ahogy Edit a kádban ül, fejet mos, összefogja a haját a füle mögött. A melle a szappanos víz színén úszott. A nyaka vonalát láttam, ettől az ívtől (mindig) nekifeszült a nemszervem a nadrágomnak; ha sötétben feküdtünk egymás mellett, akkor is ezt az ívet láttam meg először, mielőtt hozzáértem; ezt az ívet látom mindig magam előtt, amikor a különböző cellákban (nagy ritkán) magamhoz nyúlok; ezt látom évekig, bárkivel szeretkezek, s ha éppen készületlen vagyok, miközben már a fületem érik a várakozó lihegések, erre az ívre gondolok, hogy alkalmassá tegyem magam arra, amit sokkal inkább tőlem várnak el, mint én kívánok éppen.

Az egyetlen közös ittlétünk emléke a hajnecc, ezzel kötötte le a haját akkor, fürdés után. Néhány perc időnk volt még a vonatindulásig, kiültünk a kertbe a napra. Hol lehetett a hajnecc, anyám nem mutatta soha, nem akart emlékeztetni.

Láttam magam előtt, ahogy anyám egymás mellé helyezi, a dobozokba raktatja a tárgyakat, az ujjait láttam, amint meggömbülve érintik az öngyújtót, a gyermekfogát, hajtogatják a neccet, átkötik a fürtöt. Meghatározható volt a kapcsolata hozzájuk, és ebben a meleg tágasságban most elértem én is; pontosítható lett – az ujjai közvetítésével – az én hozzátartozásom is a tárgyakhoz, de nem elmozdulás történt, hanem kivilágosodás; láthatóak lettek az oly régen

homályba tűnt illeszkedések, a mindig is folyamatos (csak az érzések tartományából időlegesen kicsúszó) összekapcsolódások. Mintha anyám most lépne be – pongyolában, zöld düftin anyag, a nagy zseb helyén valami hímzés ugyanabból a zöldből –, mintha most riadnék föl abból az álomból, amelyben azt álmodom, hogy a cellában álmomban Vera után rohanok a málló falú ház függőfolyosóján; mintha most lépne anyám az ágyhoz, hogy mondja, „Kiáltozol?...” (látom rajta, tudja, hogy miért), a keze elindul az arcom felé, ülök az átizzadt pizsamában ugyanabban az ágyban, sötét van, látom, hogy a keze közeledik, de azért nem ér hozzám.

A régen félbehagyott mozdulatot fejezte be másnap reggel, és összekapcsolt olyan dolgokat, amelyek bennem már messzire csúsztak egymástól. Ugyanabba a dobozba csomagolta a süteményt, amelyikbe gyerekkoromban, Verának küldi, mondta (akkor érintette meg az arcomat). A háziruhája ujjá megint fölcsumszott (az itatóspapír-bőr, a lilásbarna foltok), fogtam a dobozt, azt feleltem, hogy Vera biztosan örül majd a süteménynek. Sokszor gondoltam rá, hogyan adom majd át az üzenetet. A dobozt a szobámban tartottam – a nyári konyha hideg volt, a falakon átütött a nedvesség –, de amikor a vagonajtó kinyílt, megjelent a zöld hócsizma, és a szél belekapott a fehér muszlin kendőbe (persze tudtam, *annak* a férfinak az anyjáié volt), szálnalmas igyekezetnek éreztem, hogy majd fent a házban kezdjem előszedni a dobozból anyám küldeményét, a hókifliket és a mandulával megszórt száraz süteményt. Amikor az arca az arcom közelébe ért, és még tovább közeledett, már nem láttam, csak éreztem, hogy a kötött sapka alól (zöld és sárga) kibukkan egy hajfűrt; éreztem a hideg bőr frissességét (egészen piros a fagytól, mintha magát a színt érezném, hiszen nem is látom, oly közel van); a kezem elindult, de a mozdulatot visszatartotta valami (érzés, és éppen ellentétben azzal, amelyik viszont előre tolta volna a fejemet; előre és feljebb, hogy könnyebben elérje az arca az arcomat), mert ugyan a számomra minden azt jelentette, hogy én az ő apja vagyok, de vajon ő mit érez?

Mozdulatlanul álltam. Hagytam, hogy annyi és úgy történjen, amennyit az ő érzései kívánnak. Csakhogy a két arc kitartott közeledése (még mindig nem érintettük meg egymást) fölkelte bennem egy másféle érzést is (amikor egy asszonyt így érintettem csak meg, nem a számmal a száját, még az arcát sem a számmal, csak az arcbőrömmel az ő arcbőrét; a sokféle felkínált, megragadható, elnyerhető lehetőség helyett, akkor, abban a pillanatban), ennyi fejezte ki számomra a közeledést, nem több és nem kevesebb.

Lecsúszattam a válláról a sportszatyrárt. Azt mondtam, hogy elkérhettem volna a gazdaság kis terepjáróját, de megszoktam, hogy gyalog járok, talán neki sem nagy fáradtság az a félórás út, amíg fölérünk. Ismerős terepen jártunk, arra gondoltam, hogy már negyedszer tesszük meg együtt ezt az utat az állomástól. Megkérdeztem, hogy Pista megint utána jön-e. Most nem jön. Belém karolt, nem könnyen igazítottuk össze a lépteinket, mert csak egy lábnyomnyi volt a járdán letaposva a frissen hullt hóban. Rögtön arról kezdett beszélni, hogy Pistát és a nevelőapját macerálják, mit gondolok, nem innen indult-e el a dolog. Hát mást vártam, nem azt, hogy csak ez érdekli. Nem karoltunk ki egymásból, de éreztem, hogy megmerevedik, miközben azt felelte, hogy jött volna akkor is, ha nem történik otthon (így mondta) semmi, és azt, hogy innen indul ki a dolog, nem

úgy értette, hogy tőlem, vagy akár miattam, de talán az erdészeti vezető beszélt valakivel, az is lehet, hogy jóindulatúan, hiszen megígérte, hogy megtud valamit rólunk, mégis ez lett a vége.

Azt mondtam, fogalmam sincs semmiről, a főerdészt azóta sem láttam, emlékezhet rá, milyen készséges volt, mi semmire se kértük, ő ajánlkozott, és ha mégis ez történt, akkor majd felelősségre fogom vonni; (hátitáskás fiú szaladt el mellettünk, megértettem, hogy kiabáltam, mert megállt, visszafordult, tátott szájjal bámult rám). Most nevetséges lettem Vera számára, gondoltam, még talán gyanús is, hogy valamit nem mondtam el neki, ami esetleg terhelhet engem (például, hogy megfigyelés alatt tartanak, s ha engem, akkor mindenkit, aki kapcsolatba kerül velem); talán erre gondol, hiszen a kiabálás eléggé szokatlan; s bár máris nem voltam olyan biztos benne, hogy valóban kiáltottam-e azt, hogy „felelősségre fogom vonni”, hiszen csak a kisfiú tekintetéből véltem, hogy ez kiáltás lehetett – olyan messziről és gyorsan fordult vissza –, ám maga a szöveg is (hogy „felelősségre fogom vonni”) nevetséges volt, hiszen kit vonhatok én felelősségre. Eltávolodtunk, miközben mindketten úgy tettünk, mintha a szűkülő ösvény miatt karoltunk volna ki a másiktól. Odafele rögtön seprőt fogott, amikor kinyitottam a ház ajtaját, mint aki már otthonos, eltakarította a havat a küszöb elől. Ugyanoda rakodott ki, ahová, amikor ott járt, elhelyezte a holmiját, a fürdőszobában is ismerősként rendezkedett, azt mondta, ne haragudjak, várható volt ezzel a marhasággal, most, hogy itt van, már el is vesztette a jelentőségét, hiszen az, ami Pistával és otthon történt, talán nincs is összefüggésben velem; sámlit húzott a cserépkályhához, leült, élvezte a csendet és a meleget.

Az ég tiszta volt, meghosszabbodtak az árnyékok, a nap eltűnt a Szentgyörgy-hegy mögött. Fát vágtam, lehordtam, rádobtam a hasábokat a tűzre. Elővettem a süteményes dobozt, kivettem az asztalra. Szedtünk belőle, visszaült a sámlira. Mintha természetes lett volna, hogy van házisüteményem. Szóval, ha neki kellemetlen, akkor igazán nem várom el, hogy meglátogasson, dobtam oda. Nevetett, mintha ezzel kívánná kiengesztelni, most olyan volt, mint aki idősebb nálam, és nem akarja éreztetni (csak éppen a nevetéssel), hogy gyerekes dolgokat fecsegek. Gondoltam, itt az ideje, hogy elmondjam, kinek a süteményét esszük és mit üzen neki anyám, de úgy ránk telepedett a csend, annyi minden úszott a mélyén, hogy hagytam tovább telítődni; (beszívárgott a padlórésekbe, az üveg és az ablakkeret közötti hasadékba, amit a keményre száradt gitt nem tudott eltömíteni, a kályha cserepei közötti illesztésekbe, a rozsdásodó ajtózárukba, megült a pókhálók szálain; a szoba meleg szótlansága összefolyt a havas udvar mozdulatlanságával, telítődött a mindent átfogó elnémulással). A pesti házkutatás hírei, a személyzeti osztály vezetőjének faggatásai, a veszélyeztetettségek indítékai összemosódtak a mindenre kiterjedő sötéttséggel (közös volt a rafinált kiszolgáltatottság, amelyben a fenyegetettség ugyan ritkán jelent csak meg közvetlen brutalitással, de az esélye mindig, mindenki számára közeli volt, és számítani lehetett arra, hogy bármilyen egyetértés hiányának, megtagadásának, egyetlen, az elvárthoz képest másfelé irányuló gondolat kimondásának lehetnek akár következményei is, hiszen ez így szokás, vagyis „együtt kell vele élni”, így) a csendben éreztem Verát; mintha azt kérdezte volna: hogy viseled ezt el, hogyan próbálsz mentesíteni magad, hiszen azt sem tudod, hogy mi

történik a hátad mögött, miben és mennyiben vagy más, mint akinek a mások által meghatározott körülmények között, a mások igényei szerint lenned kell; mintha ez lett volna a tekintetében, de persze csak „mintha”, mert valójában én gondoltam ezt.

Rágcsálta a hókiflit – a fogai fehérek voltak, hibátlanok –, azt mondtam, látod, erről eddig lemaradtál, ezentúl annyit ehetsz belőle, amennyit akarsz. Mind a ketten neveltünk azon, hogy végre megtaláltuk a hangot. Elmondtam, milyen volt az ovális porcelán tál, amelyben anyám a süteményeket az asztalra tette (madárminthás, zsolnai, a tollazat zöld, sárga és piros); elszántan kapartuk össze a külön-külön átélt események emlékeit, próbáltuk valamivel kitölteni az űrt, ami a múlt volt.

Megágyaztam. Az, hogy két kispárnát tartottam a kezemben, felelevenítette a régi kislány emléket, a hintőpor, a pelenka és a gumilepedő szagát. Kiválasztottam a puhább nagypárnát, a melegebb paplant, a hozzájuk való ágyhuzatot, átvittem a belső szobába. Segített a paplant a huzatba bújtatni, amíg én a lepedőt simítottam el, fölrázta a párnákat. Kint fölnyikordult a kútkerék, a szomszédasszonyom érkezett meg. Elmondtam Verának, miféle szertartás fültanúi vagyunk, mintha most már a kettőnk ottlétéhez is hozzátartozna, közösen vagyunk a tanúk, megkezdődik az együttes tapasztalatszerzés. Vera kérte, hogy oltsuk le a villanyt, nehogy megláthasson a szomszédasszony, amint az ablaknál állunk, és netán zavarba hozzuk a kíváncsiságunkkal.

Az asszonyt valamennyire megvilágította egy lámpaoszlop fénye. Most is fekete kendőjébe burkolózott, de az arca nem látszott, felső testét mereven előre döntötte. A kezét, a forgó kereket sem lehetett látni. A hó sebesen hulló fehér pontokban vette körül, előbb függőleges vonalakban, aztán a szélről majdnem vízszintesre váltott. Mintha hószobor hajladozott volna a csendes nyikorgás hullámain. Tapolca felől a Szentgyörgy-hegy nyugati széle fölött egy felhőktől mentes sávban világított a hold. Számomra nem volt szokatlan, hogy az égbolt tiszta és felhős szakaszai mint a mezsgyék váltják egymást, de Vera még nem találkozott ilyen látvánnyal. Remegett, hozzám simult, átkaroltuk egymást.

A szomszédasszony elindult. Bukdácsolva haladt a hóban, már eltűnt, amikor elengedtük egymást – az én kezem a vállát, az övé a derekamat – jó éjszakát kívántunk, arcon csókoltuk egymást.

Nem tudtunk a reggeli vonattal elindulni Pécsre. Le kellett még mennem a vadgazdaság telepére. Megállapodtunk a körzeti vadőrrel, hogy ha szükség van rá, kölcsönösen helyettesítjük egymást, most a húga temetésére utazott el. Szénát pakoltam fel a szánkóra, odaszóltam közben a raktárosnak, hogy legközelebb kap tőlem egy vasvillát, aminek nem repedt a nyele. Bement az irodába, fonnott kulacsban pálinkát hozott; köszönöm, én már bedobtam otthon egy kordyot. Gazsi, a vadőr is kap mindig egy stampóval, fogadjam el. Verának is töltött, bámulta, majdnem kiloccsantotta a pálinkát. Ugyanaz a törköly volt, mint az enyém.

Földdobtam a szénára egy zsák kukoricát, kértem még egy pokrócot, intettem Verának, hogy üljön mellém a bakra. Olyan volt a pillantása, mintha a Niagarához indulna helikopteren, csillogott a szeme, a pálinkától is, az utazástól is. Nekilendült a szán, kikanyarodtunk az országútra. Még gépkocsinyomok sem vol-

tak a frissen hullott hóban, a szántalp húzta az első csíkot. A lovak ismerték az utat, én is a lovakat, laza kantáron tartottam őket, csak akkor kellett segítenem nekik a szárhúzásokkal, amikor a korkováni kútnál rátértünk a régi bazaltfejtéshez vezető meredekre. Az őzek etetője a tetőn volt. Attól kezdve, hogy leesett az első hó, hetenként egyszer felhozta a szán a szénát és a kukoricát. Máskor is megtettem már ezt az utat, jól ismertem a csapásokat, a hó alatt a kiemelkedő nagyobb bazaltkövek helyét (ezeket a lovak is kikerülték, hátrapillantva közben, mint akik figyelmeztetni kívánnak); ismertem a buktatókat, a hirtelen lejtőket, amiken, ha nem voltak túl hosszúak, gyorsítani kellett, hogy a szán ne csússzon rá a lovakra. A legmeredekebb szakaszon a pofaszíjat tartva biztattam az állatokat, csak akkor ültem vissza a bakra, amikor a tetőre értünk, és nagy körökben közelítettük meg az etetőt.

Beszúrtam a villát a szénába, széthintettem az etetőben [a lány szeretett volna körbefutni, mert fázott, szeretett volna ugrálni a hóban, de ott maradt mellette. Nézte, ahogy a vasvillával elegyengette a szénát.

A férfi mögött közben megjelent, akiért mindez történt. A lány megmerevedett, mintha ő lenne az őz, neki kellene kiszűrni a mozgásokból azokat, amelyekben veszély rejlik. Az állat apró léptekkel közeledett. Nem látott még soha ilyent: egy őz szemét közelről. Sajnálta, hogy Pista nincs vele. A férfira pillantott – ennyit tehetett mozgás és zaj nélkül, hogy az állatot el ne riassa –, elmosolyodott, jelezve az őz közelségét]; azzal viszonztam az örömét, hogy a hóba dőlttem a villát – csúsztatva, hogy a mozgás minél tompítottabb legyen –, oldalt léptem, utat engedve az etetőhöz, de nemcsak az állatnak kívántam így segíteni, Verát is tanítani akartam arra, mit kell tennie, hogy ne riassa el az állatot; [most olyannak látta az apját, mint aki a tekintetével teszi kezessé az állatot, miközben kezével az őz pofája elé söpri a kukoricaszemeket.]

Kivettem a bőrtarisznyámból a bekészített üveg bort, elindultam az enyhe lejtőn. Vera úgy jött utánam, mint akinek feladata van, követnie kell. Már hallatszott az ugatás, de mikor a szőlőkarókból összeeszkábált kerítéshez értünk, a korcs megismert és elhallgatott. Elmondtam Verának, hogy Jeles Lajoshoz megyünk. Régen él itt a tetőn. Néha lejön, segít fát vágni, deszkát fűrészelni, megerősíti a szőlőkarókat, kikapálja a veteményest. Télen csak akkor mozdul ki a házból, ha elfogyott a bora.

Az istálló nádteteje szétrohadt, a bástya foghíjas volt, a felső sorok kilazultak, de a bazaltkövek erős alapozásukkal azért mintha kérkedtek volna azzal, hogy valaha összetartoztak (üzeneteiként a régi munkálkodásnak, a szívós tevékenységnek, miként a fészerek, amelyekben már régen nem álltak a kapálás, kaszálás után ronggyal, ékkel, különféle vasdarabokkal gondosan letisztogatott szerszámok, legfeljebb egyetlen sima nyelű, naponta fenőkövel élesített kapa, az kellett, akár használatban volt, akár nem, még akkor is a vállára vette a ház lakója, ha bort felhajtani indult el, ki tudja, mire lehet jó, akár csak a madzaggal átköthető foszló hátizsák, ki tudja, abba is mi kerülhet útközben; az üres fészerekhez hasonlóan az ugyancsak hóval belepert istálló, emlékeként annak, hogy volt itt mozgás egykoron, a bástyát meg kellett építeni, talyigával, lovaskocsival, télen száncóval fölhordott bazaltkövekből, nem is annyira a hegyoldal megtámasztásához, a ház elkerítéséhez, hanem illő szokásból, hiszen bástyának lennie kell),

a kutya nyüszített, lehajtottam a fejemet, ahogy átléptem a küszöböt; bent sötét-ség, a férfi a sarokban feküdt a szalmazsákon, pokróc alatt.

Nem volt öregember, talán két-három évvel volt csak idősebb nálam, elhagya-ta éppen az ötvenet. Svájci sapkában feküdt, koszos kockás ingben, nehezen ült föl, nehezen mozdította a jobb karját, véraláfutásos volt (részegen elesett, vagy az egyik környékbeli kocsmában verték meg), máris nyúlt az üveg után. Szertar-tásosan mutattam be Verát, mintha egy szalonban lennénk. Vertfalú a ház, a szoba jól tartotta a meleget, amikor égett a tűz a vaskályhában, de most nem égett. Begyújt a kedvemért. Miattunk nem kell, megyünk tovább. Köszönte a bort, azt mondta Verának, hogy én vagyok az ő gazdája, és doktor úrnak neve-zett. Keresgélt valami penészes dobozban, végre elővett egy konzervnyitót (né-met márkájú, remek kis fogaskerékkel), nincs rá szüksége, nekünk adja. Talán találta, vagy lopta. Vera megkérdezte, nincs-e láza, az elfeketedett arca miatt gondolhatta, hogy beteg. Semmi baja, mondta, ivott, és mintha egy történetet fe-jezne be, elmesélte, hogy ötvenkettőben, mikor a tényleges idejét szolgálta ór-mesterként, kétszer is fölolvastott a szemináriumi füzetből. Vera kérdezte, hogy van-e mosdóvíze, szívesen hoz a kútról. Kimenekült. Jól tettem-e, hogy fölhoz-tam? Nem túl gyors ez a beavatás az életembe?

Mikor már újra a szánon ültünk, elmondtam Verának, hogy a hegyi ember azért szólított doktor úrnak, mert néhányszor helyettesítettem a tanítónőt, mi-kor megbetegedett, aminek aztán híre ment. Láttam a pillantásán, hogy ettől máris visszacsúsztunk a múltam homályába, amelynek kitapinthatatlanok vol-tak a határai. Pedig a szánkóút talán elfeledtette vele, hogy miért is látogatott meg. De most más volt az arcán átfutó bizonytalanság, mint azon az estén, ami-kor az erdészeti vezető eljött hozzám. Mintha kezdett volna megbarátkozni az-zal, hogy bár ami történt, elfogadhatatlan, mégis tudomásul kell vennie; [én pe-dig, miközben beszélt, rátettem a kezem a kezére. Ezt nyugtatásnak szántam; délután is – már a pécsi autóbusz-végállomáson – arra gondoltam, hogy Pista keze és az ő keze alkalmas erre az érintésre.

Megérkeztünk. Apám kérdezte, ülünk-e taxiba, azt mondtam, hogy sétál-junk inkább. Elhaladtunk a színház előtt, kitérült a Széchenyi tér köríve, meg-szólalt egy harang. A tér felől fújt a szél, mintha sodorta volna a sarki áruhá-z és a könyvesbolt előtt siető embereket. Kucsmák, bekecsék húztak el mellet-tünk, előre kellett dőlni, egy asszony védekezően az arca elé emelte a kezét. Az utcák torkolata, a felgyulladó ívlámpák, az ismeretlen, lucskos kapualjak isme-rősek voltak, nem azért, mert jártam már a városban – tavasszal rohantunk le egy fiatal rendező Trabantjával hárman, facér tervezők, „azt a bemutatót látni kell, Boris Vian először Magyarországon” –, más emléket húzott a tér lebegése, háttérben a tornyok és kupolák: a krakkói vár sötét és piszkos vászonzalakkal takart, renoválás alatt álló termeit (legalábbis renoválást emlegettek a teremő-rök, akiknek az öltözőke ugyancsak sötét és pecsétes volt, meszes cipők, a feje-ken festékes újságpapírcsákók; bontás, építkezés, takarítás, az átmenetiség be-láthatatlan útvonala volt a kastély, a bástyasor, a folyosók, a nylonzacskóból hazait uzsonnázó turistákkal, elhordatlan malterosvödörökkel; mintha évtize-dek óta tartott volna az átépítés. Néhány helybeli mosolyogva kalauzolt ben-nünket a csatakos folyosókon, beszámoltak róla, hogy a paravánok mögött mi

volna látható, ha látható volna, egy keresztfolyosóból kivezető, nemsokára újabb keresztfolyosókkal megszakított, a vászontakarásokkal keskeny szűkített hosszanti folyosón, jobbkézre, de egészen közel, mintha egy alagút egyik oldala volna, megláttuk a felfüggesztett hatalmas gobelineket; tizenhatodik századi munka, évtizedekig készültek, szemből nem lehetett rájuk látni, – annyi hely nem volt, hogy hátralépünk –, oldalról, mint a moziban az első sor legszéléről, ezért megnyúlt minden, az arcok, a lovak, a trónszékek, a püspöki süvegek, a bárányok, a mellvérték, még hercegnők csatjai is, a csizmák, köntösök, a nyitott imakönyvek, a kútgemek, a gyümölcstálak, a boroskupák, a templomtornyok, megnyúltak és lebegtek, s egy-egy tenyérnyi helyen még át is nedvesedtek, ugyanis befújt a szél a málló falak lyukain, a kiszögellések fordulóiban hiányzó téglák között, ráfújta a hímzésre a lucskos havat; minden folyosókanyar olyan lett, mint egy végeláthatatlan útvonal stációja, ez az átmenetiség – amelynek a bűze áradt a malteros vödörökből, a teremőrök koszlott öltözékéből, a málló gobelinek szóttéséből, a habár évszázados, mégis a jelenidő keresztthuzatában álló hímzett tekintetekből, lombokból, nyergekből, bársonyhuzatokból, fémcsatokból, rozsdás pengékből, hajszalagokból, fonnyadt szilvákából és a sártól csatakos folyosói mélyedésekből –, nos, ez a penetráns átmenetiség olyan volt, mint maga az univerzum, hiszen aki Európának azon tájain halad, ahol az *ilyen* várfolyosók gobelin-termei kanyarognak, az bárhol lépked, ugyanezt a korhadó átmenetiséget tapossa, amely bármelyik szakasza is éppen egy utazásnak, a megtérés útvonala is – hiszen a megtérésre sincs más ösvény –, s miközben a férfi karolva haladt az egyre sűrűbb hóesésben, most a Bazilika kupoláját, az elmosódó tetőket, az ívlámpák sárga fényeit is olyannak látta, mintha mindez a gobelin hímzése lett volna, amely odafüggeszthető a többi mellé), megint egy kertes ház, megint egy küszöb, megint egy sárga selyem állólámpa; megérkeztünk, és bevezettek (megint) egy lakásba.

Nem tudta, hogy érkezünk. A konyhából jött ajtót nyitni. A sötétkék, apróvirágos selyempongyolán kékfestő anyagból varrt fodros kötényt viselt. Egyik kezével még a kilincset fogta, a másikkal máris megoldotta a kötény masniját, levált róla, csak föl kellett akasztania a mozdulat folytatásaként az előszobafogasra. Magasabbnak láttam, mint apámat. Ugyanolyan egyenes volt a tartása, ugyanolyan kéken égett a szeme. Mindkét tenyerét végigsimította két oldalt a derekán, ettől még egyenesebb tartású és még magasabb lett. A felső karomat fogta meg, eltartott magától, mint aki egy képet néz, de nem akar hátrálni hozzá, inkább a képet tolja el magától. Fejét oldalt hajtotta, nem szólt, éreztem, ahogy motoz az anorákom gombjai körül, leemelte rólam, a köténye mellé akasztotta, a kötött sapkámat is ő húzta le. Mikor már mindent bejárt rajtam a tekintete, azt mondta: hát te senkire sem hasonlítasz, se anyádra, se apádra, a nagyapádra se, de nagyon szép vagy.

Az ragadt belém, hogy anyámat mondta elsőnek. Máris úgy éreztem, kell nekem ez az asszony. Anyám van, apákkal bőven el vagyok látva, de a nagyanya hiánycikk. Végigvezetett a lakáson. Mindennek megmutatta a helyét, de nem úgy, hogy mit hogyan kell használnom, netán mire kell ügyelnem (mintha nekem ezt tudnom illene, hiszen ötvenháromban, egyesztendő koromban jártam itt); azt mutogatta, hogy mit mire használ ő a nap különféle szakaszaiban, hogy

a bútorok mióta állnak ott, ahol állnak; tíz perc alatt bejártunk egy negyedszázadot, az állólámpánál kötöttünk ki.

Apám leült a karosszékre, onnan figyelte, ahogy végigjártuk a lakást. Óvatosság volt a tekintetében. Mint aki nem tartja elképzelhetetlennek, hogy végighallgatok mindent, aztán szótlánul elmegyek. De az úr, mire végigjártuk a lakást, telítődött; mikor megérkeztünk az állólámpa világítótornyaival felszerelt szerény kikötőnkbe, már szétosztottuk egymást közt nagyanyámmal a tudnivalókat. Itt nem kellett rögtön összehasonlítanom mindent otthonom kellékeivel, mint az erdészházban. Elfogadhattam a saját, végre nem görcsös és kételyekkel teli ottlétemet.

Mind a hárman külön szobában aludtunk, én az ebédlő ablak melletti oldalfalánál álló díványon. Nagyanyámmal megállapodtunk abban, hogy a keresztnevünkön szólítjuk egymást. Arcon csókolt. Rövidre sikerült a csókja – mint aki nem akarja, hogy terhes legyen az érintés, szinte elszakította egy másodperc után az ajkát az arcomtól –, a tapintattól meghatódva arca mindkét oldalán visszacsókoltam. Apám mögötte állt, aggodalmat láttam rajta, de ez most nem nekem szólt, hanem annak, hogy vajon nem izgatja-e föl anyját a jelenlétem.

Kimentek, ott maradtam a közös megnyugvásunk satujában. Már nem éreztem a búcsút olyan föloldozónak, mint néhány perccel előbb. Mintha mindent csak azért tettem volna úgy, ahogy tettem, hogy nekik örömet szerezsek. Ez is szeretet, megilleti őket, de amiben én részesültem, az inkább a számukra adományozott elégtétel visszhangja volt, éreztem benne az elkésetttség melankóliáját; nem a magány pillanatnyi riadtsága volt ez, hosszú szomorúság inkább, s a mélabúban, aminek átadtam magam, körülfogtak a szoba ismeretlen rekvizitumai – mintha lassan forgatták volna mindegyiket –, ezek tehát a tárgyak, amelyek között leélhettem volna az életemet. Valóban ismerősek voltak. Nem azért, mert *ilyen* vázakat, nippeket és régi órákat láthattam éppen eleget – ha máshol nem, filmforgatásokon, a gyári kellékraktárakban –, hanem mert mintha éppen ezeket ismertem volna már régóta.

Kihúztam a komód felső fiókját. Nagyanyám azt mondta, mindent megnézhetek, pótolod csak be, amit elmulasztottál. Kiemeltem a fotóalbumot, kiterítettem az asztalra, de előbb összehajtogattam a csipketerítőt, mert az oldalak közül por és levendulamorzsálék hullott ki. Úristen, gondoltam, mielőtt fölöttem volna az első lapot, de hiszen nem érdekel; mintha otthon ültem volna kislányként (mi az, hogy otthon, hol?, mikor?, mitől lesz valami „otthon”?, kinek a jelenlététől?, meg tudom-e állapítani, el tudom-e dönteni, rendelkezhetek-e bármiféle bizonyossággal?); mintha otthon ültem volna (makacsul tartotta bennem magát ez az érzés, hogy a jelenlétem itt, ebben a szobában, miközben a fényképalbumot méregetem, *hasonlít* egy másik jelenléthez, amely viszonyítási pont, állandó); és ha a kezem nem mozdul, mert nem kívánom kinyitni az albumot, hogy láthatók legyenek a régi kendők, rakottszoknyák, fátyolos kalapok, kantáros férfi fürdőruhák és tiszti csákók, akkor ennek valóban nem más az oka, mint az, hogy nem érdekelnek, mert *ugyanolyanok* ezek is, legfeljebb mások viselik; nemzedékek fotókon megőrzött, néma, fárasztó, elzárkózó, üres, gőgös, mélabús, hányaveti tekintete, bojtok és paszpolok, már a komódfiókokba sincs kedvem belenézni, egyforma a szaga az abroszokba, a kaprichuzatokba, a keményí-

tett lepedőkbe préselt múlnak, émelyítő szappan és levendula; [s miközben a sötét szobában, amit csak a nagy régimódi kerekasztalra állított kis lámpa világított meg, még mindig nem tudta rávenni magát arra, hogy kinyissa a fénykép-albumot, küzdöttek egymással a lapok közé zárt arcok, mozdulatok, kellékek; erről volt szó, újra, küzdelemről; valakiknek a helyére kellett lépniük másoknak, akikkel ugyanúgy nem lehetett kapcsolatot teremteni.

Jobb keze hüvelyk- és mutatóujja közé fogta az első lapot. Fölemelte. Tükörfolyosón járok, gondolta, de hiába látok annyi mindenkit magam körül, egyedül vagyok; itt az anyám, holtbiztos, hogy ő az, holtbiztos, hogy ez a kislány a karján én vagyok, az is holtbiztos, hogy a nyugágy mellett az apám áll; róla ismerte föl a családi képet, az apja ugyanolyan volt, mint a másik képen, amelyiken az újpesti rakparti szobában a karjában tartja őt. Anyjáról semmit nem hallott még, az apja se mondott soha semmit, a nagyanyja sem; szerették ezek egyáltalán? Kereste a vonásait – fiatalabb, mint én vagyok most –, nem tudott kialakulni a női arc.

A nyugágy árnyéka; az elsötétedő vonalak és alakzatok a fűben, mintha vonultak volna, ahogy bizonyára a nap is exponálás közben; az árnyék volt egyedül élő, miközben ő a képek fölé hajolt; a bal keze az asztal szélén, a perem a csuklója alatt, a keze lecsúszik, ha a könyöke nem támasztotta volna meg a szék karfáján; attól, hogy a súlypont a karfán volt, az ujjak éppen csak érintették az asztalt. Oldalt fordította a fejét, hogy a kislámpa ne világítson a szemébe, mint valami kihallgatáson; mintha nem is ő nézné a fényképarcokat, hanem azok fagatnák őt monoton, évtizedek óta visszatérő mondatokkal, amelyekre nincs válasz. S mozdulatlansága, a zsibbadó bal keze, az elmerevedő nyakizmai miatt továbbra is úgy érezte, hogy amit maga előtt lát – az esemény, a lépés, az összefogódzás, aztán a futkosás –, ugyancsak merev és mozdíthatatlan.

Nyílt az ajtó. Az öregasszony jött be, széket húzott az asztalhoz, leült; akárha szereplője lett volna a fényképnek, bár ő nem volt rajta, csak az (*akkor még fiatal*) akácfa látszott, a havas ágai most is az ablak elé hajoltak; bámulta a fehér arabeszkeket, „ide készítettem neked ezt a képet”, hallotta; az ágak himbálódzása meg a szavak (mintha a hang is a mozgásban lett volna észlelhető) elevenné tettek mindent a fényképen, kezdték kirajzolni az anyja vonásait. Olyan volt arcának vonala is, mint a szemöldökének íve, büszke és nyugtalan. A fölfelé fésült hullámos szőke haja alatt a magas homlok a szlávosan széles állcsont ellentéte. Mikor az öregasszony is – szorosan mellette ülve – a fényképek fölé hajolt, ugyanaz az illat csapta meg, ami a komód középső fiókjából áradt. Hátradőlt, befészkelte magát – mint kislánykorában a párnákkal kibélelt díványsarokba – az öregasszony szavai közé; a képek halmazállapota is változott, filmből, enyvezett hátú ragasztó sarokból – a hang közvetítésével – történetté módosult, közben ő is szerepet kapott, másnap este, s a következő estéken] arra kértem nagyanyámat, hogy folytassa, mondjon el minél többet.

Így ismertem meg anyámat. S amikor színházból hazajövet – balett-bérlete volt, én a titkárságon szereztem bemenetet – a Széchenyi téren a taxiállomásnál azt mondta a Nádor Szálló felé mutatva: tudod, apád nagyon boldog volt, ha szombat délután eljöttünk ide habos kávéra és briósra, nos abban a pillanatban természetes lett a számomra, hogy akiről beszél, az apám, hogy ő az; így kisfiú-

ként jobban el tudtam képzelni (éppen azért, mert azt mondta: „boldog volt”, vagyis, hogy az apám számára sem ismeretlen az ilyen érzés). Nem kellett tovább szoktatni magam arra, hogy elfogadjam: „tehát ő az apám”; az lett, attól, hogy kisfiúként ült a kávéházban, itta a habos kávé, harapta hozzá a brióst. Láttam mellette nagyanyámat (aligha idősebb önmagamnál), egyenes tartással, szőkén, égőn világoskék szemekkel, nagyapámat szivarral, Jávor Pál-bajusszal (mint a fényképeken). Álltunk a hóesésben a taximegállóban, belekaroltam, vékony, csontos volt a karja (a bő ujjú, többnyire pettyes ruhák addig eltakarták), alsó karjával az oldalához szorította a csúszós úton az alsó karomat; te, mondta, bizonyára még az előadás hangulatában – így akarván talán viszonzni, hogy a szünetben bemutattam a rendezőnek –, nem akarsz beülni valahová? Hová? Nem is tudom, te valami diszkóba szeretsz, nem? Kapott két pusztit a hideg arcára. A Nádorba jó lett volna beülni haboskávéra és briósra, de tizenegy óra után ott már nem volt se haboskávé, se briós. Nem jött taxi, elindultunk egymásba karolva, apámmal is bizonyára ugyanezen az úton haladhattak föl a Szőlő utcáig az enyhe meredeken a szombat délutáni séták után.

Te, és ezek rendesei veled? Kiket tarthat *ezeknek*? Hát, a mostohaszüleid. Olyan természetesen mondta, mintha nem is a nagyanyám lett volna, hanem valami gyerekkori barátnőm, pletykásan, hogy most aztán jól kibeszélgetjük magunkat. Nem volt kedvem magyarázkodni, de hogy ne maradjon benne bizonytalanság, azt mondtam, hogy azért jöttem el most, mert otthon kellemetlenségei támadtak Jánosnak. Soha nem neveztem így apát, de most ez jött a számra, azt akartam, érezze, hogy akiről beszélek, közel áll hozzám.

Egymásba karolva haladtunk, úgy igazítottam a lépteimet, hogy ha netán megcsúszik, belém tudjon kapaszkodni. És azért is válaszoltam a kérdésére azazal a mondattal, mert hirtelen úgy éreztem, mintha meg akarnának fosztani valamitől. Azt is elmondtam, hogy van egy barátom, annak is kellemetlenségei támadtak, tudod, az egyiknek a személyzeti osztállyal, a másiknak a rendőrséggel gyűlt meg a baja, és lehet, hogy azért, mert mi ketten apámmal egymásra találunk. Mondd, kérdeztem ugyanolyan pletykálgató hangon, amivel ő kérdezett engem, nem tudsz nekem valamivel többet mondani arról, hogy tulajdonképpen mi történt? Mikor? Hát arról, hogy miért volt kétszer is börtönben, ne haragudj, nagyfi, ez most már rám is tartozik.

(Folytatjuk)

a szovjet mintájú emag kombájn emlékére

*már oldalról a fény
a napraforgóföld csillárai közül
omlik a sárga délután
nyulakat visz
lefedett kosárban
piros szemű öt-hat
fehér nyuszival lassan teker
csepel típusú női kerékpáron*

*szénakupacok
sok lila bordó meg kék virág
a vékonyderekű út másik felén a búza
festmény ez
ott bent az irodán*

*nyomja a pedált
abbahagyja
combja közé szorítva
a fölkkunkorodó ülést
szabadon gurul
aprókat mozdul a lába
s beletapos*

*karját széttárja
kiegyenesedik
és a célszalag után
lassul
a szénára dől*

*kezét a kék flanell bugyi alá szorítja
hullámszik a teste
a szája meg-megrándul
nyitva az eséstől a kosár
eltűnnek a nyulak
hatalmas ugrásokkal*

Hol jártál

Az ezernyi apró, szerteszéjjel rugdalt tipli, a hullámlemezek, lécek, raklapok, a szétszerelt pavilonok csővázai, dugig tömött konténerek, elhajigált papírdobozok, papírzászlók, újságcafatok, műanyagpoharak, ócska girbe-gurba drótok, széttúrt virágágyások, szakadt fóliák, dirib-darab filcek, sátorponyvarojtok, imitt-amott heverő csövek, csokipapírgalacsin, üvegzüzalék, eltépdesett ragasztószalagok, leszaggatott nyírfaágak, kiégett fű, aszfaltba gázolt lánc (gépjárművek!), gomb, aprópénz, törött támlájú padok, szögek milliószám, gumi és gumi – rengeteg.

Így kezdődött, ahogy most véget ér. Ugyanilyen elviselhetetlen hőség nehezedett a városra, ugyanígy kopácsoltak az ácsok, csőszerelők, dekorosok, ugyanilyen álmodás, viselkedés és émelyítő gyomor volt hangulatod meghatározója, mint amilyen ma, július 24-én meghatároz.

De legalább mára borult az ég, borult. És – nem, ez nem lehet igaz! – már dörren is. Amire heteken keresztül epekedve vágyódtam – itt van hát? Ó, bárcsak szakadna meg!...

Tejszerű párában/ködben a hegyoldal. Alig kivehető. Egyöntetűen szürke az ég. S íme: keményen, kitartóan, csattogva már esik is! Hólyagosan, habosan, szélesen hömpölyögve folyik az út két oldalán. A tegnapi kiégett gyp nyeli a vizet. Be szomjas, be szomjas a föld! Még látni a pavilonok helyét, ott a fű holdkórosan sápadt. Tuskók hevernek a járda mentén. A kerítéselemek itt-ott ki- és bedőlve. Rongyok, papír- és nejloncafatok áznak a konténerek körül. A raklapok magasan egymás tetején, téglaszerű lábaik között átlátni a szemközti bérházakra; a rózsaszín falú ötszinteseken sötét sávokban, mint a vér, csorog alá az eső.

*Hol jártál te barna kislány ilyen korán
Hogy ilyen harmatos a selyemszoknyád...*

Egész halom műanyagpohárral jön egy konyhai dolgozó, a kukából emelte ki. A társai ott turkálnak a nejlonok, kartondobozok kupacában. A sárga szemetesautó is megjött; a kapaszkodóról leugró fickó odaáll a kerítéshez, szembe a bérházakkal, muskátlis erkélyekkel/ablakokkal, és vizel, vizel, gyönyörűn! Meztelen hátán szigony formájú tetoválás; sűrű, gyapjas, ébenfekete szakáll van, a haja viszont gesztenyebarna és tüskésre nyírott. Lucskos, sötét kesztyűt visel, rálép a kartondobozokra, szétrugdálja, tépi, nyúzza, végül, amint kilapult, fölszedegeti egyenként, s ujjá közé csippentve vigyorogva viszi a kocsához. De nem dobja föl a többi szeméthez, egyelőre lerakja a jobb hátsó kerék mellé, a földre. A hasán is tetoválás: szétfeszített szárnyú galamb. A nyakán viszont ke-

resztben egy duzzadt ajakforma, alatta: ITT VÁGD EL, BABA! Utánuk kiált a srácoknak, kik a gimnázium felé tartanak: „Öcsém, de szép vagy!” Ketten is visszanéznek, kérdőn mutatnak magukra: nekem szólsz? Ám a fickó nem reagál, mintha nem is látná már őket.

Most meg ott lapátolja már a konyha bejáratánál a dirib-darab lécet, tiplit, izmos felső karján ujjni forradás, talán bicskázás emléke.

Szedik szét a kerítést. Két férfi egy-egy méteres csőrúddal jobbról-balról megemeli az elemet a sarkainál, harmadik társuk középen kicsit megtartja, aztán zsupsz, dől, caffan az aszfaltra. A tuskókból kimeredő kék oszlopok úgy álldogálnak elárvultan, sorban, mint a gönceiktől megszabadított halálraítéltek. Áznak a fák. Ez már csak amolyan pöttyögő eső, nincs igazán leve, a munkások nyugodtan jönnek-mennek, forgolódnak, verik tovább széjjel a faházakat, csavarozzák szét a maradék pavilonokat. Elmúlt hát ez a vásár is. A legneveetségebb év legneveetségesebb vására. Akár haza is mehetnék, ami dolgom még lenne itt (fölrni a *kilépő* kocsik rendszámát), az is röhej már. Honnan lépnének ki, ha egyszer kerítés sincs! A gyalogosok is nekibátorodnak, s jönnek át az eddig elzárt téren, keresztül-kasul. Sárga bőszoknyában, lapos cipőben, karján libegő, kopott szatyorral egy 45 év körüli nő. A bukszusoknál lelassít, jobbával hátranyúl, s ülepén megigazítja bugyiját.

*Hol jártál te barna kislány ilyen korán
Hogy ilyen harmatos a selyemszoknyád
Zöld erdőbe' jártam rezedáér'...*

Édes jó mamám! Szeretném hátrahagyni már mindeme kuplerájt. Annyira zakatol a szívem. Mert elszállíttathatnám haza ezt is, ezt a halom deszkát, s a még nagyobb halom talpfát, sőt az egész dobogót. Csakhogy a gyávaság visszatart. Meg amire magamban lépten-nyomon hivatkozom: az úgymond tisztesség. Vagy inkább a közöny?

De mikor látom, hogy a gazból miket szednek ki a máris hemzsegó guberálók: betonlapokat, hibátlan téglákat, egész doboz szöget. Én még ruhát sem tudok venni a fiaimnak. Vagy egy biciklit a kicsinek. Szégyellni bezzeg szégyellek a gatyába süllyeszteni ezt-azt.

*Zöld erdőbe jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'...*

Már tisztul a kép. Balra, a hegyen jól látszanak a szürke és piros palás házak, a fehér falakból mint szemek merednek felém a barna zsalugáteres ablakok. Ez itt a hegy lába előtti viszonylag sík térség. A vásárból maradt oszlopokon túl mesterségesen *létrejött* dombocskák, az út két szélén kamionkerék nagyságú sziklák, egyikre-másikra spray-vel ráfújva: SZERESS! LÉPJ LE! LE A KORRUPCIÓVAL, BUGYIVAL!... – és így tovább.

Áthúznak az autók, most már áthúznak. Az esőnek már csak itt-ott egy-egy tócsa őrzi nyomát. Szél lengeti az apró levelű nyírfát, melynek alácsüngő, vékony ágai elrejtene valamelyest.

Komolyan vettem ezt is – szűzanyám –, ezt a vásárt, mint mindent az életben! Ugyanakkor voltak olyanok (örök), akik egyszerűen meg sem jelentek. Mi-lyen igazuk volt! Én meg inkább még szembeszálltam a (majdnem azt mondtam: gonosszal) főnökömmel. Nevetséges vásár, nevetséges emberek! Kihúzni egy szőlőkötözéshez használatos műanyagszalagot, s nagy, ormótlan deszkára ráírni, hogy: PARKOLNI TILOS! – nevetséges. Az embernek méltósága is van, mondtam. Azért persze kihúztam, és odakötöttem fához, kukásedényhez, útjelző táblához. Jött kifelé az az ember, a Modellező Klubtól, érteni ugyan nem érttettem, amit kiabált, de a gesztikulációja szép, zamatos magyarságról árulkodott. Ahogy én húztam ki azt a sárga nyúlós vacakot, ő jött utánam, és szaggattá el. „Ne nekem mondja, jóember, én maximálisan egyetérték magával, de van itt egy szar ember, neki mondja...” Hogy ki az? Hogy hol van, mutassam meg neki azt a jankót! Megmutattam. A hangom elcsuklott, a szégyen, amihez semmi közöm, rám szállt, belém ivódott.

*...Zöld erdőbe' jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'...*

Fél perc alatt bukkan ki a busz a terelőútvonal másik végén. Ez is remek dolog, mármint hogy kihelyeznek egy táblát, és nincs súlya, foganatja. Ha már egy autó beszaladt – követi az egész sor. És mért is ne!

Ülni és figyelni, hogy lopnak-e. Amí látható. Mert utólag már föl nem nyit-tathatod a csomagtartót. Csak diszkréten! – volt az utasítás. Visznek itt mindent. S hogy kik viszik? Hát a bennfentesek, a kiállítócégek nyakkendős-nyári inges urai s hölgyei. Te meg egy lécet se mersz fölvenni, amit kidobtak, még egy szö-ge se. De legalább vizsgálhatod magadon a csábítás dilemmáját, ha-ha-ha!

Elmosódott felkiáltójel a hegyen a TV-torony.

Nem, semmi közöm a vásárhoz. Nem tudom, mért jöttem ide. Termé-zetesen tudom, mért jöttem – pénzt keresni, egyáltalán: tevékenykedni, de úgy igazából nem tudom, miért.

Háttal nekem, most lehajol, fenekét mutatja felém, s mintha földiszedret csi-pegetne (csip-csip), szedegeti a szétszórt szeget egy férfi. Mindent, ami ingyen van, amihez hozzá lehet jutni, ha görbe, hát görbe, le van szarva, majd kiegyen-getjük, nem igaz?

Ahhoz a nagy kupachoz hétszent, hogy lehajol! Persze előbb még körbecser-készi, úgy sétafikál, mint aki levegőzni jött ide, de a szeme már mint a motolla. Kis csokor virág (gaz) a kezében (talán alibi?), és most úgy dönt, beletúr a ron-gyokba. Természetesen finnyásan, két ujjal csupán, mintha mozdulatával is mondaná (annak, aki netán nézi!), mi az isten ez itt, hő! Ám tíz másodperc sem kell, s már könyékig a trutymóban; szegény papa, te már a huszadik vagy, aki kincset remél abban a kupacban!

És azt hiszem – anélkül persze, hogy ezt előre megbeszéltem volna magam-mal –, azt hiszem, még azért is jöttem ide, hogy ne legyek otthon. Mert ahhoz, hogy igazán együtt lehessünk, ahhoz el kell néha mennünk. Már jó ideje képtelen voltam együtt lenni. Így tehát most mégiscsak jó itt, itt a kavicson, ezen a kiégett, lehugyozott gyöpön.

Újabb alakok tűnnek fel; ballonkabátos bátyó, svejcisapkában, fekete posztócipőben drótot gyűjtöget, tűzre való lécdarabot. Ahogy most elindul át az úton (kinézhetett valamit), félelmetesen bizonytalan. Nem csoda: orrán szódásüveg-alja szemüveg. Fél óra, és már teli a kis kordé tiplivel, a kerítést kifeszítő karóval. És még tovább gyűjtöget az öreg. Néha átnéz rám, de azt hiszem, nem lát el idáig, vagy ha mégis, gondolhatja: nem ellenfél a muki. Ami igaz is. Vigyed, papa, melegedj télen a tűzénél, remélhetőleg lesz tél, és remélhetőleg te is leszel még!

Füledt a levegő, még mindig füledt. Mégis, legalább esett kicsit. Ahogy véget ér a vásár, a teljes levonulás, megjön a hűvös, szeles idő. Amit négy héten keresztül mindhiába vártunk. Verebek ugrándoznak az aszfalton, egész csapat, annyira megszokták már az ember s a gépek közelségét, hogy sorra gázoltatják el magukat. Öngyilkos verebek? Meglehet. Minden meglehet. De inkább csak eltunyultak, átvették az ember természetét, azt hiszem.

*Hol jártál te barna kislány ilyen korán
Hogy ilyen harmatos a selyemszoknyád
Zöld erdőbe' jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'...*

A gimnázium udvarán találtam meg azt az embert, aki az összekötőm kellett volna legyen. Széles orrcsontú, aprószemű, s valahogy mintha *leszázalékol*t lenne. Söprögette a szemetet; nagy, cserepes mancsával körbemutatott a salakpályára és az étkezde üvegverandája közti térségen. Hogy ez mind az ő területe. Meg amott az aszfaltozott placc. Be nem enged ide autókat. A főgondnok személyesen bízta meg. Ha megsüllyed a bitumen, neki kell rendbehozatnia. De ha nem áll rá semmilyen tragacs – hiba egy szál se, s a boríték *nyomós* lesz. Kezet ráztunk. Mintha a szemembe fröccsent volna a nyála, elfordultam, bal hüvelykemmél megtapogattam a becsapódás helyét, szerettem volna kifordítani a szememet, hogy szép, egyenes pillantású legyek, mint a belgrádi Drugo Vojevs hitvese, a Zebellus. Istenem, de drága volt nekem az itteni lét! Két pintes tonicot, fél rúd Konzum-stifoldert, hét darab vasutas-csokit, azonkívül zsömlét, kiflit, fonott kalácsot, hűtött kakaót, sajtot, tucatszínű rágógumit pusztítottam el eddig. És még mindig nincs vége. Tegnap be kellett mennem a centrumba vékony anyagú, szellős pulóvert venni, mert azt hittem, megvesz az isten melege.

...Nem átkozlak kisangyalom nem szokásom...

Az én fiaim olyan szegények, mint az apjuk. Heteken keresztül csak este találkoztunk. A nagyobbiknak kell majd egy táska szeptemberre, egy megfelelő nadrág, amely még nem lyukas, télre csizma, csizma az kell. A kisebbik viszont tényleg megérdemelné már egy új bicajt. Semmi újat nem kapott, csak amit a bátyja már széjjelnyúzott, félretaposott, kikoptatott.

Ereszkedik le az este. Kuttyákat hoznak le a térre sétálni. Itt elengedik őket, hadd hemperegjenek. Minden kiemelkedőséget oldalba hugyoznak.

Mit mondjak: elfáradtam.

Kijön egy srác, és dobálja maga elé a kavicsot. Megy át a téren, ezen a park-szerű valamin, és minden lépésnél elhajít egy szemet. Nyúlánk, rövidre nyírt hajú fiú, fényes melegítőben, ejtett vállú fehér pólóban. A virággruppnál balra kanyarodik, és eltűnik a bérházak között. Ott egy bácsika kockás flanelingben. Amott meg vállán viszi gyereket egy férfi. A parkolóban két adidas-blúzos leányzó ütöget.

*Hol jártál te barna kislány ilyen korán
Hogy ilyen harmatos a selyemszoknyád
Zöld erdőbe' jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'
Nem átkozlak kisangyalom nem szokásom
Csak a mosdóvized vérré váljon...*

A kis ember, akit meg kellett volna akadályozni abban, hogy összeszedje a tipliket, dirib-darab léceket, karókat, mert (főnöki utasítás) – menjen a p...ba, szüksége van a szövetkezetnek (magánkézben az egész!) télen tüzelőre.

Ócska, nagyon-nagyon szar ember volt a főnök, igaz ugyan, hogy meghívott egy limonádéra (mindegy, hogy nem kértem), viszont a tartozását a szalagok árából, plusz a füzetek árát nem fizette meg. Velem persze le akarta íratni, ki nem adta vissza a lámpaelemet, sípot, s noha gyanítottam, hogy egyik rokona a szarka, nem nevezhettem meg bizonyíték hiányában. De: ő lopott az örök közül legtöbbet, mindenki tudta. Mi volt hát az én feladatam? Az örök őrzése? Nevetés! Éjjel kétszer indultam ellenőrzésre, ez volt a hivatalos megnevezés, bennem ugyan szikrája sem volt az ellenőri ambíciónak, fáradt voltam, iszonyúan álmos, attól tartottam, elvétem egyszer a lépcsőfokot és nekizuhanok valamelyik ajtónak, talán föl sem bírnék kelni. A hölgy, akivel egy helyre voltunk beosztva, tojt az egészre, nekem kellett volna meggyőzőnöm feladatunk fontosságáról.

*...Nem átkozlak kisangyalom nem szokásom
Csak a mosdóvized vérré váljon...*

A Csöcsös Marcsák meg halványzöld csalánrojtokban, fekete övvel! Egyik-másik cilinderrel a fején végiglejtett a dobogón. S este már a *Főhadiszállás* bejáratánál, a rögtönzött előadáson mutatták be kiemelkedőségüket. Úgy nyúltak el a fővenyen, mint részeg kacsák az eperfa-almon. Az automobil ablakából rálátunk ezüstszállal díszített bugyijukra. A csámpás fülű fősofőr olajos mancsával lágyan érintette a dudát, de nem nyomta meg.

*Hol jártál te barna kislány ilyen korán
Hogy ilyen harmatos a selyemszoknyád
Zöld erdőbe' jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'...*

Fiatal, zsíros hajú barna lány hordta a 4-es pavilon kisebb tartozékait. Egyszer egy fiókot vett a fejére, s mezítláb, fehér, egyrészes, de hátul mélyen de-

koltált fürdőruhában egyensúlyozott a tüzes aszfalton. Nem látszott rajta semmi szégyenérzet, s bizonyára igaza is volt. Mégis furcsa volt kicsit, ahogy combja belső falának hormonzavarról árulkodó, sűrű, ébenfekete szőrzetét villogtatta. Ilyen dús bajuszt szeretett volna mindig boldogult felmenőm, a néhai Krebsz Toncsi. Drága ükapám, láttál-e valaha kifeszített szárnyú kányát fehér selyembélésű cylinderból kinyomulni úgy, hogy feje gyapjában csőre veszett? És ez még itt egészen fiatal *varnyú*. Miket mível az ilyen, ha egyszer kiszabadul zsákjából?!...

*Nem átkozlak kisangyalom nem szokásom
Csak a mosdóvized vérré váljon
Törülköző kendőd lobbót vessön...*

Folyton álmodom. Tegnap is álmodtam. Még reggel is. Mintha e rövid lefutású élet ezáltal meghosszabbodhatna. Tegnap a pontos j-ről és az ly-ről álmodtam. A pontos j egészen sovány volt, hosszú sor végén állt, állát leszegve, szomorúan.

*Zöld erdőbe jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'...*

„Nos, barátaim – így szólt a fősofőr, még akkor este, a buszban –, mindeme bomlottság még semmi ám, semmi! Errefelé az a szokás járja: a disznó farkát levágják a szűrást megelőző estén. Így egész éjjel elvérezhet, s reggel csak bele kell bökní a *gyilokkal*. Míg éjjel a coca vérzik, a gazda nyugodtan alhat: beindítva a halál! Talán még szerelmeskedhet is az asszonnyal. Könnyebb is két farokkal...”

Bizonyára mondott volna még egyebet is bölcsen s melengetően, de már akkor jöttek a népviseletbe öltözött menyecskék, s mielőtt fergeteges táncra perdültek volna, öklükkel bolondosan megdöngették a busz oldalát:

*Hol jártál te barna kislány ilyen korán
Hogy ilyen harmatos a selyemszoknyád
Zöld erdőbe' jártam rezedáér'
Fáj a szívem majd meghasad a babámér'
Nem átkozlak kisangyalom nem szokásom
Csak a mosdóvized vérré váljon
Törülköző kendőd lobbót vessön
Attul tégöd a jóisten meg se möntsön*

Szétgurult szavak

*Merre, merre, merre keressük az
eltékozolt szavakat? Jambikusan lejtő
dombok mögött, dárdaként égbefúródó
fenyvesek mélyén? Óseink hallgatásában,
anyánk elfáradt nyelve alatt? A karcsú
í-k, pocakos ó-k, sunyító é-k mint
szilettek foszlanak szét az alkonyi
ködben, őszi esőben, elherdált jövőben,
botló paripák rezgő szügyén. Hová tűntek
mutáló káromlásaink, a süvöltő nem-ek,
sípoló miért-ek, dübörgő tovább-jaink?
Szétszakadt mozivásznak mögül, macskakövek,
házszámok, utcanevek alól fölbuzognak
az emléktöredékek. A palackból
ránk kacsint a savanykás szellem. A címkék
lekopnak, a lábnyomok egymásba folynak,
házaink földig hajolnak. Szétgurult
szavak? Ez egy józan vers. Ez egy
felemás-leltár. Egy képtelen krónika közepe.*

(po)rondó

*amikor bennem egy költőcske vész el
hajamba túr egy párnás női kéz
hogy tisztában lehessen az egésszel:
az élet üstje lassan megemészt*

*kölyök-koromban jól kevertem én is
fejem fölött csak tangózott a búzás
oly könnyednek tűnt minden akkor mégis
mint államelnöknek a kutyaúszás*

*nekem most fűzfák intenek akácok
magyarok tótok szerbek demokráczok
s ez mindhalálíg tisztelendő gesztus*

*miközben fürdők részén leskelődöm
tudják a nők hogy halvány lila gőzöm
de néha mégis felsikoltnak: jesszus!*

KÁNTOR LAJOS

MŰVEK ÉS EMBEREK

Romániai szemle VI.

Emberek igen. De művek? Ugyan hol vannak a művek a tévéadásokban?

Nem fogok itt vitatkozni azokkal, akik (már régebbtől fogva) a filmet, (újabban) a televíziót kizárják a művészeti ágak (lehetőségei) közül. Vannak ugyan tévés-ellenpéldáim (is), amit azonban immár hetek-hónapok óta mondandó vagyok, az kifejezetten az emberekhez – és csak közvetve a művekhez – kapcsolódik. Bár végső soron műnek, a legmagasabbrendűek közé sorolhatónak volna mondható egy demokratikus ország, egy működő civiltársadalom, amelynek kialakulását a leginkább talán épp a televízió segíthetné. (Mármint a mass media s a művészetek határterületéről.)

A hiány oldaláról közelíték a kérdéshez. Nem a demokrácia és a civiltársadalom hiánya felől (ezt is tehetném), hanem egy olyan hetet idézve föl az 1990-es tavaszából, amikor ugyan karnyújtásnyira volt tőlem a tévékészülék, sőt a szállodai szoba ágyából távirányítással válogathattam kilenc csatorna színes vételéből, ám pontosan az az egy hiányzott, végtelennek tűnően, amelyre igazán kíváncsi lettem volna, akár fekete-fehérben is. Az egyetlen érdemi visszakapcsolást az évek óta emigráns prózaíró, Paul Goma kemény, tartásos nyilatkozata jelentette az egyik francia tévécsatornán, pár nappal a tragikus marosvásárhelyi napok után. Mindezt – a hiányt – Párizsban éltem át, a Könyvszalón vendégként, fizikailag és már-már lelkileg is betegen, minthogy éjjel-nappal telefonon sem sikerült összeköttetést teremtenem az otthoniakkal, Kolozsvárral vagy Marosvásárhellyel.

A hiányról beszélt, ha jól emlékszem, még decemberben, Mircea Dinescu is a bukaresti televízióban. A tegnap még disszidens, üldözött költő beszélt (azóta az Írószövetség megválasztott elnöke), a romániai forradalom egyik vezetője, hiteles (alkatilag meghatározott) forradalmár. Dinescu frappáns meghatározását azóta őrzöm emlékezetemben, hiszen egy helyzet lényegét foglalta össze, a következőkben: „Adjuk vissza a televíziót a magyaroknak!” Ezúttal nem arra gondolt, hogy induljon meg újra a bukaresti magyar

adás (ez zökkenőmentesen, hamar megtörtént – hogy miképp és milyen eredménnyel, arra még visszatérek), hanem a budapesti tévés-segítségre, a politikai és kulturális műsorok szerepére Románia lakosságának valós tájékoztatásában (amiben szintén segítséget adtak a jugoszláviai, bolgár, sőt a szovjet stúdiók). A kitűnően fogalmazó bukaresti lírikus tulajdonképpen azt igényelte, hogy a már „szabad”-nak elkeresztelt román televízió álljon talpra, s a sokéves hazugsághullám és tömény unalom sugárzása után végre vállalja szerepét az ország, a társadalom életében – az emberek (és nem egy szörnyeteg család!) érdekében. Vagyis, megköszönve az addigiakat a szomszédoknak, a román tévések aktivizálódását, az intézmény megújulását sürgette.

Az igazsághoz tartozik – bár ki tudja, hány igazság van, és melyik lesz a történelmileg hitelesített igazi?! –, hogy sokunk számára december 22-én délben kezdődött az intenzív kapcsolat a kis képernyővel; akkor, amikor a régi diktatúra szigorú bejelentéseit (temesvári, majd országos szükségállapot), beszédes szüneteket, „zenés betéteket” (indulókat) követően a központi tévéstúdióban megjelent egy civil-csapat, néhány katonával együtt, és tudatták az országgal a televízió épületének elfoglalását. Újra kellene nézni ezeket a képsorokat, mert a megrendüléstől, az öröm könnyeitől, de inkább a feszültséget oldani kezdő zokogástól homályos volt a látásunk; szóval újra kell majd nézni ezt az első, manipulálatlanul szabad, direkt adást, hogy rögzítsük, kik is voltak jelen. Én három arcra emlékszem határozottan, a román irodalom és művészet három ismert személyiségének arcára: a Dinescuéra és két színészére, a Caramitruéra és a Sergiu Nicolaescuéra (őt mint ügyes kémfilmek, politikailag vörösre, és egyidejűleg háromszínűre festett mozgalmi krimik rendezőjét és főszereplőjét tartottam előzőleg számon – szemben a Hamletet alakító Caramitruval). A harmadik híres bukaresti színészt, Victor Rebenciucot később láthatta az ország, Eminescu sajátos felhangú („idegenekkel” szembeállítóan nagyromán) *Doináját* mondani – mi, kolozsváriak előbb és egyértelműbben találkozhatunk vele; én személyesen december 22-én délben, majd késő délután; először vagy húsz méter választott el tőle, ő a (volt) megyei pártbizottság erkélyéről beszélt, én lent a tömegben álltam (meg), volt (és leendő) tévés-kollégám, barátom, Csép Sándor lakása felé, onnan pedig a helyi lap – estére kiderült: a *Szabadság* – szerkesztősége felé sietve; pár órával azután, néhány magyar társammal és a regényíró Augustin Buzurával együtt ugyanazon épület kapujában találkoztunk össze Rebenciuc-kal, egy kézfogás és pár röpké szó erejéig. (Előző este lett volna Csehov-bemutatója, vendégszereplőként, a kolozsvári román Nemzeti Színházban, de helyette mások mutatkoztak be a város központjában – mint gyilkosok és áldozatok.)

A következő napok kronológiáját, beleértve a bukaresti tévé közvetítéseit, valószínűleg nem azok fogják rögzíteni, akik Bukarestben vagy valamelyik erdélyi, bánsági városban, faluban éltek meg őket, cselekvően (vagy szenvedően). De azokra az éjszakákra milliók emlékeznek majd, amelyeken a gyorsan szemétdombra, máglyára került párttörténetek „ki kit győz le?” kérdése élőben volt látható, hallható. Függetlenül attól, hogy az egyszer megírandó (igaz?) történelemkönyvekbe miképpen kerülnek be a temesvári forradalom utáni napok, és hogyan minősülnek – a bukaresti egyenes adás a televízió épületéből, épületéről, az épület körüli térről, az asztalnál ülő bemondók és küldöttségek (köztük hirtelen átváltozó önjelöltek!), legfőképpen azonban Ion Caramitru segélykérései (a rádió útján is) olyan drámát szerkesztettek össze, amely valószínűleg párját ritkítja az újabbkori európai históriában. (A hónapokon át folyó segélyszállítmányok részben e látványból eredeztethetők.) Ide tartozik sokunk életének eddigi leghosszabb (órákan nem mérhető!) éjszakája, karácsony első és másodnapja közé ekelődve: hajnalig vártuk a bejelentett videofilmet a Ceausescu-házaspár kivégzéséről, ám mindegyre csak magyarázatokat kaptunk a késésre. A „teljes” felvétel bukaresti közvetítése még május elején is várat magára...

És ezzel már át is léptünk a tévé jelenébe, amely – nemegyszer vélhető így! – múltjával szoros kapcsolatban áll. A manipulációkra utalok, azokra, melyeknek egy részét a sajtó (nem csupán a történelmi pártokhoz tartozó, hanem a magát függetlennek mondó is) sűrűn szóvá teszi; a „másik” részét a romániai magyar lapokból és közvetlen tapasztalásból lehet megtudni. Gondolok itt a március 19. (illetve március 16.) utáni marosvásárhelyi eseményekre, még korábról pedig a magyar iskolák, egyetem, főiskolák körüli vitákra, a Vatra Româneasca nevű, kulturálisnak álcázott, lényegét tekintve azonban nemzet- és fajvédő, magyarellenes egyesület tevékenységére. Ha megpróbálunk eltekinteni (jóllehet ez kizárt!) a nemzetiségi „érzékenységektől”, akkor is van bőven mit a bukaresti tévé szemére vetnünk a január óta eltelt hónapokból. Hogy talán a legjellegzetesebbet mondjam: a genocidiummal, a forradalom vérbefojtásának kísérletével vádoltak késő éjszaka közvetített pereinek nézői tanúskodhatnak róla, mit nyújtanak a tévé útján a (készüléknél) kitartó százazreknek (?) – és mit nem nyújtanak, csupán mímelve a tényfeltárást, az igazságtevést.

Van egy ennél mulatságosabb, illetve groteszkebb, korábbi napszakokban sugárzott állandó műsorszám, amely azonban mégsem olyan mulatságos, mint a külső szemlélőnek tűnhet – és amely nem teljesen független a perek tárgyalótermeiből kapott képsoroktól. Természetesen a parlamenti közvetítésekre utalok. Nem mondok újat vele, ha caragialei színházi élményeinket idézem az ideiglenes „honatyák” vitáival összefüggésben. A világ az ilyenyszerű jelenségeket perzsa vásár néven tartja számon, de e hangzavar, felugrálás, mikrofonhoz futkosás, a hely feltételezett méltóságával mit sem törődő nevetséges kicsinyesség, nyegleség, a mögöttük rejlő szemlélet igazán pontos, telibe találó leírását a világhírű *Elveszett levélben* és a többi Caragiale-vígjátékban, -karcolatban találjuk meg, illetve a Caragiale-világról szóló egyik legutóbbi (e szemlében nemrég méltatott) könyvben, Mircea Iorgulescu esszéjében (*Eseu despre lumea lui Caragiale*). Párizsi találkozásunkkor a *Jelenkor*ról s a jelenkorról is váltottunk pár szót a román irodalomtörténésszel; most (1989 nyara óta már) onnan távolról szemléli azt, amit olyan meggyőzően jellemzett. Iorgulescuval, a iorgulescukkal bizonyára több esély volna a panoptikum kezelésére, amivel a mind élesebben bírált, furcsa szövetségeket vállaló ideiglenes elnök kísérletezik; hát persze, maga is részese e csak belülről megérthető világnak. Az, akit egyesek szívesen látnának az elnök székben, a filozófus-író Gabriel Liiceanu viszont (Iliescuval ellentétben) már ide, a művészeti-irodalmi szemlébe tartozó személyiség. Václav Havel román társát, politikus-megfelelőjét felkutatni, megtalálni azonban korántsem könnyű, még ha Liiceanu szellemi rangja, tekintélye bizonyos értelmiségi körökben kétségbevonhatatlan is. (A márciusi budapesti magyar-román dialóguson, a Béla király úti vendégházban, majd Párizsban volt alkalmam erről személyesen meggyőződni.) Mindenesetre némi bizakodásra ad okot, hogy a szenátor- és képviselőjelölt-listákon immár nem csupán tegnapi él-aktivisták és naftalinból kibújt régi-régi politikusok szerepelnek. A közélet porondjára léptek a szellemi front olyan képviselői is, akiket én (naivul?) máig „csupán” esszéistaként, költőként, prózaíróként, publicistaként tartottam számon.

A porondra kilépés egyik – legfőbb? – eszköze épp a televízió. Ismét hónapokkal korábbi emlékeimet hívom elő. Amikor már-már elviselhetetlenül gusztustalanná vált a „látható” hűségnyilatkozatok sorozata (a Ceaușescut utolsó napig kiszolgáló ortodox főpap ugyanúgy megjelent a „forradalmi” képernyőn, mint a tegnapi központi bizottsági aktivisták küldöttsége), egy-két kerekasztal-beszélgetésben hallhattuk végre megszólalni a román nemzet lelkiismeretét. Alexandru Paleologu, Octavian Paler, Andrei Pleșu és társaik tulajdonképpen azt tették szóvá, amit sokan éreztünk: nem lehet a múlton, a közelmúlton ilyen könnyen túllépni, nem lehet meghaladni politikai nyilatkozatokkal, a cégtábla átfestésével – amire már az első hetekben volt bőven kísérlet, és ami mára központilag felerősödött irányzatnak mondható. Mélyreható gazdasági, társadalmi – és fel-

fogásbeli változásokra van szükség. Önkritikai szemléletre, teszem én hozzá, illetve hangsúlyozom azt, amit jószerivel a Caragiale-vonal követőiben, egy Iorgulescuban (és társaiban?) ismerek föl. Talán ha végre előkerül a dobozból Lucian Pintilie sok évvel (évtizeddel?) ezelőtt oda bezárt Caragiale-filmje, a *D'ale carnavalului* (Farsang), egy egész nemzet vallhat színt: el tudja-e viselni a hősiség-ösiség nevetségesen hosszú ideig viselt pózai után a komédia tükrében felmutatott önarcképet?

Egyelőre még a kerekasztaloknál tartunk. Az új szakasz művelődésügyi minisztere, Plesu (civilben művészettörténész, filozófus, esszéíró) és három helyettese – köztük a diktatúra idején főellenségként üldözött, az első kötetig sem engedett iasi költő, Dan Petrescu s a *Hét* leváltott főszerkesztő-helyettese, Horváth Andor – olyan csapatként mutatkozott be a tévé nyilvánossága előtt, amelyet (vajon túlzok?) bármelyik ország megirigyelhetne. Nem az államhatalom, hanem a kultúra képviselői szóltak meg általuk. Jó volna hinni, hogy egy ilyen csapatot nem lehet megbontani, hogy egy ilyen csapat életképes a kormányon belül. (Az első erős kétely akkor merült fel az emberben, amikor köz-hírré tették: Dan Petrescutól elhatárolódtak, illetve megrovásban részesítették, amiért a budapesti dialógus napjaiban, a vásárhelyi eseményeket követően a Vatra Romaneascăt megbélyegezte, a román nemzet tehetetlenségének merte nevezni ezt a nacionalista, álkulturális szervezetet...) Láthattuk-hallhattuk az említetteket egy másik, tévé által is sugárzott eszmecsereben állást foglalni: még a pest-budai tanácskozás előtt fejtette ki például Andrei Plesu, hogy a „kisebbség” fogalma nem csupán nemzetiségi-etnikai értelemben használandó; hiszen a nemzeten belül kisebbség az is, amely bizonyos szellemi szinten közelít a kérdésekhez, s így felül tud emelkedni az elfogultságokon.

A romániai magyarság lehátasosabb fóruma – legalábbis potenciálisan – ugyancsak a televízió. Ha itt is megpróbálunk az első jelekig visszalapozni élményeink sűrűjében (nem a felszámolás előtti évekre gondolok), a főadásidőben sugárzott 1989. karácsonyi több nyelvű felirat, az egész országnak küldött ünnepi jókívánság tekinthető kiindulópontnak, viszonyítási alapnak. Innen a Szatmáron, március 15-én koszorúzni akarók ellen fölemelt és lesújtó láncokig, a marosvásárhelyi botokig, fejszéig nagy a távolság – de időben sajnos nem olyan hosszú (szűken három hónapnyi) az út. A közben újjáalakult bukaresti magyar tévéstáb, a háromórás hétfő délutáni adás ebből a hol örömeket hozó, hol nagyon elszomorító jelenségsorból, folyamatból igyekezett kiragadni a főbb pillanatokat – az öncenzúra azonban mintha ott benn, a központi tévéstudiókban működne a legkitartóbban... De a televíziónak is köszönhető, hogy a méltán legnépszerűbb „kisebbségi magyar”, Tőkés László temesvári református lekipásztor, megválasztott és fölszentelt nagyváradi püspök jelképből mindenkihez szóló tudó politikai személyiséggé vált. A forradalom szikrájának kipattantója, a forradalmi szellem és az emberi-közösségi méltóság ébrentartója sorozatosan tehetett bizonyosságot nem egyetlen egyházhoz láncolt hite, az ökumenizmus szelleme mellett, s bizonyíthatta, hogy változó belpolitikai körülmények között, külpolitikai határhelyzetekben – a népszerűség terhe alatt és a szélsőséges román nacionalizmus oldaláról érkező támadások, életveszélyes fenyegetések emberpróbáló pillanataiban, heteiben-hónapjaiban – őrizni tudja a mértéket, együtt tud haladni a személyéhez kapcsolódó, növekvő igényekkel. Az interjúk, nyilatkozatok természetesen nem egyszintű áradatából szöveg szerint is kiemelhető a kolozsvári Farkas utcai templomban elhangzott (a tévében újra hallott) prédikációja és az a sepsiszentgyörgyi, ugyancsak bibliai textusra épített, mintegy ötvenezer ember előtt a stadionban elmondott beszéd, amelyben a szolgaságból végre megszabadultakhoz szólt, az Igével figyelmeztetve, nehogy újra beletörődjének a szolgaságba. Persze, személyesen részesedni egy ilyen eseményben (– tanúsíthatom –) összemérhetetlenül nagyobb élmény a tévé-nézőnél, mégis eléggé nem hangsúlyozható a mass media látványos tudatformáló funkciója ezen a téren is.

Különös érzés újraélni, mintegy kívülről szemlélni s megpróbálni józanul mérlegelni egy-egy olyan eseményt, amelynek közvetlen résztvevői, esetleg szereplői voltunk – találkozni önmagunkkal a képernyőn. A régi ritka alkalmak mostanában sűrűsödnek életünkben, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy a körzeti rádióstúdiók visszaállításával párhuzamosan létrejöttek (félhivatalosan) a helyi tévéadások – Kolozsvárt, átmenetileg Marosvásárhelyt, tartósabban Nagyváradon, Temesvárt is, s ezekben természetesen adásidőt igényeltek a helybeli magyarok. Kritikát írni ezekről az adásokról még korai volna, bár nemegyszer – mostohább viszonyok, erősen hiányos műszaki és személyzeti feltételek közepette – meggyőzőbb, őszintébb, realisabb felvételek, kisfilmek készültek az alakulóban lévő műhelyekben, mint a központi stúdióban. A „művek”, az alaposabb rákészülést igénylő vállalkozások egyelőre még nyilván váratnak magukra – az emberek azonban, akik holnap előrukkolhatnak a figyelmet helyileg, országosan vagy épp Európa-méreteken felhívó tévéműsorokkal, filmekkel, talán már kint vannak a helyszínen, gyűjtik a feldolgozásra váró anyagot, s előbb-utóbb bizonyítanak.

Ma még – és ez nem csupán a romániai magyar tévézésre jellemző – sok az ismétlés, az átvétel. Örömteli találkozásokra kerülhet ilyenformán sor. Hallhattuk, láthattuk például a máig tisztázatlan módon meghalt szentgyörgyi színészt, Visky Árpádot – József Attilát szavalni, nézhettük íróinkat, előadóművészeinket fiatalon (a megőrzött, valahonnan előkerített dobozokból). A román – és gondolom, számos nem román – néző szívesen hallgatta – annyi idő után újra – az évek során külföldre távozott, világhírré jutott énekeseket, hangszereket, így például (személyes élmény alapján emelve ki egyet a sok közül) a nád síp nagymesterét, George Zamfirt. Közönségünk ma még felmérhetetlen lemaradását a filmkultúrában szintén meg kell kezdeni felszámolni. Nem vagyok biztos benne, hogy a legsürgősebb az *Isaura* bemutatása, tömeghatását tekintve azonban bizonyára volnának, akik a közvéleménykutatásban Zeffirelli Biblia-feldolgozásával, a *Jézus Krisztus életével* együtt emlegetnék.

A tévé utóvégre nem egy rétegé, hanem az ország egész lakosságáé. A műholdak segítségével: a világé. Mi is kezdjük már tanulni ezt az igazságot. Föltehetően a bukaresti televízióadások irányítói is tanulnak, s előbb-utóbb versenytársai akadnak a román tévéadásokban a régi szuperprodukcióknak (*A dákok*, *Mihai Viteazul* stb.). Láthattunk már e tavaszon egy szépségversenyt Bukarestből, olyan férfi-vonzó emberpéldányokkal, akiknek már csak járni kell megtanulniok.

Járni, különösen egy új utat, nem könnyű. Még állni sem – a sóvár tekinteteket. De ne legyünk telhetetlenek. Utóvégre melyik nemzeti (nemzetiségi) televízióról vagy világcsatornáról mondhatjuk el, hogy áll a talpán? Hogy állja a sarat?

Kalotaszentkirály – Kolozsvár, 1990. április 30. – május 1.

Első levél

kedves barátom, a lélek évszaka tél, fénye
 derengés, melyben nem látni még, de induln
 i kell, és üres kézzel. legyen könnyű gyol
 cs az ing, ne szorítsa, ha körül tekint va
 gy ezt mindegyre tanulja. felejtse, hogy o
 ly sokan féltik: nem volna szabad csak a t
 enger szeme láttára (verset) írnia, és tél
 en, a lélek évsza kában. nem volna
 szabad, s rá nem is vágyna. nem vá
 gyna arra, miről nem tudhatja, mi!
 nem lehetne többé gyermek, felejtse
 , hogy féltik oly sokan. takargatja
 k. nem vallják be , kell nekik ily
 csecsebecse - költő , ki maga is nyel
 vét rejt, noha e gyre több idegen f
 og, nemtelen fém v igyázza minden m
 ozdulását. ha lázadna, télen tenné, s beid
 ézne hozzá régvolt t hősesét, hogy
 így mutassa lázát : hamar fénylenék
 akkor az arc, s l ehetne tükröz anna
 k, ki vele szembe n megáll. kitépné
 magát, s hagyná v igyázóit szerte s
 zalaadni vagy álln i, mint a bástyák
 a keselyűk súlya alatt, állni a vé
 rben. de szabad n em volna, s a del
 et nem várná meg. a lélek jele vér
 és láng. élete: v árákozás. húros h
 angszereit maga e lé időnként kirak
 ja, s szelet vár , hómezők felett
 sikló fűvallatot. honnan jó, ki tud
 ja? s ki tudja me rre kél? elvegyül
 ni ilyenkor kelle ne. mint a madár,
 mely nem szárnyal : a szélben megsz
 únik. ekkor tán l eginkább madár. h
 óra hull vagy ága k közé. nem zuhan
 . ekkora voltál-e már? csak a kert
 alatti utakat ismerem, a lépcsők hangját,
 amikor a talpaknak, a sarkoknak válaszolna
 k. ismerném bár! lenne minden kő személyes
 ! de ez, íme látod, szólít noha, megvonja!
 megvonja értők körét. szereti azt is, akit
 kirekesztett? együtt addig van, amíg nem s
 zól? nincsenek szokásaink! hagyom a többi
 : maradjon itt fehérén. hadd közelítettse! a
 lélek évszaka tél, barátom, merő ablak a h
 áza, fénye hajnali hó: messzi derengés!

SZÍNHÁZELMÉLETEK – ELMÉLETEK?

(I.)

A színházi műalkotásokra vonatkozó nézeteknek, elméleteknek az alábbi áttekintése egy színházontológia bevezetése. Ez a diszciplína azt keresi, hogy melyek a színházi műalkotás *létezésének* törvényszerűségei; azok, amelyek ezt a létezést speciálissá teszik, s a színjátékmű létezésének saját természetét megadják. Korántsem elegendő ugyanis, ha a közvetlen tapasztalati ismerveket felsoroljuk: a színjátékmű nincs élő ember, a színész, továbbá valamiféle tér nélkül, ahol a színész produktuma megjelenik; és ezért mindig csak a jelen időben létezik. Ezek az alapelemek nyilván olyan törvényszerűségeket rejtenek magukban, amelyek – például – nemcsak azt értelmezik-magyarázzák, hogy miért kell azonnal élő, jelenlévő befogadó, és hogy ő miért fogadja el, hogy valaki másvalakinek a jellegzetességeit mutatja fel; a mindennapi szóhasználatban: hogy valaki másvalakit játszik. A létezés törvényszerűségeit és létező – a színjátékmű – természetét kell megkeresni.

A színházról szóló elképzelések, elméletek akkor bontakoztak ki, amikor a színház önálló művészeti ág mivoltának fel- és elismerése kezdődött. Az alábbiakban elsősorban azokat az elméleteket, elvi írásokat vesszük számba, amelyekben így vagy úgy a színművészet önállósága jelenik meg, ha csak nyomokban is. Az ilyen tartalmú és/vagy nézőpontú írások jórészt a 20. század elejétől kezdődően rendezők írták; később színészek is. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert az ő megnyilatkozásaik igen gyakran saját rendezésükkel vagy alak-megformálásukkal foglalkoznak; vagyis saját *gyakorlati* munkájukkal, ennek módszereivel stb. Ennek következtében ezen írások korántsem minősíthetők mindig valódi elméleteknek. Bizonyos esetekben fölöttébb érdekes, hasznos megállapítások tárházai ezek; a művészlélektan vagy az alkotáslelektan is bőven hasznosíthatja őket. Az esetek zömében azonban az ezekben foglaltak elméletileg nem, vagy alig általánosíthatók. A rendezők zömének megnyilatkozása a *színházi alkotómunkára* vonatkozik – például Sztanyiszlavszkij könyveinek csaknem teljes egésze –, ami voltaképp ugyancsak nem tartozik a színházelmélet tárgykörébe.

Mivel az alábbi oldalak egy színházontológia bevezetése, elképzelhetetlen, hogy a szó szoros értelmében minden elméletet számba vegyünk, illetve hogy az említetteket a maguk teljességében, részletesen ismertessük. Magjukról szólunk, legfontosabb elméleti megállapításaikról.

Talán nem véletlen, hogy sokkal több *részletesen* kidolgozott irodalom- vagy drámaelmélet létezik, mint ahány színház- vagy színjátékelmélet. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a 18. századtól kezdve ne írtak volna elég sokat a színházról, a színész művészetéről. De alig-alig van ennek a művészeti ágnak *összes* alapkérdését részleteiben is tárgyaló mű.

Mind a színháztörténeteknek, mind a színházelméleteknek több feltűnően különböző ismerve van az irodalomtörténetekhez vagy a drámatörténetekhez viszonyítva. Az egyik, hogy korántsem csak a szó szoros értelmében vett tárgyukról szólnak; vagyis igen sok színháztörténetben vagy színházelméletben van szó az írott drámáról, annak különböző kérdéseiről. De olvashatunk bennük a díszletekről, a színházépületről vagy a színjáték helyéről, a kosztümökről, később a világításról stb. Ennek első pillanatban felismerhető oka a színjátékmű komplexitása. Maga a mű komplex mivolta magyarázza a szín-

háztörténetnek ez előbbivel összefüggő másik feltűnő ismervét, azt ti., hogy alig-alig olvashatni magáról a konkrét színházi előadásról. Igen keveset írnak – még a színházkritikában is – a színjátékmű legalapvetőbb eleméről, egy-egy alak *konkrét* színészi megjelenítéséről, a színész adott előadásban érvényesülő művészi megoldásairól. Olyan ez, mintha egy irodalomtörténet sok mindenről tájékoztatna, ám legkevesbé magáról a műről. Ezeknek a tényezőknek van az első pillanatban észlelhető oka: a színjátékmű csak az idő korlátozott tartalmában, az előadás jelen idejében létezik; tehát későbbi időben nem vizsgálható. Egy másik ok, hogy azokra a megoldásokra, amelyeken az adott színész művészete alapszik, amelyek az ő legsajátabb művészi megoldásai, nincsenek szakszavak. Csak a néző benyomásait, ítéletét, véleményét stb. lehet rögzíteni, s legkevesbé azokat, amik a benyomásokat, ítéleteket, véleményeket kialakították, létrehozták.

Az irodalomra és színházművészetre vonatkozó történeti művek között tehát az egyik alapvető különbség, hogy az utóbbiban nem lehet egy-egy műalkotást egy másikkal összehasonlítani. Például egy Erzsébet-kori színjátékmű nem vethető össze egy Viktória-korabeli színjátékművel, még akkor sem, ha történetesen mindkettő Shakespeare ugyanazon művén alapszik. A színjátékmű lényegében és alapjaiban a színészek művészetében, illetve művészetük által és révén válik műalkotássá; azokban a megoldásokban, azok által és azok révén, amelyekkel az adott alakot megformálják. A megfelelő szavak megtalálása nem a színész feladata; az ő dolga, hogy felépítse egy sajátos habitusnak a teljességét, és ezt a színjátékmű egészének jelentésébe, világképébe építse be. Azonban egy-egy alak színészi eszközökkel történő megformálása nemcsak egy későbbi színész megformálásával nem vethető össze, de korabeli emberek azon életbeli megnyilvánulásaival sem, amelyekből vagy amelyek segítségével az adott színész az adott alakot megformálta. Ezek is mind eltűnnek az idő folyamatában. Olyan ez, mintha egy irodalomtörténet nem tudná az adott művet összevetni más korok műveivel, és nem tudná összekapcsolni a korabeli valósággal sem. E. M. W. Tillyard az írott szövegek, többek között például Shakespeare drámáinak szövege alapján rajzolhatta meg az Erzsébet-kori világképet. Munkájában nyilván nem támaszkodhatott a színjátékművekben megvalósított azon színészi megoldásokra, amelyekkel egy-egy alakot mint az Erzsébet-kori világkép reprezentását megformálták. Olyan ez, mintha egy drámának még a stílusát sem lennének képesek meghatározni.

Az alábbiakban megkíséreljük felvázolni azokat a legfontosabb gondolatokat, amelyek elvezettek a színházművészet önállóságának felismeréséig, illetve azokat, amelyek az önállóság törvényszerűségeit először fektették le.

A színházról, a színész művészetéről a 18. századig alig-alig esik szó. Arisztotelész *Poétikájától* kezdődően a dráma áll az elméleti vizsgálódások középpontjában. Mivel a későbbiekben a színházművészet ontológiájával kívánunk foglalkozni, nem térünk ki általában sem azokra a nézetekre, amelyek a drámával, akár a tragédiával és komédiával, akár a felvonások szükséges számával, a drámai művek értelmével, céljával, feladatával stb. kapcsolatosak. A legtöbb ókori, középkori, sőt reneszánszbeli elméletíró – ha egyáltalán ejtenek szót a színházról – a drámának a nézőkre különbözőképp gyakorolt különböző hatásairól tesznek említést.

Mint például Horatius, aki megjegyezte, hogy ha a színész azt akarja, hogy a nézők sírjanak, neki magának kell szomorúnak lennie. Távolról sem a színházművészetről volt szó Aelius Donatusnak a komédiáról írott művében (4. század), amikor a kosztümök szimbolikus jelentését méltatta; vagy amikor például Szent Chrisostomus illetve Szent Ágoston a színházat „szabadossága” miatt átkozta. Arisztotelészt kommentálva Averroës a szöveg megjelenítését annak felolvasását értette. Megjegyezte, az igazi írónak nincs szüksége arra, hogy hírnevét művétől idegen dolgok növeljék, mint amilyenek a gesztusok és az arcjáték.¹ A reneszánsz egyik legjelentősebb elméletírója, Francesco Robortello

tello különbséget tett az író által és az előadás által megvalósított utánzás között; az íróé a cselekvést, a színészé a jellemet hangsúlyozza.

A reneszánsz időszakában Spanyolországban írtak külön a színész művészetéről. Alonso Lopez Pinciano a *Philosophia antiqua poetica* (1596) című művében alakokat beszéltet. Az egyik beszélő megjegyzi, hogy a színész gesztusai és mozgásai akkor a legmegfelelőbbek és akkor fejezik ki a lényegét, ha az írott mű benső világát nyilvánítják ki.² Pinciano ebből még nem vonja le azt a későbbiekben gyakori – megítélésünk szerint téves – következtetést, hogy a dráma csak a színpadon előadva válik érdekessé vagy teljessé, de megjegyzi, hogy a mű élete a színész kezében van.

A színházművészetről, pontosabban a színész művészetéről először a 18. századi Angliában írtak, a korabeli nagy angol színészek produktumainak következtében. Arisztotelészt először H. J. Pye fordította görögből angolra (előzőleg André Dacier francia fordítását – megjelent 1692-ben – ültették át angolra). Ő jegyzi meg, hogy ha Arisztotelész látta volna Garrickot és Siddonst, bizonyosan nagyobb jelentőséget tulajdonított volna a színpadi előadásnak. Noha – Pye szerint – a látványt tekintve a festészet a színjátéknál magasabb rendű; a megjelenítés a drámát minden más művészeti ággnál értékesebbé teszi.³ David Garrick írta a színész művészetéről talán az első elméleti munkát *A Short Treatise on Acting* címen, 1744-ben. A színjátszást a színpadról való szórakoztató művészetnek tartja, amely az artikuláció, a testi mozgás, a szemjáték segítségével utánozza, teszi magáévá vagy adja elő a különböző szellemi és testi érzelmeket. A színészi mű nyersanyaga az emberi természet, de ezt sohasem szabad egyszerűen csak utánozni; élesen kell az életet figyelni, mert a különböző jellemek különbözőképp fejezik ki a szenvedélyeket. 1746-ban írta Aaron Hill *Essay on the Art of Acting* című művét. Úgy gondolta, hogy minden szenvedély tízféle drámai szenvedélyre vonható össze, ezek: öröendezés, szomorúság, félelem, düh, sajnálat, megvetés, gyűlölet, féltékenység, csodálat és szeretet. Nemcsak felsorolja ezeket, de – és ez igen lényeges – fizikai megnyilvánulásait is elemzi. Azt is kiemeli, hogy a szenvedélyeket nem szabad mechanikusan utánozni. Sőt, olyan gondolat is olvasható tőle, amely nagyon is modern. Nevezetesen, hogy a színész a képzelet révén támasztja fel a szenvedélyt saját szellemiségében, s ennek éppoly erősnek kell lennie, amilyen a valóságban. Ennek a segítségével vagy ennek révén lehet azt a benyomást kelteni, hogy a szenvedélyek természetesek, s ez látható lesz az arcnak és a testnek az izomzatán, látható a gesztusokban és hallható a hangszívekben.

Franciaországban Luigi, majd fia, Francesco Riccoboni fektette le a színészetéről szóló nézeteit 1738-ban és 1750-ben. Az ifjú Riccoboni *L'art du Théâtre à Madame xxx* című munkájában azt írja, hogy képtelen az a színész játszani, aki átérzi alakjainak érzelmeit. Feladata, hogy tökéletesen megértse mások természetes reflexióit, s úgy utánozza ezeket színpadon, hogy kifejezését tökéletesen ellenőrizze, azon uralkodjon. Pierre R. de Sainte-Albin 1749-ben jelentette meg *Le Comédien* című munkáját. Talán ő az elindítója azoknak az elmélkedéseknek, amelyek a színészet számára szükséges tulajdonságokat, illetve az ehhez szükséges tehetség minéműségét veszik számba. Szerinte szellemesség, érzések és lelkesültség (entuziazmus) szükséges. Az alak megformálásában lényeges a természethez való hűség, de a színésznek hozzá kell tennie a saját egyediségét-egyszeriségét ahhoz, hogy az igazság kiegészüljön művészi gazdagsággal, változatossággal, kellemmel.

A színész művészetéről Jean Dubos is írt a 18. század elején. A klasszikus írókat idézve megkísérelte rekonstruálni az ókori előadásokat. Úgy gondolta, hogy a színészeknek kidolgozott hanggal, begyakorlott mozdulatokkal kellett rendelkezniük. Ez most is kíváncsi, éppúgy, mint az, hogy az előadás egészét a zene uralja. Ha egy ember, a zeneszerző műve fogja össze az előadás egészét, sokkal hasznosabb és jobb, mintha mindegyik színész a maga képzelete szerint játssza el szerepét.

Közismert, hogy a francia enciklopédisták igen sokat foglalkoztak színházzal, s tá-

gabb körben is forgatott mű Diderot *Színészparadoxona*. De már 1748-ban, *Les bijoux indiscrets* című regényében utalt arra, hogy a színháznak örömet, kellemesség-érzetet kell sugároznia, s ez a valóság illúziójának a felkeltése révén következhet be. Kritizálta a korabeli színészeket, mert nem a valóságnak megfelelően viselkednek; játéku k kicsavart, öltözkük bizarr, gesztusaik extravagánsak. *Le fils naturel* című művéhez írt *Entretiens*-ben (1757) kifogásolta, hogy ugyanazt a díszletet használják a legkülönbözőbb darabokhoz. Azt kívánja, hogy saját, az imént említett darabjában Clairville szalonját úgy helyezék a színpadra, amilyen az a valóságban. A színpadi beszéd a valóság beszédmódját kövesse. A beállítások is valóságosak legyenek; nem úgy, ahogy akkoriban tették: félkörben álltak föl, sohasem néztek egymás szemébe, nem fordítottak hátat a nézőknek.

Nem véletlen, hogy Diderot a valóság illúziójának felkeltése kapcsán pendített meg olyan gondolatokat, amelyek a színház művészetére vonatkoznak. Közismert, hogy szerinte a nagy és jelentős színész az érzések külső jeleit olyan tökéletesen utánozza, hogy a néző azt hiszi, átélte őket. Azonban ha valójában átéli az alakot, legfeljebb az élet benyomását kelti, de nem a művészetét. A szenvedélyeket is idealizálni kell. Az igazság a színpadon nem az, ha a cselekvéseket, a beszédet, a kifejezéseket, a gesztusokat az élethez teszi hasonlóvá, hanem ha ahhoz az ideáltípushoz, amelyet az író gondolt ki, és amelyet a színész felnövel.

Voltaképp ezek a legfontosabb gondolatok, amelyek a színház- és a színészművészettel kapcsolatban először fogalmazódtak meg. Úgy gondoljuk, nincs értelme a különböző nézetek további ismertetésének. Az elmélet történetét ott érdemes folytatni, ahol és amikor a színházművészet önállóságáról határozottabban esik szó.

Diderot „valóság-illúzió” követelése azért sem volt véletlen, mert a színész és a színház mint önálló művészeti ág szükségszerűen a naturalizmus elméletében bukkan fel. Azért szükségszerűen ebben az elméletben, mert – ami egyben előnye, és ami bizonyos mai művészetszemlélet nézőpontjából egyben hátránya – a színész mindig élő ember, s művészi produkciója ezért a leginkább hasonlít közvetlenül az életre. Mind a nézetek különbözősége, mind a viták elég hamar éppen abból eredtek és akörül forogtak, hogy milyennek kell lennie a színésznek és produkciójának.

Maga Zola is sokat foglalkozott a színházzal; s erre vonatkozóan is többet hasznosított a Taine-féle miliőelméletből. Ha a színészek szerepeikben élő emberek benyomását keltik, akkor a ruházatnak, kosztümöknek, díszleteknek is meg kell felelniök az életbelieknek. A díszletekről, kosztümökről persze volt már régebben is szó, de jelentőségüket – mint a színházművészet összetevő elemeit – Zola hangsúlyozza először.

Az első színpadi újtók egyike, André Antoine is azt hangoztatta, hogy a színészeknek a természetes gesztusokhoz kell visszatérniök; egyszerűen és természetesen kell viselkedniök, úgy, ahogy az emberek teszik a mindennapi életben.

A kor legismertebb francia kritikusa, Francisque Sarcey *Essai d'esthétique de théâtre* (1867) című írásában ekként határozza meg ezt a művészeti ágat: „egyetemes vagy helyi, örök vagy időleges konvenciók együttese, amelynek a segítségével az emberi életet a színpadon úgy ábrázolják, hogy az a közönségnek az igazság illúzióját adja”.⁴ A konvenciók jelentőségét tehát már akkoriban hangoztatták. Németországban az 1890-es években Otto Brahm és Franz Frenzel kritikus között bontakozott ki vita az új színjátszásról. O. Brahm a *Freie Bühne für modernes Leben* (1890) című írásában azt hangoztatta, hogy az új művészet csatakiáltása egy „egyszerű szó: igazság.” Frenzel azt vetette ellene, hogy olyan ez az új színház, mint az impresszionista festők művei, akik bármi áron utánozni akarják a természetet, s visszautasítják a humanitárius szépséget. Brahm szerint – és ez látszik jelentős gondolatnak a színház önállóságának megfogalmazása számára – a színház valóban vonzódik az impresszionista festők látásmódjához, de nem mindenáron akarja utánozni a természetet, hanem a belső igazságot akarja megragadni, a természet bensejének a megfigyelésével.

Az új színház követelésének két kulcsszava tehát a természetesség és az igazság, az élet külső és/vagy belső igazsága, s ezt kívánták a színjátékmű lényegévé tenni. De már ekkor vitatéma – ami Diderot nézeteiben is jelen volt –, hogy a színésznek a valóságos embert kell-e utánoznia, avagy – a többféleképpen értelmezett – ideált.

Franciaországban Zolát és a naturalizmust először a „jól megcsinált” színdarabok szerzői támadták – például az ifjabb Dumas –, de a kor egyik jelentős irodalomtörténésze, Ferdinand Brunetière is kijelentette, hogy nagy hiba az embert összekeverni a természettel – vagyis hiba a valóságos ember utánzásának naturalista követelménye –, mert „a művészetben, a tudományban és az erkölcsben az ember csak addig a mértékig ember, ameddig meg tudja magát különböztetni a természettől, s ennek egyik kivételévé válik”.⁵

Az ekkor folyó vitákba természetesen a dráma világának, a dráma emberábrázolásának a kérdései is beleszövédket. Azonban a naturalizmus által lefektetett elvek mégis jelentősen hozzájárultak a színházi mű önállóságának, a drámától független művészi ág mivoltának a felismeréséhez. A színháznak ugyanis – amint az időben ezután következő nézetek már ki is fejtik – azért kell az irodalomnál jobban számolnia a természettel, a valóságos élettel, mert a műben a valóságos ember, a színész is megjelenik. Következésképp az élő ember megjelenésmódja miatt a mű egészének az élethez kell hasonlítani; ez a művészeti ág ezt igényli. Ez nyilván azt az igényt is jelentette, hogy a drámában megrajzolt karaktereket, foglalkozásokat olyan általános értelmű magatartásbeli megnyilatkozásokkal – testtartással, gesztusokkal stb. – jelenítsék meg, amilyen az adott foglalkozású vagy karakterű ember a korabeli valóságban. Ezért szólnak – voltaképp később is, ma is – arról, hogy a színésznek át kell élnie szerepét, vagy nem. Jean Jullien – Antoine színházának egyik drámaírója – hangsúlyozta, hogy a dráma a valóságos életnek olyan darabja vagy szelete, amelyet a színpadra helyeznek, művészettel. Ugyanazt a nézetet vallotta, mint Antoine; nevezetesen: nem kell belépni a szerep bőrébe, hanem a színésznek önmagához kell adaptálnia a szerepet.

A naturalizmus mellett két olyan irányzat és művészeti elv is élt, amely a naturalista kíváncsiságnak – az élet karakterei és foglalkozásai utánzása – lényegében mondott ellent, illetve amely a színpadon sem akarta ezt megvalósítva látni. Az egyik a már említett „jól megcsinált” színművek nézetrendszere és gyakorlata volt. Ezen művek előadása során alakultak ki – Scribe darabjaival kezdődően – a színjátékbeli alakok típusai, mint például az intrikus, a naiva, az apaszínész stb. Ezek az ún. „szerepkörök” színpadművészeti sűrítmények, amelyek csak bizonyos fokig származnak a valóságból. Lényegében olyan típusok, amelyekhez hasonlóak, elsősorban az ókori latin komédiákból eredve, az irodalomban is megtalálhatók. Az ilyen színpadi „szereptípusok” szinte természetesen következnek a jól megcsinált színdarabok világából, amelyet F. Sarcey ekként határozott meg: „A jól megcsinált dráma olyan érzelmeken alapszik, amelyeket mindenki megért és amelyek mindenkit érdekelnek, mivel ezek az emberi természet közös érzelmei; ezeket tisztán felrajzolják, logikusan fejlesztik, s boldog végbe juttatják”.⁶ A mindenkiben közös és a mindenkit érdeklő érzelmek kristályosodtak azonos és jól meghatározható belső világokká, tulajdonságokká és azonos viselkedés- és magatartásmódokkal jellemzett színpadi alakokká, s ezek váltak „szerepkörökké”. Azonban ezáltal valami más is létrejött, mint pusztán életutánc, mint pusztán karakter- vagy foglalkozás-utánc. Mint ahogy Plautus és Terentius nyomán irodalmi típusok alakultak ki – például a hetvenkedő katona –, itt színházművészeti típusok alakultak ki; persze meghatározott világgal rendelkező színdarabok előadása számára.

A kor másik művészetszemlélete, a szimbolizmus még jobban eltávolodott az élet külső utánzásának igényétől. Az 1885-ben alapított *Revue wagnerienne*-ben publikált cikkek és tanulmányok elsősorban persze Wagner műveit elemezték, de számos művészetelméleti írást is megjelentettek itt. Ezekben a naturalizmus elveit visszautasították, s a művészet

ideális világát állították a puszta utánzással szembe. A folyóirat egyik legismertebb szerzője, Teodor de Wyzewa szerint az a művészet feladata, amit Wagner kísérelt meg; nevezetesen: újjá kell teremteni a világot, egy jobb élet szent világát kell felépíteni a mindennapi profán világ megjelenésmódja fölé.⁷ Nagyon hangsúlyosan kell említenünk azt a gondolatot, amit Mallarmé éppúgy leírt, mint Wyzewa: a színész és a díszlet fizikai jelenléte csak csökkentheti a művészet kifejező lehetőségeit; illetve – Wyzewa írja – „Az olvasott dráma a fogékony lelkek számára sokkal elevenebb, mint ugyanez a dráma a színpadon, élő színészekkel megjelenítve.”⁸

Tudjuk, szimbolista dráma jóformán alig van – legfeljebb szimbólumokat magukban foglaló drámák vannak –, és a szimbolista színház is nehezen képzelhető el a maga fogalmának teljességében; elveik mégis fontosak. A *Théâtre de l'Œuvre* a szimbolista színházat akarta megvalósítani A. Lugné-Poë-val az élen; elméletét Camille Mauclair dolgozta ki. A korabeli színháznak három változatát különböztette meg; a harmadik a szimbolista. Ennek célja, hogy „filozófiai és intellektuális entitásokat” alkosson meg emberfölötti nagyságú karakterekkel, akik az érzelmeiket érzékeny kifejező díszletek között jelennek meg. A színészi megformálásnak csak az adhat értéket, ha ők szimbólumai az általuk megtestesített Ideának.⁹ Már a szimbolista színházelmélet megemlíti, hogy a színész legyen marionett-figura. Maga Lugné-Poë az élőknél nagyobb árnyékfigurákat, marionetteket, clown-pantomimet, hátborzongatóságokat vagy humorosságokat, illetve ezek összedolgozottságát szeretné a színpadon látni.¹⁰ Alfred Jarry is azt hangoztatta, hogy a színésznek a marionettek *egyetemes* gesztusait kell használnia.¹¹

Adolphe Appia az 1890-es években olyan tényezők fontosságát emelte ki, amelyek a színházművészet önálló elemei; a térbeli formákat és ezek egyszerűségét, a tér evokatív jellegét a tér specifikussága ellenében, a fény jelentőségét s a színész térbeli mozgását.

Az új század nyitányán a színházelmülethez igen jelentős Arthur Symons hozzájárulása. *Plays, Acting and Music* című könyve 1909-ben jelent meg. Ő is azt vallotta, mint kortársa, G. Craig, hogy az emberi lény jelenléte elvonja a figyelmet a színjátékmű lényegéről, éppen azért, mert személyes szeszélyeinek van alávetve. A bábú tehát az ideális színész, aki sokkal hatékonyabban tudja megjeleníteni az általánost, az egyetemet, s emiatt költőibb, azaz ideálisabb. A színészekről írott tanulmányaiban három fajtájú színészt különböztetett meg. Van, aki valódi embereket reális helyzetekben jelenít meg. A második típus az, aki kiváló technikával távolodik el a természetes megjelenítésmódtól. A harmadik nem játszik, hanem egyszerűen visszaadja a dráma lényegbeliségét. Ez az utóbbi a szerepet ideális bábuként formálja meg, s magából az életből teremt olyan művészetet, amelyet előtte senki nem tudott elképzelni.

Szeretnénk itt kiemelni, hogy Symons is csak véleményt, ítéletet közölt a három színésztípusról, de nem írta le azokat a konkrét megoldásmódokat, amelyeket az elsőhöz sorolt G. Rejane, a másodikhoz sorolt Irving, vagy a harmadik példájaként említett E. Duse produkált, s amelyre alapozva hozta meg ítéletét.

Ezekben a gondolatokban a színész nem a rendező bábujaként értelmeződik, és voltaképp nem is a szerep mechanikus, „dróton rángatott” megvalósítójaként. Ezekben a nézetekben a színész egyéni és főként pillanatnyi érzelm-megnyilvánulásaitól való mentességének kívánalma jelenik meg; a kifejezendő alaknak való tökéletes alávetettség.

Talán G. Craig volt az első, aki a rendezőnek juttatta a legfőbb művészi funkciót a mű létrehozásában. Feltehetően abból származott ez a gondolat, hogy nemcsak felismerte, hanem komolyan is vette, hogy a színpadi mű igen magas fokon komplex. Cselekvés, szavak, mesterségbeli-szakmai tudás, szín, ritmus, ének, tánc, díszlet, világítás stb. adja a mű alapelemeit. Ezek mindegyikének össze kell olvadnia; minden elemet egyetlen művészi elképzelésnek kell alávetni, s ez csak a rendező lehet. Craig szerint tehát nem a dráma és az abban foglalt szavak megjelenítése a színház lényege. Ha az összes elem egységgé épül, akkor lesz alkotó, önálló művészet a színház, és szűnik meg interpretáci-

ónak lenni. Végso soron három alapelem van: a cselekvés, amelyhez a gesztust és a táncot is hozzásorolja; a színpad, amin mindazt érti, amit látni lehet; és a hang, vagyis mindaz, amit hallani lehet.¹² A színésznek azért kell „übermarionettnek” lennie – mondja *The Actor and the Übermarionette* (1908) című tanulmányában –, mert hús-vér ember lévén, mindig a saját érzelmeinek a zsákmánya, az érzelmek véletleneket hoznak létre, a véletlen pedig ellensége a művészetnek.

A színházművészetről önmagáról, a drámáról önmagáról, illetve a kettő összefüggéséről már a század elején igen különböző nézetek születtek meg. B. Croce 1902-ben megjelent *Esztétikájában* a drámával kapcsolatban azt mondta, hogy bizonyos drámák olvasva is teljes értékűek és hatnak, mások színi megjelenítést igényelnek. Craig ehhez hasonlóan vélekedett. Szerinte Shakespeare drámái, például, önmagukban teljesek és tökéletesek, s ezekhez a színpadi előadás semmit nem tud hozzátenni. Igaz, megjegyzi: a jövő színháza elfordul ezektől a drámáktól, és olyan szövegeket fog keresni, amelyek csak az előadásban válnak teljessé. Ugyanakkor az amerikai Brander Matthews *The Development of the Drama* (1903), *A Study of Drama* (1903) és *The Principles of Playmaking* (1919) című műveiben a leghatározottabban állítja, hogy a dráma dialógusban írott és a nézők előtt cselekvésben bemutatott történet, s hogy nincs dráma, bármekkora legyen is költői nagysága, amelynek ne a színpadi technika adná a nagyságot, jelentőséget. Az ő követője Clayton Hamilton. Munkája, *The Theory of Theatre* (1910), nemcsak akként definiál, miszerint a dráma olyan történet, amelyet színpadon, színészek általi bemutatásra terveznek, s ezért kell nagy érzelmi hatással rendelkeznie, B. Matthewshoz hasonlóan a színházi közönségről mint tömegről ír, akinek mint tömegnek a gyönyörködtetéséről kell gondoskodni.

Utalnunk kell arra is, hogy a színházművészet önállóságát ebben az időben a színészek művészetében látták, ha nem is mindig explicit módon. A színészi művészet önállósága azt a kíváncsiságot jelentette, hogy ne a valóságos embert utánozzák, hanem a különbözőképpen értett ideálarakot formálják meg. A színházművészetet ekkoriban még kevesen tekintették függetlennek az írott drámától; például abban a tekintetben sem látták önállónak, hogy nem szükséges írott drámát előadni. A drámától való függetlenség is a színészi munkával összefüggésben értelmeződött, ha egyáltalán felmerült; ha nem a drámai alak lényegének a megformálását igényelték, akkor egy ideálarak felvázolását látták megfelelőnek. Amikor a színház komplexitása került szóba, az elsősorban a többi művészeti ágtól való különbözőségét jelentette.

Ezen időszakban talán Oroszországban – és még a lengyel Witkiewicz – fektették le egyértelműen az önálló színházművészet elvi alapjait. Már ezekben az években működött Sztanyiszlavszkij, noha az ő hatása az európai és az amerikai színházkultúrára csak az 1930-as évek után vált erőteljessé; könyveinek, tanulmányainak publikálása után. Oroszországban azonban már a századfordulón érezhető a hatása, hiszen V. Brjusov 1902-ben támadta. Alapvetően kétségbe vonta, hogy a színházművészetnek el kell fogadnia a valóság azon reprodukcióját, amelyet Sztanyiszlavszkij valósít meg. F. Szologub 1908-ban *Az egy akarat színháza* című írásában¹³ Wagner és Nietzsche hatására a jó és a rossz azonosságának a megformálását kívánta úgy, hogy a színész ne a saját művészetét igyekezzen bemutatni, hanem váljon marionetté és így a szerző látomásait fejezze ki.

Ezekkel a nézetekkel ellentétes Georg Fuchsé, a müncheni Művész Színház igazgatójaé. Ő is azt állította ugyan, hogy a naturalista színház ostobaság és teljesen hiteltelen a valósággal való összevetés esetében; helyette az ún. „relif-színházat” javasolta.¹⁴ Ebben a fajta színházban a színész egészen közel van a nézőhöz; nincs dobozszerű díszlet; a színészt fényvel emeli ki. Fuchs a színházművészet fejlődését tekintve a legfőbb és legfontosabb faktornak a fényt tartotta.

R. Rolland népszínházigénye mellett¹⁵ mások is népszínházat követelnek. Dionysos-rítushoz hasonló extatikus színházat kívánt Oroszországban Ivanov, Szologub, Belij. Az

utóbbi később más nézeteket vallott, mondván, hogy az antik jellegű közönség végképp eltűnt, nem lehet fehér ruhában virágfüzerekkel megjeleníteni az alakokat. Ő is hangoztatta, hogy a színész élő, jelenlevő mivolta gátolja, hogy az isteni extatikusság magasabb szintjére emelkedhessen az előadás. A „dionysosi extátikus színház” voltaképp tehát az antik színjáték felelevenítésével volt azonos, persze annak külsőségeit emelve ki.

Az önálló színházművészet elméletéről szóló történeti áttekintésünkben természetesen nem szólhatunk minden egyes szerzőről. Fontos azonban N. Jevreinov elmélete. Azt kereste – mint például majdnem ugyanebben az időben Copeau –, mit jelent a „színházi”; vagyis az alkalmazott elemek hogyan és miként „színháziasítódnak”. A színház szerinte a dráma, a színészi játék, a színpadi megjelenítés és a néző együttese. Ez azonban nála sem jelenti az írott szövegtől való teljes különbözőséget, mert a régebben megírt drámák előadásakor az adott korszak társadalmi és szellemi életének teljességét, komplexitását kívánta életre kelteni. Vele jelent meg az a nézet, hogy minden művészeti ág a „színházból” bontakozott ki; lévén, hogy ez az ember alapvető ösztöne, s már az esztétikai érzék kifejlődése előtt funkcionált. A színházi ösztön az átalakulás ösztönével azonos, a változás vágyával; azzal a vágygal, hogy valaki más legyen mint saját maga. Nézeteit, továbbá az orosz színház fejlődésének rajzát *The Theatre in Life* címen 1927-ben adták ki angolul is. Az 1912 és 1917 között írott tanulmányaiban már hangoztatta a színháziasságnak magában az életben való jelenlétét.

Úgy gondoljuk, lényeges Georg Simmel 1912-ben megjelent *Der Schauspieler und die Wirklichkeit* című tanulmánya is. Két hibás elv lehet – mondja –, először az, ha a színész a valóságot akarja utánozni; másodsor az, ha csak az írói szöveget illusztrálja. A színész, éppúgy mint az író, teljességet teremt egyedi törvényszerűségekkal, amelyeknek a gyökerei ugyanoda nyúlnak, ahová minden más művészeté. A színész feladata, hogy átformálja a valóságot művészi munkává az ő előzetes élményeinek és tapasztalatainak pszichikai integrálásával. Az igazi színészi mű az emberi lélek elsődleges energiáinak művészi kifejtése; és mind az írói művet, mind a valóságot élő folyamattá asszimilálja.

Az említetteknel nyilván jóval több írás foglalkozik a színházművészettel. Talán ennek is köszönhető, hogy a kórusban megszólalt az elméletellenesség szólama is. Még hozzá egy nagy hatású rendező, Jacques Copeau részéről. Már ekkor forgalomba kerültek olyan terminusok, mint például a költői színház, az eszmék komédiája, a realista színház, pszichológiai dráma, az erkölcsök komédiája stb. Copeau éppen ezek ellen hadakozott; mondván, semmi sem dühíti jobban, mint azok a speciális terminusok, amelyek előzetesen, a priori módon kizárják az emberi igazság aspektusait, s mindazokat a törekvéseket, amelyek a szépségre irányulnak.¹⁶ Amikor 1913-ban megnyitotta a *Vieux Colomnier*-t, kijelentette, hogy semmiféle irányzatot nem képvisel, nem támogat iskolákat és szabályokat, s nincs forradalmi igénye. „Nem hiszünk az esztétikai szabályok hatékonyságában, amelyek minden hónapban megszületnek és meghalnak a kis játszó termekben”.¹⁷ Ez a hang – mely később is gyakran hallatszik – nyilván azé a gyakorló művészé, aki mindig, minden egyes mű esetében saját személyiségének éppen aktuális tartalmával kapcsolódik a műhöz, és ebből a nézőpontból minden egyes színjátékot egyedi-nek és teljesen egyszerűnek lát. Hiába vannak ugyanis elkerülhetetlen, elhagyhatatlan létismérvei a színjátékműnek, és hiába alkalmazza ezeket akár öntudatlanul, de szükségszerűen, minden művész számára a saját produktuma mindig egyedi-egyszeri, és ehhez is speciális egyszerűséggel viszonyul; és nyilván ez az egyedi viszony realizálódik a gondolatokban, az elvi megfogalmazásokban is. Az egyszerűség hangoztatásának, valamint a szabályok, törvényszerűségek meglétének a dichotómiája persze Copeau írásain is érezhető. *Essay de renovation dramatique* (1913) című írásában nincs ugyan semmiféle program kifejtve, mégis kárhóztatja a korabeli színházat azért, mert átadta magát a komercializálódásnak, mert exhibicionista és hiányzik belőle a szükséges fegyelem. Ő teljesen szilárd alapokra kívánja helyezni az új színházat, amely színész, író és közönség

összejövételének a helye; azoké, akiknek az a vágyuk, hogy visszaállítsák a szcenikus látvány szépségét.¹⁸ Ám ő a szimbolisták követője is abban a tekintetben, hogy első helyre az író, illetve a szöveget helyezi; és hozzáteszi, hogy a rendezőnek mindig szolgálnia kell a szövegnek.

A dadaizmus inkább kiáltványokat produkált, mint műveket; ez a helyzet a színházra vonatkozóan is. Meg kell azonban jegyezni, hogy T. Tzara *Le dadaïsme et le théâtre* című, 1922-ben írott cikke azt hangoztatta, hogy ha a színház megszabadul az élet utánzásának terhetől, akkor „megtartja saját művészi autonómiáját, azaz saját szcenikus eszközeivel él”. Ugyanez volt a véleménye G. Apollinaire-nek is. A színház szerinte átformálja a valóságot a festészet, a zene, a mímus és a plasztikus művészet koherens együttesével. Lényeges gondolata, hogy a színház olyan integráció, amely az ellentétek és az ellentmondások harmóniájára törekszik. A *Teiresias emlői* című darabjának (1917) előszavában írta le a híres hasonlatot. A szürrealista művet kerékhez hasonlítja, amelyet az ember a járás utánzásaként talált fel, de amely egyáltalán nem hasonlít a lábhoz. Cocteau is a komplexitást tartotta a legjellemzőbbnek a színházra vonatkozóan. A színház a fantasztikusnak, táncnak, akrobatikának, mímusságnak, drámának, szatírának, zenének és beszélt szavaknak a kombinációja.¹⁹ Szerinte nem a költészet kell a színházba, hanem a színház költészete szükségeltetik, amely az említett elemek összességével érhető el.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

1. Idézi O. B. Hardison: *Classical and Medieval Literary Criticism*; New York, 1947.
2. Vö.: Marvin Carlson: *Theories of the Theatre*; Ithaca, London, 1984.
3. H. J. Pye: *A Commentary Illustrating the Poetics of Aristotle*, 1792.
4. F. Sarcey: *Quarante ans de théâtre*, I.-VIII. kötet; Paris, 1900-1904.
5. F. Brunetière: *Nouvelles question de critique*; Paris, 1890.
6. F. Sarcey, i. m.
7. Vö.: T. de Wyzewa: *Notes sur la peinture wagnerienne*, 1886.
8. T. de Wyzewa, uo.
9. Vö.: C. Maclair: *Notes sur un essai de dramatique symbolique*, 1892.
10. Vö.: A. Lugné-Poë: *Lettre-programme*, 1893.
11. Vö.: A. Jarry: *De l'inutilité du théâtre au théâtre*, 1896.
12. Vö.: G. Craig: *On the Art of Theatre*, 1911. Egy részlete megjelent *A színház ma* című kötetben, 1970.
13. L. Drama Rewiew, 1977. decemberi szám.
14. G. Fuchs: *Die Schaubühne der Zukunft*, 1904. és *Die Revolution des Theaters*, 1909.
15. R. Rolland: *Le théâtre du peuple*, 1903.
16. J. Copeau: *Critiques d'un autre temps*, 1923.
17. J. Copeau, uo.
18. Vö.: J. Copeau, uo.
19. L. in: M. Benedikt and G. Wellwarth: *Modern French Theatre*, 1966.

KÉT VERSESKÖTET – AVAGY A SZONETT-ÍRÁS VESZEDELMEI

Ferencz Győző és Markó Béla könyvéről

A lezárult 1989-es évben, vagy hogy pontosabb legyek: hozzáértve a megelőző év második felét, nem egy olyan verseskötet került a kezembe, amelynek méltán örülhetett a versszerető olvasó. Líránk helyzetét, mégha alakulóban van is, és ellentétes kifejezési módok élnek benne, vitatható értékhozammal, kár volna válságosnak tekinteni a lapokat megtöltő sok féldilettáns vers miatt, és az őket tudóskodva magasztaló csakúgy féldilettáns kritikák okán. Kár volna új termését arisztokratikus finnyássággal egyszerűen közepesnek minősíteni. Az alakulás-kiteljesedés megítéléséhez idő kell – könyvek, eredményes törekvések csak évek alatt szívódnak fel, kapják meg igazi rangjukat. Igaz, nem a berobbanások nyugtalan korát éljük (nem a tizes vagy harmincas években vagyunk, sem a negyvenesek közepén), hanem az irodalompolitika nyomása alól felszabadulva, egy versre kevésbé figyelő korban, melynek igazi értékeit majd inkább visszatekintve fogjuk felismerni – így törvényszerű. Az írói kinevezések ideje – Istennek hála! – leáldozott. A politikai okokból túlbecsült költők hírneve lelappadt vagy lappadóban van, a kinevezettek sülyesztőbe kerültek; sajnos olykor értékes és fenntartandó írói művekkel együtt, mert az élők, az érvényesülést keresők a halottakkal szemben kegyetlenek. A figyelem a jelenre koncentrál, az emlékezet kihagy. A kétségtelen értékeket is teremtett „poeta minor”-ok kiesnek a tudatból – igazságtalanul. Tágas névsorát mondhatnám fel azoknak, akikről pillanatnyilag nem beszélünk; s örvendeznünk kell már azon, ha egy-egy életében félreszorított költőt, egy Jékelyt például, aki aztán igazán nem volt „poeta minor”, meg tudunk menteni, s az örök magyar értékek tárába be tudunk emelni.

Az év végi hónapokban két jelentékeny kötet is került a kezembe, amelyek részben formakezelésükben, részben tematikájukban rokonok. Az egyik az erdélyi Markó Bélának *Mindenki autóbussa* című első magyarországi könyve, amely száz szonettet tartalmaz. A másik Ferencz Győző *Omlásveszély* című második kötete. Ferencz Győző szintén formahű, virtuóz költő, aki még metrikus görög strófaszerkezetben is ír *modern*, vagyis újító eszközökkel élő verset. Mindkét kötet tematikája: a létezés megfelfejthetetlen titkának a bogoazása. Annak feszegetése, hogy míg haladunk az időben, az adott tájban és emberi környezetben, voltaképpen mik vagyunk, azonosak vagyunk-e, és miben áll ez az azonoság folytonos jelen levő önmagunkkal, amely mintegy köztes állapotban van múltunk és jövőnk között. E haladásban, mely a „feledés amnéziájával” (Markó találata) dolgozik, melyben az érkező új szüntelenül homályosítja, lefedi a múltat, hol található önműn létünk félrevethetetlen jellege vagy karaktere, mi több: egzisztenciális lényege. Visszatérő gesztusainkban vagyunk-e azonosak, melyek megsokszorozódva verődnek vissza a jelen tükörszobájában (lásd a weöresi tükörpalota-léteezést), avagy szerelmünkben vagyunk-e létezők, annak révén, aki maga is szüntelenül változik?

De hogy Ferencz Győző problémavilágához még inkább közelítsek: a létezés, amely *van*, tapasztalható, feladatokat adó, érzelmeket felkeltő, mégis kétséges, ellentmondásos állapot; – és nem is azért kétséges, mert folyamatként az időben korlátozott, hanem mert ön-

magában véve is időben játszódó, örökös változásnak kitett folyamat. Mint Bergson írja a *Bevezetés a metafizikához* című művében: „Az egész valóság keletkezés, a lét: levés. Nincsenek *dolgok*, amelyek keletkeztek, csak *dolgok*, amelyek keletkeznek, nincsenek *állapotok*, amelyek megmaradnak, csak *állapotok*, amelyek változnak.” Aki benne áll a létezés (levés) folyamatában, annak helye a téridőben körülkeríthetetlen, meghatározhatatlan, sőt nemcsak mozgó helyzete, de önmaga is definiálhatatlan – önmaga számára éppen úgy, mint a másik, szintén folyamatban álló, folyamatot élő idegen számára, akivel pedig a viszonylatba-kerülés a levésnek és az azonosságnak egyik legbizonyosabb ténye.

Ilyesféleképpen fordítható prózára Ferencz Győző létérzete.

Mondhatja persze valaki, hogy a múlt idő, és az, hogy létezésünk mit jelent ebben a múlt időben, örök költői téma. A legkülönbözőbb korokban és a legkülönbözőbb módokon ihlették a költőket. De ez az általánosítás félrevisz. Éppen e vitathatatlan kvalitású költészet egyediségétől távolít. Ferencz Győző számára ugyanis a költészet maga vizsgálódási eszköz. Ha tetszik, önvizsgáló elektronmikroszkóp. Hittel és kéttel küzdve igazságokat kíván vele megállapítani, nem pedig a léttapasztalatok következményeiről „zengeni”. A vers révén megfigyel, elemez, gondolatilag-érzelmileg vizsgál. Ez lírai alapállása, mely a szokványos lírizmussal szemben csaknem antilírai. Mit jelent ez? Azt, hogy elutasít magától minden eddig ismert lírai konvenciót, a szavakkal, érzelmekkel való „csalást”, feltupírozást, szokványos lírizáló lehetőséget, a vers versszerűségének létrehozására szinte egyedül a fegyelmezett formakultúrát, a kimunkálás szigorúságát tartja meg. A racionalitás mai bontása, a sajátos laza kötésű verslogika meghonosodása idején, az asszociatív áradások, a versszerkezet szétzilálásának divatjában egzaktásra törekszik. Közben azonban ő is újít, szócsavarásokkal, összevonásokkal, a szintaxis merész alakításával, félszavakkal, félmondatnyi óvatos közbevetésekkel. A *Szózat* utolsó sora például így visszhangzik ebben a vizsgálódó költészetben: „...szemléleteted / Eszközzeiddel, oktatási céllal, / Hogy áll, *Ítélned, halnod kell*, tanulság.” (*Tanulság*) Szemléltetted eszközeiddel, oktatási céllal – ezt se feledjük el, mennyire latolgató, tanáros előkészítés.

Ferencz Győző ugyanis inkább kevesebbre vállalkozik, csak az eredmény legyen biztos. Szerénység, visszahúzóds ez – a szőinfláció idején rokonszenves, anti-inflációs politika. Gondolkozom, tehát verset írok (mert hogy vagyok-e és miként, mi módon, korántsem evidencia) – ez lehet költészete mottója.

Idéje néhány idézettel plasztikussá tennem, hogy az olvasó fogható képet kapjon erről a vállalkozásról. Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy ne iktassam ide teljes egészében a kötetnyitó verset, mely mintegy a probléma felmerülésének „nyitánya”.

*Ha majd rám végleg sötétség borul,
És nem találom magam a sötétben,
Tapogatózom vakon, botorul,
S végül leroskadok, magamba, télen –
Megismerem-e akkor magamat,
Vagy akkor is csak mást fogok keresni,
Belőlem sem én,ők hiányzanak,
Mikor már nem lehetek, végre, senki;
S ahogy ott fekszem, vagy valaki fekszik,
Látom-e majd olyan világosan,
Mint most, ahogy végig-gondolva ezt itt,
Hogy nem tudom, mi az, hogy vége van;
S ha kiderül, s elér kísértete,
Kibe botlik, s magamhoz térek-e?*

(A sötétség kísértete)

Ám ez a vagyok-e, én vagyok, leszek-e (másokban tükröződve, valóra válva)–probléma, ez a latolgatva, óvatoskodva tűnődés a levésen, a kötet lapjain vissza-visszatér, s a legkülönbözőbb kibontásokban jelentkezik.

Íme, itt van például a kétséges létezés a szerelmi együttesben, már-már pozitívra, furcsa bizonyosságra fordítva:

*...Nem vagy, én vagyok, és ha te vagy, én nem?
Súroltuk hát egymást, egyáltalán?
Mily relatív szinten létezhetünk,
Hogy egyikünk negatívjába fordul
Mindig, hogy eképp soha, soha együtt
Egyszerre nem vagyunk, egyszerre nem
Tudunk nem lenni sem. Jó, te legyél
(Hisz úgyse), de ha elfeledsz, ha fog
Sikerülni, ha! ki sejtheti, hogy!
Ha negatívom is megszünteted,
Azt is, ami lehet, fogva attól,
Többet velünk nem eshet – akkor is,
Kettős hiányt ütök a semmibe,
Kettős előjelem semlegesíti
Majd egymást: és végösszegem, a két
Hiány kétszeresen fogja jelezni,
Hogy hiába feled emlékezet:
És nyoma lesz, hogy nyomtalan vagyok,
Benned, ahol nem, nyomtalan, vagyok.*

(Amikor megpróbált elfelejteni)

Készarva a lendületet már-már megtörő, gondolkoztató, csaknem spekulatív jellegű részletet választottam, éppen azért, hogy a vizsgálódás puritán mikéntjét érzékeltessék. De választhattam volna bőven költőileg lendületesebb, tetszetősebb, képi érzékletességgel élő verset is. Olyat, amilyen – sok más mellett – a Graves-díjjal kitüntetett *Vigyázat, omlásveszély, A hármasság útnál, Vakjátksága, Fraktál-tudat* stb. De most végül egy, a gondolkozásmódot összefoglaló négysoros verset iktatok inkább ide. Címe: *Névmási háromszög*.

*Az én (én) és ő (ő) között a te
Az én árnyam, az ő kísértete.
Nem hagyta volna el az ő az ént,
De te miért ékelődöttél közénk?*

Persze, tudom, hogy a mai kritikában ugyan divatozót, de valójában képtelenséget cselekszem, amikor egy költőt azzal a poétikailag csaknem mellékes mozdulattal jellemzek, hogy milyen a problémavilága. Ahelyett, hogy megoldásai kvalitásairól, eredetiségéről, motívumairól és szemléletességéről beszélnek. Beleestem volna én is a negyven éve uralkodó, és Lukács Györgytől eredő, süket ideológiai kritika csapdájába? Reménykedem, hogy mégsem. Az olvasó az idézetekből ugyanis észrevehette, hogy ebben a költészetben nem a szokványos poétikai receptek szerint valósulnak meg a költői értékek. Hogy például itt nem a dallamvezetés – bár ha Ferencz Győző akarja, az is kifogástalan –, sem a képszerűség, az érzékletesség a kvalitás legfőbb hordozója¹² hanem éppen

a gondolati ívek meg-megtört, zárójeles közbevetésekkel, kérdőjelekkel tűzdelt kibontakozása. Vagy éppen a tételek és ellentételek összesziszkráztatása. Bennük rejlik valami újfajta költői kvalitás. Az értéknek ilyesféle létrehozását persze meg kell szokni. De ha az ember megszokja, és a célra tartott törekvés mikéntjét fogni tudja, akkor olyan térbe érkezik el, belső világunk olyan terébe, amelynek feltérképezése irodalmunk egyik alapfeladata.

Ma, amikor jó vagy kiváló költők is politikai verseik okából aratnak sikert és tesznek szert népszerűsége (Petri György vagy Szócs Géza például), nem árt kiemelni, hogy ez a tudatmélyi analitikus szembenézés, mely itt-ott szinte észrevétlenül érinti (de érinti) a külvilág adott tényeit, nem hoz kisebb irodalmi eredményeket, mint amazok. Sőt, olykor a maga visszafogottságában általános érvényű, mélyebb evidenciákat is feltár. (Szépirodalmi, 1989)

*

Markó Béla a *Mindenki autóbuszában* hasonlókat céloz meg, mint Ferencz Győző, de olyan eredetiségre, olyan mélyre talán nem ér. Nem ér, mert a szonett korlátait magára öltve, önanalízisét helyenként penzumszerű megoldásokkal fellazítja. Hiába írja kötete bevezetőjében (*Rövid, korszerűtlen kiáltvány*), hogy „nem szeretem a szonettet. A szabadságot szeretem. Nem szeretem az emlékeimet. A szabadságot szeretem. Nem, nem, nem! Nem akarok olyan lenni, mint egy ház. Mint egy haza. Mint egy szonett. Legyenek ők olyanok, mint én!” Olyan ez a vallomás, mint egy sikoltás. Sikoltás Erdélyből. Tessék csak belegondolni: miféle kényszerek állnak a szonettek magánjellegű elmélkedése, zártságának vállalása mögött. Ezek a kényszerek érintették bár Ferencz Győző meditációinak mozgását, megszabhatták terét, de a kilépés lehetőségétől mégsem fosztották meg végleg. És bár a szerény, objektív, „aláfogalmazó”, understatement-tel élő bensőségeség, mint remek költőtársának, Várady Szabolcsnak, neki is alkati tulajdonsága, mégis jelezni tudja a kényszerítő körülményeket, s magatartása eredőire célozva, egyik-másik ki-magasló versében, például *A tanulásban* „kiszolgáltatottsággal” aládúcolt „roskátag elvekről” beszél: zártságának már-már társadalmi-politikai indokot adva.

Markó Bélának erre nincs módja, érthetően. (Csak zárójelben: kritikus könnyelműség, hogy írok első magyarországi könyvéről, hiszen Romániában megjelent kötetait nem ismerem, és nem szokásom az egész űuvre ismerete nélkül beszélni.) Így csak annyit mondhatok: hiába nem szereti a szonettet, kénytelenül önként vállalva, vagy kényszer alatt, bezárja magát kalodájába, börtönébe, s belső életének regényét, szerelmének viaskodva egymásra rakódó pillanatait örökíti meg. Igaz, ez a „börtönlíra” így is eredményes, így is figyelemre méltó és megkapó. De...

És sajnos itt „de”-k sora következik.

Már a forma egykori létrehozója, maga Petrarca is ismétlések sorozatával, manírral dolgozott. Hát még követői, az egész petrarkista iskola! Önmagában persze nem negatívum a témák és fordulatok ismétlődése, hiszen az egyik vers erősíti a másikat. Ha más-más formákat alkalmazva ugyan, Ferencz Győző is olykor ismétlések árán fejleszti tovább meditációit, megfigyelései már elkészült anyagából rakva le új gondolat-íve alapozását. Ez az ismétlés hitelességének, folytonos mélyebbre-törésének egyik jegye. És közben az ő formai megoldása változatos. A maga formai monotonijával azonban a szonett veszedelmes műfaj. Veszedelmes, igen. Mégse higgyünk Babitsnak, amikor azt mondja: „Ezek hideg szonettek, mind ügyesség / és szenvtelen, csak virtuóztatás”. Nála forróbb szonetteket a magyar irodalomban nem írt talán senki sem. Az ő szonettjeinek „aranykulcsa” nem „zárja”, hanem nyitja a szíveket. Mégis, nem ugyan Babitsnál, hanem egy szintén nagyszabású költőnél, Juhász Gyulánál, akinek kedvence volt ez a forma, már

észrevehető, hogy szonettjeinek és általában a szonettírásnak két veszedelme van: egyfelől a bőbeszédűség, a megtalált tömör képnek a forma kitöltése miatti szükségtelen feloldása, másfelől az utolsó sor csattanójára való túlzott kihegyezés. Méltánytalan volna, ha nem jegyezném meg, hogy Markó Bélának kötete java részében sikerül elkerülnie ezt a kettős veszedelmet; hogy létezésünk idő-utazásának döbbenetes realitásait nem egyszerű telibe találja. Ilyen például az *Írtam én is a csirkeház mellől* című szonettje (ugye értjük, a cím a Babits-versre utal), vagy az *Eppur si muove* című, amely címe jelentésének ellentmondva, így zárul: „élni akartam, s íme belehaltam: / a föld, amelyen járok mozdulatlan.” Ilyen továbbá az erősek közül is kiemelkedő *Vak ember tükre* című vers, amely a költő számára (és persze az olvasó számára is) megrendítő kérdéssel zárul: „...de mindhiába pontos mondatom... Vak ember tükre lesz a szó?” Ám ennek a kétségnek ellenpontja, *A nyelv diadala* című szonett még magasabbra ér: létre tudja hozni azt a tömörséget, azt a sikoltásnyi erőt, amely a forma monotoniját feledteti. Ide iktatom a vers két befejező tercínáját:

*Ki kellene a pillanatból lépned.
Ki tegnapodból. Holnapodból. És
tisztán, világosan, akár a kés,
egyetlen síkban élni, véges élted
nem remény lenne: él! Csak él! Csak él!
S már nem kérdeznéd: él-e, ami él?*

Ám az elismerés zászlaját meghajtva (és a Ferencz Győzővel való gondolati párhuzamosságot tapintva), nézzük az említett „de”-ket. Idézzük a *Testemlékek* című 52. számú szonettet:

*Bőromön, mint egy régi főlánson,
ott vannak múlhatatlanul a tested
nyomai, s én olyan gonddal vigyázom
őket, mint egy edicio princepszet,
mint egy adománylevelet, vagy mint egy
latin szövegbe ékelt nyelvemléket,*

de itt, a négyes közepén, álljunk meg egy pillanatra. Mert ez a latin szövegbe ékelt nyelvemlék kitűnő hasonlat. Bő asszociációkat hoz a tihanyi alapító-levéltől kezdve, és tovább. Ha nem szonettet írna a költő, akkor valahol itt kellene kezdenie, pontosabban ide kellene eljutnia a második vagy a harmadik sorban. És persze befejeznie a verset három-négy soron belül. De Markó Béla szonettet ír, kénytelen kitölteni a helyet, feloldani a kép töménységét – mégha színvonalasan is, de magyarázkodik:

*sok cirkalmas betűt, sok feldíszített
iniciálét, és közöttük téged:
egy helynevet, egy dűlőt, egy határrészt,
egy hadi út nevét, egy fehérvárét,
majuszkulákat és minuszkulákat,
egy gesztusomat, melyben téged látlak,
s már nincs mit tennem, lassan annyit érek,
mint kódex, melyet fellapoznak érted.*

Nem tagadható, hogy a záró tercina teljes sikerű. De hogy kibontakozzék a poen – a

kényszerű poen –, bejön az, amit amúgy is tudunk, az a bizonyos hadi út, a Fehérvár, nem beszélve a szintén fölöslegesnek tetsző majuszkulákról és minuszkulákról, s csak a záró tercínában összegeződik a megcélzott, kihegyezett közlés.

De elég. Mert bizony jobb, ha nem beszélünk a kötet végi *Költők koszorúja* című részről, mely Janus Pannoniustól múltunk nagyjain át József Attiláig és Radnótiig csaknem mindenkit egy-egy szonettben megversel. Nagy művek alkotóiról írni, olyan verselményt újratemetni, amely minden magyar olvasóban eleven, a legreménytelenebb feladat. Ez a már emlegetett Juhász Gyulának is csak ritkán sikerült. Talán egyedül Babitsnak a *Zrínyi Velencében* és a *Levél Arany Jánoshoz* című szonettjében. Markó Bélának mentése, hogy a tizennégy portrét összegező *Mesterszonett* túllép az előkészítés üreske kerekein, szinte túl magán a köteten: többet, merészebbet, szívből fakadóbbat mond ki. E záró szonett heve, lángja átmelegíti az egész ciklus lefojtott-lehűtött légkörét, ismert, „nyugatos” hangját. Nem tudom megállni, hogy mintegy az egész vállalkozás eredményének jelképeként ide ne iktassam (*Költők koszorúja: Mesterszonett*):

*A pannón dombok dermedten feküsznek,
s nem húti mégsem véretem a fagy,
mennyei Isten, milyen messze vagy,
ki látni engedted fájó szemünknek,*

*mit jobb lett volna setétbe takarni,
hogy romlik minden, s hullnak díszei,
nyugodhat már a szív, de színleli,
hogy melledből tán éppen most szakadt ki,*

*úgy dobban, úgy ver, úgy ég, úgy hevül,
hogy verseidnek ritmusát kövesse,
s egy fázó ország gyűljon föl a versre,*

*szabad lehessen, éljen emberül,
szólhasson, hogyha jobb tavaszra vágyik!
Dobogj, dobogj csak, versem, mindhalálig!*

Minden reményünk megvan arra, hogy ez a vers-dobogás, a kényszerek elmúltával felerősödik, s olyképpen egyéni, összetéveszthetetlen hangot ér el, olyképpen számon tartandó és kiemelendő költői eredménnyé érik be, mint amelyet a kötet java, egy-egy ki-tűnő találata máris ígéretesen előlegez. (*Magvető, 1989*)

AZ ÉGI ÉS A FÖLDI SZÉPRŐL

Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez

Méltán örülhetünk: van végre magyar szöveggyűjteményünk a középkori esztétika tanulmányozásához. Redl Károly írta a bevezető tanulmányt, ő válogatta a szemelvényeket, ő készítette a gondos jegyzeteket. Hasonló külföldi munkákkal összevetve is elismerhetjük e vállalkozás önállóságát. A szerkesztő ismeri, de nem utánozza például Rosario Assunto köteteit (*La Critica d'Arte nel pensiero medioevale*, 1961; *Die Theorie des Schönen im Mittelalter*, 1963). Ez a szöveggyűjtemény remélhetőleg nemcsak hézagot pótol, hanem szemléletet is változtat. Megdöbbenően sivár és (stiláris elemzéssel bizonyítható) mély elfogultságtól torz és hamis ugyanis az az ismeretanyag, amit akár a marxista-leninista esztétika kézikönyvei, akár Zoltai Dénes könyvecskéjének ide vonatkozó része (*Az esztétika rövid története*, 1972) közvetít a gyanútlan érdeklődőnek.

Igaza van Redl bevezetőjének, hogy „a felvilágosodás egyfelől rossz emlékű közjátéknak minősítette a feudalizmus korszakát, másfelől idealizálta az antikvitást és az újkori polgári fejlődést” (9.). Ez a középkor-ellenesség azonban nem szűnt meg a felvilágosodással. Átjárja Marx és Engels gondolkodását is, és olyan elfogultsággá válik, amely indokolt lehet saját koruk német talaján, de mára elavult ott is, máshol is.

Nem hinném, hogy Marx közvetlenül a felvilágosodástól örökölte előítéleteit, bár ez is ott lappanghatott a szellemi háttérben. Inkább a középkort imádó német romantikával nem volt szerencséje Marxéknak. Tudvalevőleg ennek egészen más a társadalmi töltése, mint a magyar, a francia vagy az orosz romantikának. A német romantika a feudalizmussal egyezkedő gyöngye kispolgárság szemléletmódja, bármilyen tehetségesek is irodalmi nagyjai (Novalis, E. T. A. Hoffmann, Heinrich Kleist). Szellemileg az irracionalizmus és a rendi kötöttségek biztonsága felé vonzódnak mindahányan. Aki eljut közülük e szemléletmód tartalmi kritikájáig, az a kenyértörésig kénytelen leszámolni saját táborával. A romantikus indíttatású Heine kegyetlenebbül ócsárolja, gyalázza, teszi nevetségessé a romantikus eszmekört, mint a kívülállók. Marx és Engels világosan látja a romantikus középkorrajongás mögött a társadalmi tartalom reakciós voltát, van okuk rá, hogy ehelyett az antik görökségben dicsőítsék az emberiség „egészséges gyermekkorát”, és a reneszánszban keressék nagy eszmei elődjüket. Okuk – van minderre, mégis megcsonkítják saját gondolatvilágukat vele. Könnyen kimutatható, hogy mennyit vesztek már a középkori univerzáliávitának csupán felületes, futó félreismeretével (ugyanez érvényes Leninre is).

Kérdés, hogy ki lehet-e szakítani a középkor gondolati örökségéből az esztétikát, mintegy elszigetelve a teológiától és a skolasztikus filozófiától? Meggyőződésem, hogy nem. Alkalmas időben élünk: túljutottunk a durva, vulgarizáló valláskritikán, a teológiai köntösű (filozófiai) igazságokban nem kell okvetlenül megcáfolandó téveszméket látnunk csupán. Ahogy Marxék Hegel idealizmusát állították fejeőről a talpára, netán mi is megkísérelhetjük a teológiai nyelvű igazságok talpukra állítását, nekünk valóvá tételét. Ne óvjanak minket a vallás és a marxizmus eklektikus összezagyválásától! Az ilyen aggodalmaskodókat már Aurelius Augustinus megnyugtathatja, aki *De doctrina christiana* című művében biztatja a keresztény gondolkodókat, hogy zsákmányolják ki a maguk számára a pogány bölcseket, például Platont. Több száz évvel később ezt hirdeti Eriugena is (260.). Egyikük sem fél, hogy hitüket megszeplősi az „eklektikusan” belevegyített antik pogány tudás.

A szerkesztő eleve lemond róla, hogy „a másik oldal” termékeny gondolatait számunkra csíráztassa ki. Sajnálatosan gúzsba köti az az ideológiai séma, hogy az esztétikában a fejlődés lényege a teológiától, a transzcendenciától való megszabadulás, vagyis az a folyamat, amely az abszolút szépségben való részesedés tana felől „a konkrét egyedi dolog konkrét tulajdonságainak sajátos, éppen erre az egyedi dologra jellemző szerveződésé”-nek a kutatása és feltárása felé (41-2.) tart, s így az arisztotelianus vonulatot engedelmesen magasabbra értékeli a platonikusnál. Ebben a keretben kötelező leértékelnie Redlnek még Platónhoz és Plótinoszhoz képest is a keresztény Pszeudo-Dionüsziosz (20.); ezért nem veszi észre, hogy a szellemi szépség magasabbrendűségében *van* igazságmag; az a fölismerés, hogy a szépség nem természeti szinten objektív, hanem a (társadalmi) tudatban.

A neoplatonista vonulat értékeire érzéketlen egyébként sok polgári kutató is. Velük együtt ítéli meg Redl Károly is úgy Clairvaux-i Bernátot, mint az érett romantika morálizáló bírálóját, holott Pszeudo-Dionüsziosz e puritán követője teológiai formában is állhatott az igazság pártján; arról nem is szólva, hogy intelmei tükrözhatték az ikonográfia fordulatát is.

Az *égi és a földi szépről* azzal sarkall vitára, hogy eleget tesz a *tegnapi* hivatalos marxizmus követelményeinek, jól illeszkedik a lukácsi iskolákhoz is, de ma már ez nem tűnik elegendőnek. A vita nem vád. Maga a kötet is „tegnap” keletkezett, alighanem más volna, ha a mai körülmények között jöhetne létre. Talán mégis válogathatott volna másképp is Redl, mind az ideológiai kötöttségeiben, mind a terjedelem bilincseiben. Mérlegelhető, hogy tudatosan kihagy minden korábban magyarul már megjelent művet. Alighanem neki is fájt mellőzni Augustinusnak már említett, magyarul *A keresztény tanításról* címen megjelent stilisztikai-retorikai-szövegértelmezési összefoglaló remekművét (Szent István Társulat, 1944), vagy Dante *Conviviójának* eszméit. Ezek számára akkor lett volna hely, ha nem ragaszkodik a középkori zenei műfajtan, összhangzattan érdekes szemelvényeihez, amelyeknek azonban kevés az általánosabb esztétikai, esztétikatörténeti tanulsága, mondandója.

Érdemes-e szigorúan kapcsolódni az időrendi esztétikatörténeti szemlélethez ilyen forráskiadványban? Azt hiszem, többet adna bizonyos problémák kiemelése. A szöveggyűjteménynek egyébként igen hasznos tárgymutatója például 27 helyet említ, ahol a *részesedés* (*részesülés*, *participáció*) elméletéről olvashatunk. Visszakereshetjük mind a 27 lapszámot, mégis, ebből nehezen alakul ki bennünk kép erről a teológiai formájú elméletéről. Csak a kötet végén bukkanunk Ulrich Engelberti von Strassburgra (405.) Ő vezeti le Augustinusra támaszkodva (*De Trinitate*, VI.), hogy a *szép* és a *jó* fölcserélhető a *léttel*. A léttani alapkérdés: minden annyira *van*, amennyire részesül Istenből. A létezők tehát nem egyforma mértékben vannak, léteznek. Magyarán: más a szükségyszerűségük. S ebből: minden annyira jó, annyira szép, amennyire részesül az isteni jóságból, szépségből. Kár ezzel szemben fölírni, hogy az esztétikum túlságosan összefonódik az etikummal (12.), hogy a „földi szépség háttérbe szorul a szépség szellemi, lelki, morális értelmezése mellett”. Mi marad abból a „földi szépségből”, amely szükségképp és csakis társadalmi szinten objektív, szellemi, lelki értelmezés nélkül?

Még a filozófiatörténésznek se az legyen a legfontosabb, hogy a *participáció* tana hogyan függ össze Platón eszmerendszerével, hanem lássa meg Istenben az elidegenedett *emberi lényeg*et s a részesülésben azt, hogy hogyan részesülnek egyének és közösségek, jelenségek, folyamatok és tárgyasulások az emberi lényegből. Ha teológiai burokból is, erről *tudtak* a középkorban, s erről nem tudunk eléggé ma: a társadalmi létezési fokok nagy különbségeiről, a társadalmi szükségyszerűségek mérhetetlen eltéréseiről.

Vitatják némelyek az *emberi lényeg* kategóriáját a marxista esztétikában –, hogy a *totalitással* helyettesítsék? A totalitás sem végérvényes filozófiai eredmény! Kivált nem az, ha bárki balgán azonosítja a totalitást „a társadalmi viszonyok összességével”, otrombán hivatkozva Marxnak ama vázlatos, pontatlan fogalmazású (elvégre magáncélú, kéziratoss!) Feuerbach-tézisére. Kellő korrekciókkal ott van az emberi lényeg mind az esztétika,

mind az etika központjában; ott van a „totalitás” központjában is... Az emberi (etikai, esztétikai) szükségszerűségnek különféle fokait figyelembe kell venni minden történeti (erkölcstörténeti, művészettörténeti, esztétikatörténeti stb.) elemzésnek.

Ám tartsuk a filozófia történetét az idealizmus és a materializmus harcának: ez már az esztétikatörténetre sem húzható rá minden kényszer nélkül! A középkorban éppen annyira *van*, éppoly szükségszerűségi fokon létezik a neoplatonista örökség, mint az arisztotelészi; sőt a ma számára olykor az előbbi a termékenyebb, a magasabb fokon létező. De ne essék félreértés! Ahogy a középkor filozófiájában, úgy esztétikájában is hiányzanak a vegytiszta szélsőségek. A participáció és a mimézisz elvei sem voltak egymást kizáró ellentétek. (Mai eszmei utódaik sem azok!)

A pólusok közti hidépítést példázza a középkori jeltan, szemiotika is a maga nem is olyan kezdetleges állapotában. Ennek bizony jóval több figyelmet szentel Rosario Assunto, mint Redl Károly; bár úgy hiszem, még nyugaton is fölfedezésre vár sok minden. Általában sok hazai és külföldi nyelvész, szemiotikus nem tudja, hogy Ch. S. Peirce egyszerű példái a jelfajtákra nem egészen eredetiek. Az *indexek*re fölhozottaknak nyilvánvaló forrása Augustinusnak elégszer nem emlegethető nagyszerű műve, a *De Doctrina Christiana*.

De térjünk vissza a középkor gondolati egységéhez! Általánosan elterjedt annak idején, hogy minden jelenség, minden dolog „szimbólum” (sajátos, kezdetleges értelemben!), mindennek van önmagán túlra utaló értéke. Tudta és hirdette már ezt Émile Mâle a század elején, közhely a középkori ikonográfia újabb kézikönyveiben. Ahogy Assunto (*La Critica d'Arte nel pensiero medioevale*) Eriugenát magyarázza: mind a természet dolgai és jelenségei, mind a Szentíráséi csak úgy létezhetnek igazán, hogy nem önmagukban állanak meg, hanem átragyog rajtuk az egyetlen jóság és fény, vagyis jelzései, képei a látáhatatlan és végtelen szépségnek. Ismétlem: a középkorban egyetemes, lényegi jelentése lehetett mindennek! Legföljebb azt kell óvatosan értelmeznünk a „*spiritualis sub metaphoris corporalium*” tételben, hogy a *metafora* korántsem azonos a mai magyar stilisztika így nevezett szóképével. Az, hogy a testi-anyagi a szellemire utal akár hasonlósággal, akár érintkezéssel, a középkornak egyetemes és viszonylag egyöntetű vallásosságában végső soron Istenre utalás, rá vonatkozás. De csak végső soron! Korán megfogalmazódik, hogy a dolgok jelszerűsége az *ember* szellemi vetületét jelöli. Idézzük mi is Alanus ab Insulis (=Alain de Lille) költeményének legalább egy részletét:

*Omnis mundi creatura,
quasi liber et pictura
nobis est, et speculum;*

*nostræ vitæ, nostræ mortis,
nostri status, nostræ sortis
fidele signaculum.*

(Sequentia rosæ...)

Nem az abszolútum hű jeleskéje tehát minden, hanem *nostræ vitæ*, a mi életünké, halálunké, állapotunké, sorsunké! S nem kell nagy szellemi utat megtenni, hogy a jelszerűség még távolabb kerüljön a teológiától. A *Sequentia rosæ*... a 12. század végén keletkezett; a protoreneszánsz Dél-Itáliában II. Frigyes korában a tiroli származású „Spruchdichter” Freidank (=Frigedank, Vridank) rigmus (itt újfelnémetül) alig újabb:

*Die Erde trägt nicht Stamm noch Axt,
Dem tiefrer Sinn nicht eigen ward.
Und kein Geschöpf ist davon frei,
Zu weisen ein andres, als es sei.*

[1220 után]

Mindenben van mélyebb, de nem szigorúan spirituális értelem, semmi sem lehet mentes attól, hogy önmagán kívül másra utaljon.

A középkor általános felfogása persze nem emelkedik ide. A látható a láthatatlan Igaz-hoz emeli a gyarló elmét, a látható szépség pedig a láthatatlan szépség képmása. A kor embere természetesnek veszi, hogy az alig „létező” valami alig hasonlíthat létrehozó okához, Istenhez. Ha mégis jele, akkor *imago dissimilis*, nem hasonlító másolata, eredetijétől eltérő képmása a tökéletességnek. A végső egység és önmagával való azonosság sokféleségben és a különféleség jegyeit viselve, ellentmondásosan vetül ki jeleibe, a természetbe és az emberi szférába (így véli nemcsak Assunto, hanem például Werner Hoffmann is).

Az imago dissimilis elve nyit szabad utat a művésznek: nem kötelezi semmiféle szoros külső hasonlóság elérésére, viszont ösztökéli nemcsak a hasonlósági, metaforikus-szimbolikus jelalkotásra, hanem – ezt kevésbé hangsúlyozza a középkor esztétikájának szakirodalma – az érintkezésre (metonimikusra) és a szinekdochészerűre is.

Az egyetemes jelszerűség tanához harmonikusan kapcsolódik a kor Biblia-értelmezése. Másodlagos jellé válik a Szentírás tényszerű jelentése is. Viszonylag gyorsan kialakul a Biblia négyértelműségének a tana. Nagyon hiányzik ez *Az égi és földi szépről* szemelvényeiből. (Terjedelmes szakirodalmat és forrásanyagot gyűjtött hozzá Ernst von Dob-schütz.) Persze, ahogy a reneszánsz is, Luther is skolasztikus gondolati szemetet látott ebben a hermeneutikai felfogásban, ma is akadnak ostoba vulgarizálók, akiknek nem több ez pusztá teológiai spekulációnál.

Tévedés! A négyértelműségnek nagyon is megvannak a közléseleméleti alapjai is, esztétikaiak is, és kellő átfogalmazással nem marad halott gondolkodástörténeti emlék, hanem beletorkollik ihletőleg – a legtágabb értelemben vett – műfaji olvasási utasításokról alkotott modern elméletbe. A közvetlen, egyedi közléshelyzetüktől, közvetlen kontextusuktól elszigetelt, önállósult szövegeknek szükségképpen van több jelentésük (nem okvetlenül „értékes” jelentésük!). Hogy mifélék is ezek a jelentések, azt nem a befogadó szubjektivitása határozza meg, hanem a társadalom kialakította tág műfajok olvasási utasításai: nyilván a jelentések térbeli, időbeli, oksági, hasonlósági eltolódásai révén.

Nem most kezdjük „szekularizálni” a régi Biblia-értelmezést. Már kétezer éve használták ezt Vergilius magyarázatában, s Dante is alkalmasnak tartotta saját műveinek értelmezésére. Kifejethetném, hogy a vallási olvasási utasítás miben, hogyan hasonlít a művészihez. Ezt ismerve, meggyőződésem, hogy a középkori (s a katolikus teológiában ma is használt; vö. Henri de Lubac) négyértelműség beleillik bármilyen esztétikai forrás-gyűjteménybe; egyébként beillenék szemiotikaiba is. Hogy méltányos legyek, megjegyzem: nemcsak Redl tekintete siklik el fölötte, hanem Assuntoé is.

A kívánság- és hiánylista folytatása helyett hadd bizakodjam. Hiszen ha csak tallózgatunk is benne, mennyi gyöngyszeme a gondolkodásának! Albertus Magnus megkülönbözteti a dologi formát a (tükrözött) képmási formától (388.). Sok mai verstanásznál jobban tudja Grosseteste, hogy a ritmus mint a térbeli-időbeli mozgás mértéke objektív (351-2.). John of Salisbury arra figyelmezteti máig ható módon az individualistákat (=a polgárokat), hogy az egyéni-egyedi kifejezőmód nem érdem, nem érték a beszédben, hanem elkerülhetetlenül szükségszerű (315.). A példák folytathatók.

S örüljünk annak is, hogy végre magyarul olvashatjuk ezeket a szemelvényeket. Nemcsak azért, mert egyre kevesebben értenek latinul, hanem azért is, mert e fordítások nagy többsége szép. Kiemelem Fajcsék Magda Augustinus-magyarításait. Remekül varázsolja magyarrá Szent Ágostont, pedig nem akármilyen fordítói csapatból magasodik ki. Maga a szerkesztő is derekasan vesz részt a csapatmunkában. Ezt a jó kezdeményezését méltán követheti majd egy bővített-javított új forrásokiadvány, akár egy másik, a mostaninál még színvonalasabb-koncentráltabb szöveggyűjtemény. Addig pedig örüljünk *Az égi és a földi szépről* tagadhatatlan értékeinek. (Gondolat, 1988)

HOGY NÉZ KI A KÖLTŐ?

Szép versek, 1989

Föltesszük a kérdést, mert bizony szeretjük látni. Szeretjük látni, ahogy spiccesen hazabotorkál, ahogy dühös nevével vitáz, májast méret újra a boltban, netán előadni, fölolvadni siet. Szeretjük elnézegetni az ő különös életéből elcsent pillanatokot, melyek arról szólnak, hogy valójában ő is épp olyan gyarló és esendő, mint aki nem írja, de olvassa a verseket. Ezért igen nagy öröm, hogy az évek óta reprezentációs céllal összeválogott *Szép versek* című antológia újfent megmutatta nekünk az elmúlt esztendő költőit. Nem csak a verseket, de a költő egy kedves és jellemző mozdulatát, egy mosolyát, az arcát. Azt tehát, hogyan néz ki a magyar irodalomtörténet egy adott pillanatában a magyar költő. Ámbátor meglehet, hogy magyar költő mint olyan nincs, nem létezik, van ellenben magyar nyelven verset író hölgyek és urak meg nem határozható rettenetes száma, akikből azonban mégiscsak meghatározható egy bizonyos mennyiség, bekerülendő abba a könyvbe, mely elvileg arról szólna, milyen abban az évben a magyar nyelven íródó költészet, meg egy kicsit arról is, milyen, aki írja.

De tényleg, milyen?

Például egyre kevesebbet cigarettázik. Korábban nagy divat volt a cigarettázó költő, a mulandóság kékes-szürke felhőjébe vesző méla emberfej portréja. De mára már csak négyen maradtak, úgymint Ágh István, Kartal Zsuzsa, Kiss Benedek és Parancs János. Távoli rokonuk a pipázó Vas István, akinek szívószerszámán kívül még pöttyös nyakendője is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Ellenben mintha gyarapodna a kalapos költők társasága. Ők már hárman vannak, a gyönyörű „árnyékos” haikukat író Babics Imre, az angliai illetőségű Határ Győző, és a különben legmegkomponáltabb fotójú Zalán Tibor alkotja e triumvirátust. Nekik is van rokonuk, mégpedig a sapkás szonettköltő, Markó Béla.

Apropó, ruha, öltözködés!

Meglehetősen slendrián ruházatú Ágh István, Kalász Márton pantallója vízszintes irányban különösen gyűrött, övéből ingje kilóg, egyszóval igencsak pacuha. De mindezt kedves optimizmussal. Lukács Sándor pedig mintha pizsamában lenne. Döbrentei Kornél van a legtöbb pulóver, Juhász Ferencen a legtöbb sál és kabát, Baranyi Ferenc a leglengőbb férfiú. Ferencz Győző a legelegánsabb, hiába no, angol tanár ő civilben, költésze is angolszász hatásokon nevelkedett, a férfi, ha megjelenik, legyen férfi – még om-lásvesztélyben is.

Akárcsak a néminemű filmes múltat is magáénak tudható Dobai Péter, a honi líra Onedin kapitánya, ki tán a legférfiasabb.

A legszexisebb azonban vitathatatlanul Imre Flóra. A klasszikus formákhoz eredendően vonzódó költőnő jobb válláról finoman lecsúszik a könnyű, nyári ruhácska hármaspántja. Ide, az ilyen fedetlen s fénylő női vállakra szállnak a Múzsák méhecske alakban, s felejtene a lágy domborulatokon édes és illatos mézcsöppeket, csábító étket Szapphóknak, Catullusoknak és gonosz darazsaknak. Ám a legszebb Szilágyi Eszter Anna, s vélhetően a legfiatalabb is a kiválasztott hölgyek között.

De kik szerepelnek másokkal?

Például Bihari Sándor, aki szép, természetes német juhász kutyájával sétál egy késő őszi?, kora tavaszi? parkban. A felvételen jól látható, hogy a hatalmas eb a következő pillanatban, akár egy dühös angyal, elrántja a gondolataiba mélyedt költőt. Károlyi Amy ölében egy fekete, a simogatástól láthatóan elégedett cica dorombol. Oravecz Imre idén is kisfiával játszik. Bizony nehezen épül föl az a vár. Úgy lehet, az ellenség rendszeresen lerombolja. Veress Miklós papagája mellé állt. Madár Csoóri Sándor felvételén is látható. Ez a halott madár pedig nem más, mint a költő bal keze, fehéren csüng egy öregségbe keményedő arc alatt.

A halál. Nem él már Képes Géza, a világot mélységes megvetéssel figyelő Márai Sándor, és a déli határ másik oldaláról áttelepült Sziveri János. Az ő fotója már a visszavonhatatlan betegség jegyében készült, a költő fél arcát felzabálta az árnyék sötétje.

Sokan mosolyognak, bár a legravaszabb tekintet címén egyaránt osztozhatna Eörsi István, Csukás István, Buda Ferenc és Takáts Gyula. Kukorelly Endre mosolygásának szerintem már senki se dől be. Túl korán árulta el, hogy nem jókedvéből teszi.

Vannak jellemző színhelyek is.

Szőcs Géza mackós alakja az autókormány mellől fordul az olvasó felé. A „Tiszatájbotrányt” kirobantó Nagy Gáspár pedig telefonál. Vajon melyik szerkesztőségnek? S mi van, ha összekeverednek a vonalak? Parti Nagy Lajos málladozó vakolatú fal ablakának halvány fénye felé fordul, szomorúan nézi a másik oldalon üldögélő Petri Györgyöt. E sorok írójának ismerős ez a szomorúság. Emlékszik még, hogyan maradt Parti Nagy egy meleg, csillagfényes tatai éjszakán egyedül, egy valószerűtlenül nagy végösszeget mutató számlával. Ezzel a szomorúsággal fordult akkor is a vakítóan szőke és meglepően kompromisszumkész pincérkisasszony felé. S lőn megegyezés! Véltetően ez utóbbi fogalmat nem ismerte (legalábbis a nemrégiben leváltott rendszerrel kapcsolatban) Petri György, aki persze – hová máshová – egy világosi emlékmű elé ült. Üldögélés? Marno János szigorú törökülése arról az aszkéta hajlamról árulkodik, amellyel el lehetett viselni a sok éves mellőzést.

Tandori Dezső, a verebek költője megöregedett, Tóth Erzsébet megfiatalodott. A nagy betegségből újra erőre kapó Utassy József mintha bort inna. De ez nem biztos. Az előtte álló literes üvegben lehet málnaszörp is. A legdölyfősebb kétségtelenül Kiss Dénes, míg a legráncosabb Lator László... és sorolhatnánk még sokáig. Miképp a hiányokat. Alföldy Jenő, az antológia szerkesztője ugyanis nem válogatta be Baka Istvánt, Vasadi Pétert, Ladik Katalint. Többek között. (*Magvető, 1990*)